

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İnsan Hakları Anabilim Dalı

**İNSAN HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN HAYVAN HAKLARI
SORUNU VE EKONOMİK ENGELLER**

Fikriye ATAR

Yüksek Lisans

Ankara, 2023

İNSAN HAKLARI PERSPEKTİFİNDEN HAYVAN HAKLARI SORUNU VE EKONOMİK
ENGELLER

Fikriye ATAR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İnsan Hakları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

ETİK BEYAN

ÖZET

ATAR, Fikriye. *İnsan Hakları Perspektifinden Hayvan Hakları Sorunu ve Ekonomik Engeller*, Yüksek Lisans, Ankara, 2023.

Felsefi kuramda hayvanların acı ve haz kapasitesine sahip oldukları ve bu kapasitenin çıkar sahibi olmaları için bir başlangıç kabul edilmesi gerektiğini ilk savunan düşünür Jeremy Bentham'dır. Bentham'ın düşüncesi hayvan hakları açısından önemli olsa da bu düşüncenin aksine dünyada milyarlarca hayvanın çıkarları görmezden gelinmeye devam etmektedir. Fakat bu çıkarların yok sayılması ve hayvanlar üzerindeki baskı; kapitalizmin kar amacının endüstriyel hayvancılık uygulamalarını genişletmesiyle iyice artmıştır. İnsanlara ve hayvanlara uygulanan baskı ise çoğunlukla birbirine benzer. Tıpkı hayvanlara uygulanan baskı gibi insanlara uygulanan baskı da aynı ekonomik, sosyal, politik süreçlerin bir sonucudur. Bu açıdan hayvanların insanlarla kıyaslanabilir çıkarlarına eşit derecede saygı gösterilmesi önemlidir. Türler arasındaki ayırım insanlar arasında yapılan ayrımcılık ve ırkçılığa benzer. Hem insan hakları açısından hem hayvan hakları açısından ekonomik engeller önemli bir sorundur. Ekonomik engeller çıkarların eşit derecede önemszenmesine engel olur. Gelişen kapitalizm insanlar arasındaki eşitsizliği arttırmakla aynı zamanda hayvanların da daha fazla acı çekmesine neden olmuştur.

Anahtar Sözcükler

Hayvan Hakları, İnsan Hakları, Engeller, Kapitalizm

ABSTRACT

ATAR, Fikriye. *Animal Rights Problem in the Light of Human Rights and Economic Obstacles*, Yüksek Lisans, Ankara, 2023.

The philosopher Jeremy Bentham was the first to argue that animals have the capacity for pain and pleasure in philosophical theory and that this capacity should be accepted as a starting point for them to have an interest. Although Bentham's opinion is important in terms of animal rights, contrary to this opinion, the interests of billions of animals in the world continue to be ignored. But the ignorance of these interests and the pressure on animals has increased as the profit motive of capitalism expands industrial livestock practices. The oppression of humans and animals is mostly similar. Just like the oppression applied to animals, the oppression applied to humans is the result of the same economic, social and political processes. In this respect, it is important to equally respect the interests of animals comparable to humans. The distinction between species is similar to discrimination and racism among humans. Economic obstacles are an important problem both in terms of human rights and animal rights. Economic obstacles prevent interests from being given equal consideration. Developing capitalism not only increased inequality between people but also caused more suffering to animals.

Keywords

Animal Rights, Human Rights, Obstacles, Capitalism

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM : HAYVAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ	5
1.1. BENZER ÇIKARLAR EŞİT SAYGIYI HAK EDER:	
PETER SINGER	11
1.1.1. Engeller.....	15
1.1.2. Eşitlik İlkesi.....	19
1.1.3. Türçülük.....	23
1.2. HAYVANLAR DA BİZİM GİBİ BİR YAŞAMIN ÖZNESİDİR:	
TOM REGAN	26
1.2.1. Hayvan Haklarının Temellendirilmesi: İçkin Değer	27
1.2.2. İçkin Değerin Yok Sayılması: Hayvanların Araçsallaşması.....	34
1.2.3. Hayvanlar İçin Eşitlik ve Adalet.....	37
1.3. HAYVANLAR MÜLKÜMÜZ DEĞİLDİR:	
GARY L. FRANCIONE	40

1.4. HAYVAN HAKLARI-İNSAN HAKLARI.....	49
2. BÖLÜM : HAKLARIN GERÇEKLEŞMESİ BAKIMINDAN EKONOMİK	
ENGELLER.....	60
2.1. İNSAN HAKLARI AÇISINDAN EKONOMİK	
ENGELLER.....	65
2.2. HAYVAN HAKLARI AÇISINDAN EKONOMİK	
ENGELLER.....	69
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	86
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU.....	92
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET	
FORMU.....	94
ÖZGEÇMİŞ	96

GİRİŞ

İnsan hakları, felsefi temelde insanın onur sahibi, saygın ve değerli bir varlık olduğu düşüncesinden türetilmiştir. İnsan onur sahibi bir varlıktır, onur sahibi olmak bakımından eşit olan insanların sadece bu nedenle değerli oldukları kabul edilir. İnsan hakları fikrinin temelinde insanın değerlendirme yetisine sahip, etik kararlar verebilen, bu kararları uygulayabilen ve yetenekleri olan bir canlı olduğu düşüncesi hakimdir. İnsan seçimler yapabilme yeteneğine sahip olduğundan yapıp etmelerinden sorumludur, bu yapıp etmeleri ve eylemelerinde ise insan onuruna zarar vermesinden kaçınması gerekir. İnsanın yapıp etmelerinin yalnızca insanlar arası ilişkiler bakımından önemli olduğunu düşünmek ise dünyada insan dışında yaşayan canlı varlıklar içerisinde acı ve haz kapasitesine sahip olarak insana en yakın tür olan hayvanların dışlanması sonucunu doğurması nedeniyle eksik kalmaktadır. Hayvan hakları hakkındaki araştırmalar, tartışmalar ve bu konudaki kaynaklar konusunda dünyada inanılmaz bir artış olsa da bu alana ilişkin temel eleştiriler varlığını genellikle aynı konular üzerinde sürdürmeye devam etmektedir. Hayvan hakları düşüncesine getirilen eleştirilerden birisi; dünyada açlık, yoksulluk ve savaşlardan acı çeken milyonlarca insan varken, neden insan haklarını savunmak ve geliştirmek yerine hayvan haklarının önemsendiğidir. Bu eleştiriye şöyle bir cevap verilebilir: Neredeyse bütün makul ve duyarlı insanlar hayvanlara gereksiz yere acı verilmemesi ve insani muamelede bulunulması gerektiği konusunda hemfikir ise fakat bu uzlaşının tam tersi şekilde her gün milyarlarca hayvan sınıai çiftliklerde, deneylerde, giyim ve eğlence sektöründe acı çekmeye devam ediyorsa bu acıyı önemsemememiz için ahlaki açıdan gerçekten savunabileceğimiz güçlü argümanlarımız olmalıdır. İnsanların, hayvanlarla olan ilişkisinde genellikle türe özgü bir önyargıdan kaynaklı olarak keyfi bir yaklaşımı benimsediği, bu yaklaşım en büyük zararı hayvanlara verse de iklim değişikliği, salgınlar gibi önemli konular söz konusu olduğunda bu yaklaşımdan insanların da zararlı çıktığı çalışmamızın bir diğer konusudur. İnsan haklarını ise bu çalışmada göstermeye çalışacağımız üzere yalnızca insanla ilgili olarak değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olmaktadır.

Hayvan hakları ile ilgili özellikle Batı literatüründe ortaya konulan çalışmalar modern hayvan hakları hareketinin de etkisiyle inanılmaz bir artış göstermişse de ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar henüz yeterli yoğunluğa ulaşmamıştır. Bu çalışmanın bir diğer amacı hayvan hakları ve insan haklarının felsefi temeldeki ilişkisi üzerine bir tartışma yürütmek, bu temelde ekonomik çıkarların hakların gerçekleşmesi üzerinde yarattığı baskı örneklerine yer vererek, verilen baskı örneklerinden yola çıkarak bu engellerin nasıl aşılabileceğine dair öneriler sunabilmektir.

Hayvanlara insanca muamele edilmesi, onlara gereksiz yere acı verilmemesi konusunda makul insanlar arasında bir uzlaşma vardır. Fakat bu uzlaşmanın felsefi temelleri üzerinde genellikle düşünülmez ya da bu konu derinlemesine tartışılmaktan kaçınılır. Bu çalışmada ayrıca hayvanların hayati öneme sahip çıkarlarının nasıl görmezden gelindiği, milyarlarca hayvanın gıda, eğlence, giyim ve deneylerde kullanılmasının ahlaki açıdan neden savunulamayacağı ortaya konulacaktır. Daha önce birçok düşünür insanların çıkarlarının eşit önemde görülmesini gerektiğini bir ahlaki ilke olarak ortaya koymuşsa da bu ilkenin bir ölçüde hayvanlar hakkında da geçerli olması gerektiğini fark eden ilk düşünür Jeremy Bentham'dır. Bentham kendisinden öncekilerin aksine, bir varlığın çıkarlarının eşit önemsenmesinin akıl sahibi olmasından değil acı çekme kapasitesine sahip olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur. Hayvan hakları alanında faydacılık yaklaşımının öncüsü olan Peter Singer, Bentham'ın bu düşüncesini başlangıç noktası kabul ederek, hayvanların insanlarla kıyaslanabilir türden çıkarlarının- başka türlü davranmak çıkarları tartıya konulanların tamamı açısından daha iyi sonuçlar doğurmadığı sürece- eşit önemsenmesi gerektiğini ahlaki bir ilke olarak ortaya koyar. Eşitlik ilkesine faydacı yaklaşımda, insan ve hayvanların kıyaslanabilir çıkarları¹ açısından eşit oldukları kabul edilir. Hayvanların, toplam fayda açısından istenmeyen sonuçlar doğursa da görmezden gelinemeyecek çıkarları olduğu görüşü ise hayvan haklarına hak temelli yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşımın öncüsü kabul edilen Tom Regan, *The Case For Animal Rights* eserinde, hayvanların bir hayatın öznesi olarak

¹ Singer, *Animal Liberation* eserinde hak kavramından ziyade çıkar (interest) kavramını kullanmayı tercih eder. Hak kavramının bulanık ve tartışmaya açık olması nedeniyle bu tercihi bilinçli olarak yaptığını söyler. Çalışmamızda da genel olarak çıkar kavramı hak kavramını karşılar nitelikte kullanılmıştır.

içkin bir değeri olduğunu savunur ve bu açıdan insanların da hayvanlara saygı göstermesi gerektiğini söyler. Bu anlayışa göre nasıl insanın yalnızca insan olmasıyla sahip olduğu haklar varsa hayvanların da benzer şekilde doğal hakları olduğu kabul edilir. Ona göre hayvanların içkin bir değeri vardır. Hayvan hakları açısından felsefi düzlemde dikkat çeken bir diğer görüş ise Hayvan Haklarına Abolityonist Yaklaşımın öncüsü olan Gary L. Francione'dur. Tom Regan'ın hayvanlar için benimsediği 'İçkin Değer'e sahip olma görüşüne katılır buna ek olarak hayvanların mülk olarak görülme statülerini tartışmaya açar. Ona göre hissedebilir varlıklar olan hayvanların mülk olarak görülmemeye hakları vardır. Abolityonist yaklaşım klasik hayvan refahı görüşünün aksine hayvanların her türlü kullanımını reddeder.

Bu tez çalışmasının birinci kısmında hayvanlarla ilgili dini ve felsefi kaynaklardaki düşüncelerin bir özetinden sonra, yukarıda bahsedilen ve hayvan hakları alanında dikkat çeken görüşlere sahip üç önemli düşünürün hayvan haklarıyla ilgili düşüncelerine yer verilecek, insan haklarını temellendiren görüşlerle benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ikinci kısmında ise özellikle hayvan hakları açısından var olan baskı örneklerine yer verilecek, bu baskının ortadan kaldırılması açısından ekonomik çıkarlar tarafından desteklenen ekonomik engellerin neden önemli olduğu anlatılmaya çalışılacaktır. Kendi haklarını savunamayacak hayvanlar açısından daha çok olmak üzere, insan hakları bakımından da gelişen kapitalizmin yarattığı büyük baskı önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Gerçekte hayvanların kullanımının insanlığın kültürel, ekonomik ve ruhsal refahına katkıda bulunmadığı tam aksine bu hayvanlara uygulanan baskı ve zulmün insanlığın büyük çoğunluğu için kültürel, ruhsal ve ekonomik bakımdan yıkıcı etkilerinin olduğu kabul edilmeli ve bu yıkıcılığın kendisini iklim krizi, salgınlar ve negatif çevresel etkilerle de gösterdiği unutulmamalıdır. (Nibert, 2003:xiii) Gelişen kapitalizm hem dezavantajlı insan grupları üzerinde hem de hayvanlar üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır.

Bu çalışmanın amacı sezgi sahibi-acıyı hissedebilen varlıklar olan hayvanların acı çekmemek bakımından insanlarla ortak çıkarları olduğunu, hayvanların bu türden

insanlarla kıyaslanabilir çıkarlarına eşit saygı gösterilmesinin insan hakları bakımından da önemli olduğunu ortaya koymak hem insan hakları hem de hayvan haklarının gelişimi önünde bir sorun olan kapitalizmin yarattığı engellere dikkat çekmektir. Bu açıdan söz konusu olumsuzlukların-engellerin kaldırılması için hayvanlar açısından esas dikkate alınması gereken özellik tür değil, duyarlılıktır. Hayvan türleri arasında yapılan ayırım insanlar arasındaki yapılan ırkçılık ve cinsiyet temelli ayrımlara benzer. Bu çalışmada ve tezde hissetme yetisine sahip hayvanların insanlarla benzer olan çıkarlarının ahlaki bir ilke olarak kabul edilmesinin neden önemli olduğu, bu ilkeyi ihlal eden tüm uygulamaların neden reddedilmesi gerektiği ve özellikle bu uygulamaların sürdürülmesinde ekonomik çıkarların etkisinin büyük olduğu, bu çıkarların ise hem hayvan hem de insan hakları açısından olumsuz sonuçlar doğurduğu savunulacak, ekonomik çıkarların yarattığı engellerin ise ortadan kaldırılmasının mümkün olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylelikle çalışmanın ikinci amacı, kapitalist dünyanın hayvan hakları ve insan hakları aleyhine yarattığı ekonomik engellerin neler olduğunu tespit ederek bu engellerin nasıl ortadan kaldırılabilceğine yönelik çözüm önerileri getirmeye çalışmaktır.

1. BÖLÜM

HAYVAN HAKLARININ FELSEFİ TEMELLERİ

Günümüz dünyasında insan haklarının tanımı, sınıflandırılması, kaynağı, evrenselliği konusundaki temel tartışmalar hız kesmeden devam etse de bu tartışmaların yeni hak kategorilerinin de ortaya çıkmasıyla eskiye oranla daha karmaşık bir hal aldığı söylenilebilir.

Ortaya çıkan bu yeni hak türlerine çevre hakkı, gelecek (doğmamış) nesillerin hakkı, barışçıl ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, gelişme hakkı örnek verilebilir. (Doğan, 2015:57) Hayvan hakları içinse, ‘İnsan hakları içerisinde yeni bir hak kategorisidir.’ demek mümkün değildir. Hayvan hakları, insan haklarından ayrı bir hak kategorisi olmakla birlikte insan haklarıyla yakından ilgilidir. Örneğin, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı denildiğinde bu çevrenin canlı unsurlarından biri de hayvanlardır. Çevre hakkı, tüm canlıların birbiri ve cansız varlıklarla karşılıklı etkileşim içerisinde yaşaması ve ekosistemin korunmasını da içeren bir haktır. (Kaced Derneği: t.y.) Doğal çevrenin bir parçası olan hayvanların haklarının da bu açıdan gündeme gelmesi kaçınılmazdır. Yine insanların doğal çevrede ancak insan dışı canlı varlıklarla yaşayabileceği, tek başına var olamayacağı kabul edilmelidir. Yaşamın öznesi olarak insan, diğer canlıların varlığıyla anlam kazanabilir ancak. Bu nedenle bir insan hakkı olarak, gelecek nesillerin hakkı denildiğinde, bu hak gelecekte de insan dışı varlıkların (bitkiler, hayvanlar..) var olması gerekliliğini içerir.

İnsan hakları nasıl felsefenin bir konusu ise hayvanların ahlaki statüsü de felsefenin tartışma konularından biridir. Hayvanların çıkarlarını dışlayan ve sadece insanı ahlakın konusu olarak ele alan bakış açısı antroposentriktir. Antroposentrik bakış açısı insanı

merkeze alır. İnsan dışı varlıkların ise bu bakış açısına göre ahlaki evrende yeri olmadığı söylenilebilir. Besin zincirinin en üst katmanında insan vardır. Ve diğer canlılar ancak insana faydalı olduğu, insanın çıkarlarıyla uyum içerisinde var olduğu sürece değerlidir. En sonunda doğa ise insan yaşamının devamı için korunmalı ve geliştirilmelidir. (Eco Center Webinar: t.y.)

Hayvanların ahlaki evrenin bir konusu olup olmadığı önemli bir sorudur. Hayvanların ahlaksal statüsü olup olmadığı sorusuna dair tartışmalar da insanla ilgilidir. Zira bu hakların varlığını, sınırlarını, kaynağını tartışan en başta insanın kendisidir.

Hayvanların ahlaki statüsüne ilişkin değerlendirme için dini ve felsefi kaynakları incelemede fayda vardır. Felsefi düşünce tarihinin önemli filozoflarından Aristoteles insanı, insan dışı hayvanlardan farklı kılanın ‘akıl yürütme’ yetisine sahip olması olduğunu söyler. Ona göre insan, hayvanlardan farklı olarak doğru ile yanlış, haklı ile haksız, iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilir. (Aristoteles, 2017:12) Aristoteles aynı zamanda doğadan köle insanların da varlığını kabul eder. Bu insanların başkalarının amaçlarına hizmet ederken araçsallaşarak mülkiyet konusu olabileceğini söyler. Bu durum günümüz dünyasının hukuk sistemlerinin önemli çoğunluğunda hayvanların mülk-eşya olarak görülmesi durumuna benzetilebilir. (Aristoteles, 2017:16)

Aristoteles’e göre insan doğadan siyasal bir hayvandır. Doğa hiçbir şeyi boşuna yapmaz; bütün hayvanlar arasında yalnızca insan dile sahiptir, bununla birlikte anlamlı konuşabilir, tüm bunlar insanın siyasal bir hayvan olduğunu gösterir. Konuşmak ses çıkarmaktan fazlasıdır. Ses çıkarma yetisi diğer hayvanlarda da vardır. Bu yetiyle duydukları acı ya da mutluluğu bildiren sesler çıkarırlar. Oysa dil insanın değerlendirmelerini bildirmesini sağlar. İnsan böylece doğru-yanlış, iyi-kötü, haklı-haksız durumlara ilişkin bildirimde bulunur. (Aristoteles, 2017:12) Aristoteles’in buradaki düşüncesinden hayvanların acı ve haz duyabildiklerini kabul ettiğini görüyoruz.

Doğada var olan şeyler insan için yapılmıştır. (Aristoteles, 2017:23) Aristoteles, ayrıca, aklını kullananların doğadan özgür, bedenini kullananların doğadan köle; kadınların ise düşünme yetisine sahip olmalarına rağmen bunları kullanmak bakımından erkeklerin gerisinde olduğunu savunur. Doğadan bazı insanların diğerlerinden üstün olduğu, erkeklerin kadınlardan daha üstün bir akıl yürütme becerisine sahip olduğu şeklindeki bu düşünce, ayrımcılığın köklerini anlamak bakımından önemlidir.

Hayvanların insanların kullanımı için var olduğu düşüncesi kutsal kitaplarda da yer almaktadır. Örneğin İncil’de; Tanrı, “Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım” dedi, “Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun.”² insanın hayvan üzerinde egemen olduğu düşüncesi vardır. Hristiyanlıkta insanın hayvan üzerindeki hakimiyetinin nasıl yorumlanacağına dair iki ayrı düşünce şu şekildedir: Hayvanlar üzerinde Tanrı’nın vekili olarak ilahi bir güce sahip olmak; insana, aynı zamanda hayvanlara sorumluluk ve kısıtlamayı da içerir şekilde davranmayı içerir. Aquinalı Thomas ise insanın hayvanlar üzerindeki hakimiyetinin, masum insana ait olduğunu söyler. Ona göre masumiyet halindeki insan hayvanlara hükmederek onlara hakim olur. (Linzey & Regan, 2007) Yahudi geleneğinde de hayvanlara ‘gereksiz yere acı vermeme ilkesi’ benimsenmektedir. Yahudi yorumcular da Tevrat ve İncil’de yer alan insan hakimiyetinin koşulsuz-şartsız bir egemenlik yerine sorumluluğu da içeren bir egemenlik olduğunu vurgulamışlardır. (Regenstein, 2008) Yahudilikte de hayvanlara zulmetmek yasaktır. Ayrıca, sadece hayvanlara zulmetmenin yasak olduğuna değil, Tanrı’nın, insanların hayvanlara şefkat ve merhametle yaklaşması gerektiğini, emrettiğine inanılır. Kur’anda da Hristiyanlık ve Yahudi geleneğinde olduğu gibi hayvanların insan kullanımı için var olduğu, insanın hayvanlara egemen olduğu şeklindeki anlayış vardır. Yine Kur’anda da hayvanlara eziyet edilmesi yasaklanmıştır. Hatta Allah tarafından gönderilen devenin öldürülmesinden sonra Semud kavminin helak edildiği Kamer Suresi’nde belirtilir.³

² İncil: Yaratılış 1:26 (YC2009)

³ Kuran: Kamer Suresi: 27-31

Günümüz modern hayvan hakları hareketinin doğuşuna kadar Batı geleneğinde dinlerin de etkisiyle insanın üstünlüğü temel varsayım olsa da, doğu geleneğinde Hinduizm ve Budizm inancına hakim olan ahimsa ilkesi (hiçbir canlıya zarar vermemek-şiddetten kaçınmak) nedeniyle hayvanların da yaşamın bir öznesi olduğu ve onları gereksiz yere öldürmekten ve acı vermektten kaçınılması gerektiği kabul edilmektedir. (BBC, 2021)

Hristiyanlık dininin etkisinde kalan batı felsefesinde, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar insanın hayvanlardan üstün olduğu şeklindeki insan merkezli görüş büyük ölçüde benimsenmekteydi. Örneğin; René Descartes'a göre hayvanlar akıl ve duygudan yoksun otomot-makinelerdir. Akıldan yoksun olan hayvanların tıpkı makine gibi belli bir düzen dahilinde hareket eden organlara sahip bir doğası vardır. Ona göre hayvanların insanlardan farklı olduğunu iki şekilde sınavabiliriz. Birincisi, hayvanlar düşüncelerini başkasına bildirmek için gerekli konuşma yetisine asla sahip olamayacaklardır. İkincisi ise yaşamda karşılaşılan her olayda belli şekilde davranma yeteneğini sağlayacak şekilde akıl yürütme yetisinden yoksunlardır. (Linzey & Clarke, 2004:14-17) Kant ise; hayvanların bir dereceye kadar akıl yürütebildiğini kabul etmekle birlikte aklın hayvanlarda gereksinmelerini giderecek bir araç olarak kullanıldığını söyler. İnsanlara ise aklın yalnızca hayvanlarda içgülerin gördüğü işlevi görmek için verildiğini kabul edersek, insanın hayvandan değerce bir üstünlüğü olmaz. İnsan iyi ve kötüye ilişkin yargıda bulunabilen bir canlıdır. (Kant, 1999)

İnsanın üstünlüğü, hayvanların yalnızca insan kullanımı için var olduğu şeklindeki yaygın düşünce modern felsefeye hakim görüş ise de tarihsel süreçte bu görüşün aksini savunanlar da oldu. Klasik faydacılığın kurucusu sayılan Jeremy Bentham' a göre hayvanların da insanlar tarafından günün birinde görmezden gelinecemeyecek çıkarları olduğu kabul edilecektir. Bentham, hayvanların da belli haklara sahip olabileceklerini ve onların da acı çekmemekten insanlar gibi çıkarları olduğunu fark eden ilk filozoflardan biri olarak kabul edilmektedir.

Bentham'ın Türkçeye *Ahlak Ve Yasama İlkeleri* olarak çevrilen *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* eserinde yer alan bir dipnotta kölelere uygulanan muamele ile hayvanlara yapılanlar arasında bir benzerlik kurduğu görülür. Bentham, hayvanların da onlardan asla alıkonulamayacak haklara sahip olacakları bir günün gelebileceğini söyler. Fransızların bir insanın derisinin siyah olmasının insan olmaktan kaynaklı haklardan mahrum bırakılmalarına gerekçe gösterilemeyeceğini fark ettiklerinden bahseder. Bir gün bacak sayısının, derideki tüylerin, sağrı kemiğinin, duyarlı bir varlığın haklarının görmezden gelinmesi için tıpkı kölelerin durumunda olduğu gibi yetersiz kabul edilebileceğini söyler. Buna ne engel olabilir ki, diye sorar. Akıl yetisi mi? Yoksa konuşma yetisi mi? Bakıldığı zaman yetişkin bir at ya da köpek bir günlük, bir haftalık hatta bir aylık bir bebekten daha fazla akıl sahibi ve hatta konuşkandır. Durum tersi olsaydı da bir şeyin değişmeyeceğini söyler. Zira buradaki ölçümüz hayvanların akıl yürütebilmesi ya da konuşabilmesi değil acı çekebiliyor olmalarıdır. (Kniess:2)

Sonuç olarak, tüm bu düşünceler genel olarak hayvanların insan kullanımı için var olduğu, insanın hayvana göre üstün sayılan konumunun da bu kullanmayı meşrulaştırdığı noktasında toplanmıştır. Tarihsel süreçte aksi yönde düşünceler ortaya atılmışsa da bu düşünceler hayvanların insan kullanımı için var olduğu şeklindeki hakim görüşün yanında ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar cılız kalmıştır.

Batı toplumunda doğu geleneğine kıyasla hayvanların endüstriyel anlamda yoğun kullanımının daha fazla olmasına rağmen çağdaş hayvan hakları hareketine yönelik başlangıç noktasını oluşturan fikirlerin doğuşu da Batı'da gerçekleşmiştir. (Degrazia, 2006:20)

İnsanların hayvanlara olan yaklaşımı ile ilgili felsefi tartışmalar yasal düzenlemeleri de etkilemiştir. Hayvanları koruma ile ilgili yasaların ondokuzuncu yüzyıl sonlarında

İngiltere’de ortaya çıktığı düşünülse de evcil hayvanları zulümden koruyan Massachusetts Körfezi Kolonisi’nde rastlanan 1641 yasası bu tür yasaların daha önce ortaya çıkmış olduğunu bize göstermektedir. Yine 1822 yılında New York eyaletinde mahkemeler bir hayvana yapılan ahlak dışı zulmün teamül hukukuna göre kabahat olduğuna kanaat getirmiştir. (Francione, 2007:7) Benzer şekilde hayvanları korumaya ilişkin yasal düzenlemeler Birleşik Krallık, ABD ve diğer batılı ülkelerde yapılmaya devam etse de hayvan hakları hareketinin ortaya çıkışı 1970’li yılların sonuna doğru gerçekleşmiştir.

Aslında yeni hayvan hakları savunusunun tam bu tarihlerde ortaya çıkmasında dönemin koşullarının da bu durum için elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. (Degrazia, 2006:20) İnsan hakları düşüncesinin gelişimiyle birlikte insan hakları savunuculuğunda yeni hakların savunusu beraberinde hayvan hakları savunusunu da getirmiştir. Siyahi Amrikalıların onlardan esirgenen temel insan haklarını elde etmek için başlattıkları ‘Sivil Haklar Hareketi’ (Civil Rights Movement), Amerika Birleşik Devletleri’nde 1964 Medeni Haklar Yasası’nın kabul edilmesini sağladı. Yine 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kadınların cinsel ayrımcılığa ilişkin hak talepleri belirgin hale gelmiştir. Kadınlar seçme ve seçilme hakkı, mülkiyet hakkı, eğitimde fırsat eşitliği gibi haklarını talep etmeye başlamışlardır. Tüm bu gelişmelerle birlikte Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 16 Aralık 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiştir. (Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1966)

İrk ayrımı ve cinsel ayrım bakımından sosyal, kültürel ve nihayet yasal düzeylerde ortaya çıkan bu muhalefet diğer türden ayrımcılıkların da tartışılması için gereken zemini hazırladı. (Degrazia, 2006:20) Hayvan hakları hareketinin ivme kazanmasında ve beraberinde birçok akademik çalışma ve araştırma yapılmasına neden olan olay Peter Singer’in 1975 yılında *Animal Liberation* isimli eserini yayınlamasıdır. Bu eserin yayınlanmasından önce de hayvan hakları, hayvan sömürüsü, hayvan refahı hakkında yazılar, yayınlanmış kitaplar bulunmaktaydı. (Örneğin; Henry Salt’ın *Animal Rights*

isimli eserinin tarihi 1892 yılına dayanır. Yine Ruth Harrison, çiftlik hayvanlarının maruz kaldığı olumsuzlukları ve çektikleri acıyı anlatmak için yazdığı *Animal Machines* adlı eserini 1964 yılında yayımlamıştır.) Fakat hareketin geniş kitlelerce duyulması ve tartışılmaya başlanmasına neden olan gelişme buydu. Örneğin; Amerikan Vegan Derneği (American Vegan Society), çok daha öncesinde 1960 yılında kurulmuştur. Canlıkesimin Ortadan Kaldırılması İçin İngiliz Topluluğu'nun (British Union for the Abolition of Vivisection) tarihi 1898' e dayanır. Hayvan hakları ihlallerine ilişkin kampanya gruplarının tarihi daha eski olmasına rağmen hareketin tanınması ve geniş kitlelere yayılması daha sonra gerçekleşmiştir. Günümüzde dünyanın üye sayısı en fazla hayvan hakları savunusu organizasyonlarından biri olan Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler (People for the Ethical Treatment of Animals) bilinen kısaltma adıyla PETA, 1980 yılında kurulmuştur. Ülkemizde ise 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu hayvanların korunması, hayvanlara karşı iyi ve uygun muamele; acı, ıstırap ve eziyet görmelerinin engellenmesi ile ilgili olarak 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. (Hayvanları Koruma Kanunu, 2004)

Anlatılan gelişmelerle hayvan hakları hareketi geniş kesimlerce bilinen felsefi, ekonomik ve yasal düzeyde tartışılan, değerlendirilen bir konu haline gelmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha şiddetli şekilde tartışılmaya başlanan ve günümüzde iyice popülerliğini artıran hayvan haklarını tartışan ve değerlendiren giriş kısmında bahsedilen üç önemli yazarın görüşlerine bu çalışmada sırasıyla yer verilecektir.

1.1. BENZER ÇIKARLAR EŞİT SAYGIYI HAK EDER: PETER SINGER

Peter Singer'ın hayvan hakları ile ilgili temel argümanlarını anlatmadan önce, neden konu başlığının benzer çıkarların eşit saygıyı hak etmesi olarak seçildiği üzerinde kısaca durmamız gerekir. Öncelikle benzer çıkarlar derken neyi kastediyoruz? Benzer çıkarlar hayvanlarla insanların kıyaslanabilir çıkarlarıdır. Örneğin; haksız yere bir insanın

özgürlüğünden mahrum bırakılması ile bir yumurta tavuğunun alandan tasarruf ve karlılığı artırma pahasına A4 kağıdı büyüklüğündeki bir alana hapsedilmesi durumunda zarar gören çıkarları benzerdir. Her iki durumda da bir varlığın serbestçe hareket etme çıkarına engel olunmuştur. İnsanların ve hayvanların birbiri ile kıyaslanabilir çıkarları vardır. Buradan, hayvanların insanlarla benzer olmayan çıkarlarının ise önemseme alanımızın dışında kalması gerektiğine dair bir sonuca varmamalıyız. Başlığın bu şekilde seçilmesinin birinci nedeni anlatılmak istenenin sade ve anlaşılır bir şekilde ortaya koyma isteğidir. İkincisi ise hayvanların da bizimle benzer çıkarları olduğu ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında da değinileceği üzere insanların bu çıkarları görmezden gelmek ve hayvanlara karşı zarar verici davranışları sürdürme konusundaki istikrarıdır.

Hayvan haklarının felsefi düşünce tarihindeki gelişimi kısmını anlatırken hayvanların çıkarlarına saygı duymamızın neden gerekli olduğundan da bahsetmiştik. Bentham'ın *Ahlak Ve Yasama İlkeleri*'nde ortaya koyduğu 'acı çekme ve haz duyma kapasitesi' bir varlığın çıkarlarından bahsedebilmemiz için başlangıç noktasıdır. Bir kez bunu kabul ettikten sonra hayvanların bu türden çıkarlarının önemsenmemesinin ahlaki açıdan gerekçelendirilmesi mümkün değildir. Peter Singer da bu konudaki görüşünü temellendirmek için Bentham'ın bahsedilen fikrini referans alır. Singer, Bentham'ın bir varlığa eşit önemsenme hakkını kazandıran niteliğin acı çekme kapasitesi olduğuna dair düşüncesine vurgu yapar. Böylelikle hayvanların haklarından bahsedebilmemiz için akıl ya da konuşma yetisini ölçüt olarak almamıza gerek kalmaz. (Singer, 2018:54) Hayvanların acı çektiğini kabul ettiğimizde bu acıyı dikkate almamak için öne sürebileceğimiz haklı bir gerekçemiz olmaz. (Singer, 2018:55) Çünkü acı çekmenin kötü bir şey olduğunu biliriz. Kendi türümüz için kötü olduğunu kabul ettiğimiz bir şeyi başka bir varlık için öyle saymamak keyfilik olur.

Singer hayvan haklarına ilişkin kuramını faydacı bir bakış açısıyla oluşturur. Uygulamalı etiğin günümüzde önemli temsilcilerinden sayılan yazar, 'Etik, teoride iyi fakat pratikte iyi olmayan bir sistem değildir.' der. Ona göre eğer bir etik yargı pratikte

kötü sonuçlar doğuruyorsa teorik açıdan da kusurludur. (Singer, 1999:2) Singer'ın bu analizinden etik yargının bir dizi uyulması gereken kurallardan ibaret olmadığını bazen de karşılaşılan her özel durum için yeniden değerlendirme yapılarak ortaya konulabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Örneğin; 'Yalan söylemek kötüdür.' şeklindeki normal kabulü ele alalım. Her durumda yalan söylemenin kötü olacağını iddia edemeyiz. Doktorlarca en fazla üç ay ömrü kaldığı söylenen ve altı ay sonra çocuğu askerden gelecek kanser hastası anneye üç ay sonra öleceğini söylemenin doğru olduğu söylenemez. Birincisi o kişinin gerçekten o zamanda öleceğini tam bir kesinlikle bilmemiz mümkün değildir. İkincisi bu söylediğimiz şey hastanın stresini ve üzüntüsünü artıracığı için sağlık durumunun kötüleşmesine neden olabilir. Etik, basit kurallar bütünü değildir, karmaşık hayatın sorunlarına çözüm arayan bir sistemdir.

Buradan hareketle Singer deontolojik etiği savunanların birbiriyle çelişmeyen daha karmaşık ve spesifik kurallar bulmaya ve kuralları da hiyerarşik bir sıralamaya koymaya çalışmasını eleştirir. Etik konusunda kuralların uygulanması bakımından yeni bir bakış açısı vardır: Sonuççuluk. Bilinen en iyi sonuççu teorinin de faydacılık olduğunu söyler. (Singer, 1999:3) Faydacı, eylemin sonuçlarından yola çıkarak iyi ya da kötü olduğuna karar verir. Faydacılar Bentham'dan bu yana ahlaki meselelerde karar verirken 'Herkes birdir, kimse birden fazla değildir' prensibini benimsemişlerdir. (Singer, 1999:11) Bu durumda Singer bir eylemin iyi ya da kötü olduğuna karar verirken eylemden etkilenen herkesin çıkarlarının hesaba katılması gerektiğini söyler. Bu durum tüm çıkarların dikkate alınarak tartılmasını ve eylemden etkilenenlerin faydasını maksimize edecek hareket tarzının benimsenmesini gerektirir. Singer'ın benimsediği tercihli faydacılığın (preference utilitarianism) klasik faydacılıktan farkı hazzı artırmak ya da acıyı azaltmaktan ziyade eylemden etkilenenlerin çıkarlarının maksimize edilmesi temeline dayanmasıdır.

Faydacı hesapta neden hayvanların çıkarlarının dikkate alınması gerektiği noktasında ise Singer, hayvanların duyarlı canlılar olduğunu, acı çekme ve haz duyma kapasitesi olan bu varlıkların çıkarlarını dikkate almamız için ahlaki bir gerekçemiz olamayacağını savunur. Nasıl ki ırkçı kendi çıkarları ile başka bir ırkın çıkarları

arasında bir çatışma olduğunda, kendi ırkının üyelerinin çıkarlarına daha fazla ağırlık vererek eşitlik ilkesini ihlal ediyorsa benzer şekilde türcü de kendi türünün çok da önemli olmayan çıkarlarının dahi diğer türlerin büyük çıkarlarının önüne geçmesine izin verir. (Singer, 1986: 215-228) Bentham'ın da farkettiği üzere bir varlığın çıkarlarını önemsememiz için başlangıç noktamız akıl, zeka, konuşma yetisi gibi özellikler değil acı çekme kapasitesidir. Singer faydacı bir filozof olarak hayvanların çıkarlarına öncelik vermemiz gerektiğini söyler. Hayvanlara hakların tanınmasından ziyade çıkarlarının gözetilmesi daha önemlidir. Hayvanların içkin değeri olduğuna ya da hak kavramına ilişkin yapılan soyut tartışmalar bizi sonuca ulaştırmaz. (Arıkan, 2016:50)

Tarihsel süreçte hayvanların acı çekme kapasitesinden yoksun olduğuna dair düşünceler de ortaya atılmıştır. Bugün artık en azından özellikle bize biyolojik açıdan yakın olan memeli ve kuş türleri açısından böyle bir iddianın bilimsel ya da felsefi açıdan geçerliliği yoktur. Bakıldığı zaman acının kendisi zihinde gerçekleşen bir olaydır bu nedenle somut olarak gözlemlenmesi mümkün değildir. Biz bir insanın acı çektiğini dışsal göstergelerle anlayabiliriz. Çığlık atma, kıvranma, acı kaynağından kaçınma, inleme gibi davranışlardan çıkarımda bulunuruz. Kendimiz acı duyduğumuzu biliriz fakat diğer insanların acı duyup duymadığını ya onların bize anlatmaları yani dilsel yolla ya da sayılan dışsal göstergeler yoluyla bilebiliriz. (Singer, 2018:57-65) Hayvanların da acı karşısında bizimkine benzer şekilde ses çıkarma, acı kaynağından kaçınma, kıvranma gibi fizyolojik tepkiler verdiğini gözlemleyebiliriz. Bu noktada hayvanların da tıpkı bizim gibi acıdan kaçma haklarını kabul etmememiz için herhangi bir ahlaksal gerekçe ileri sürmek mümkün değildir. Örneğin; bir kedinin patisine yanlışlıkla bastığımızda serbest kalır kalmaz koşarak uzaklaştığını gözlemleyebiliriz. Bu noktada gelişmiş memelilerin insanlarınkine oldukça benzer sinir sistemine sahip oldukları ve acı kaynaklarına benzer fizyolojik tepkiler verdikleri bilimsel olarak varsayılmakta ve bu varsayım doğrultusunda hayvanlara eziyet edilmemesi için devletler düzeyinde yasal düzenlemeler yapılmaktadır.

Aslında acının gözlemlenmesine dair tartışma insanların rüya görmesi hakkında da

yürütülebilir. Bakıldığı zaman bir insanın rüya gördüğünü doğrudan gözlemlememiz mümkün değildir. Rüya anında gözlerin hızlıca oynatılması gibi fizyolojik durumlar yaşandığı bilimsel araştırmalarla ortaya konulmuştur. Fakat yine de bir insanın rüya gördüğüne dair en net bilgi kaynağımız, öncelikle kendimizin de rüya gördüğünü bilmemizdir. İkincil olarak insanların rüya gördüklerini dil yoluyla birbirlerine aktarmalarıdır. Hayvanların da rüya gördüklerine dair araştırma verileri bulunmaktadır. Fakat hayvanların rüya görüp görmediklerini bize anlatmaları gibi bir durum söz konusu olamaz. Yapılan araştırmalarla kedilerin uyku esnasında fare avlıyormuş gibi davrandıkları, benzer davranışların köpeklerde de görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır. (Goldman, 2015) Bu açıdan hayvanların sadece bize dil yoluyla anlatma imkanlarının olmaması nedeniyle acı çekme kapasitesinden yoksun olduklarını savunmak bilimsel ve felsefi düzlemde kabul görmeyen bir düşüncedir. Gözlemlerimiz, acı kaynağı karşısında hayvanların da aynen bizimkine benzer şekilde davranışlar sergilediğini göstermektedir. Burada artık hayvanların da hissetme yetisine sahip varlıklar olarak acı çekmemek bakımından çıkarları olduğunu kabul ettiğimizde; onların bu çıkarının, acı çekebilen diğer varlıkların çıkarları ile eşit önemsenmesi gerektiği sonucuna varmalıyız. (Singer, 2018:55)

Bu çalışmada Singer'ın hayvan hakları ile ileri sürdüğü savları üç ayrı başlık halinde inceleyeceğiz. Singer'ın kuramında bahsettiği tartışma konularının tamamına değinmemiz mümkün olmadığından ve çalışmanın konusu itibarıyla gerekli de olmadığından belirlenen konu başlıkları sırasıyla incelenektir. Öncelikle hayvan özgürleşmesinin önünde ne türden zorlukların, engellerin olduğunu, Singer'ın eşitlik ilkesini nasıl değerlendirdiğini, eşitlik ilkesinin hayvanlar açısından uygulanmaması, yani türçülüğün ne anlama geldiğini açıklamaya çalışacağız.

1.1.1. Engeller

Bugüne değin gerçekleşmiş, halen devam eden özgürlük hareketleri açısından

söylenilecek ortak şey hepsinin belli başlı güçlüklerle, engellerle karşı karşıya kaldığıdır. Bu zorluklar dini, kültürel, ekonomik, siyasi ve benzeri nedenlerden kaynaklanabilir. Örneğin; Amerika’da siyahilerin özgürlük mücadelesinde, kölelik düzeninin sağladığı sömürden faydalanan güneyli servet sahipleri, siyahilerin mücadeleleri sonucunda elde ettikleri oy kullanma, yasalar önünde eşitlik gibi haklarına şiddetle karşı çıkmışlardır. (Mızrak, 2017) Yine 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında kadın hakları hareketinin yükselişe geçmesiyle özellikle bu haklara karşı olan erkekler mevcut toplumsal konumlarının tehlikeye girme ihtimali karşısında antifeminist tutumlar sergilemiş, kadınların kamusal alanda var olmamaları gerektiğini savunmuşlardır. (Kepekçi, 2012: 67) Bu nedenle hayvan hakları hareketinin de diğer özgürlük hareketleri ile benzer ya da farklı sorunlarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Singer’a göre de burada hareketin savunucularının öncelikle sihirli bir değnek dokunmuş gibi her şeyin bir anda düzelmeyeceğini kabul etmeleri ve bu zorlukların bilincinde olarak eylemlerini kararlılıkla sürdürmeleri gerekmektedir.

Singer, 1975 yılında yayınladığı *Animal Liberation* eserinin önsözünde hayvan özgürleşmesi hareketinin, diğer özgürleşme hareketlerine kıyasla farklı zorluklarla karşı karşıya olduğunu söyler. Bu engellerden birincisi sömürülen grubun, sömürüye karşı birleşerek karşı çıkma yani protesto imkanlarının olmamasıdır. Gerçekten de hayvanların bir araya gelerek haklarını savunması gibi bir durum söz konusu değildir. O zaman bunu onlar için biz yapmalıyız, der Singer. Ona göre baskıya maruz kalan grubun, haksızlığa karşı örgütlü şekilde hareket edememesi, baskıya maruz kalma ihtimalini artırır.

Hayvan özgürleşmesi hareketinin önündeki diğer bir engel ise baskı uygulayanların neredeyse tamamının buna katılması ve bu baskıdan kendisine fayda sağlamasıdır. Örneğin; Sınai çiftliklerde A4 kağıdı büyüklüğünde batarya kafeslerde tutulan yumurta tavuklarına ayrılan alanın büyütülmesi ve tavukların serbestçe gezebilmesi için bir kampanya düzenlendiğinde, kampanyanın başarılı olma ihtimali yumurta üreticilerini maliyetlerin artması ihtimali nedeniyle endişelendirir ve elde edecekleri karda azalma

meydana gelmesi kampanyaya karşı gizliden ya da açıktan eylemde bulunmalarına neden olabilir. Halihazırda ülkemizde de bu konuda kampanya yürüten bir dernek var. Derneğin adı: Kafessiz Türkiye. Dernek 2018'den beri tavukların sıkıştırıldığı, tüy döktürüldüğü, kanatlarını açamadığı, içgüdüsel tüneme hareketinden mahrum kaldığı kafes sisteminden kurtulmaları için faaliyet yürütüyor. Derneğin ilerleyen dönemlerde yukarıda bahsedilen şekilde bir olumsuzlukla karşılaşma ihtimali olabilir. Ya da derneğin ve gönüllülerin faaliyetleri ile İsviçre, İngiltere ya da Fransa gibi ülkelerde olduğu gibi bizim ülkemizde de hayvanların büyük acılar çektiği ve kamu sağlığı için tehlikeler doğuran bu sistemin terk edilmesi sağlanabilir.

Singer daha da ileri giderek et yiyen herkesin bu meselede kendisine fayda sağladığını ve aksine bir durum gelişme ihtimaline karşın harekete destek vermek istemeyeceğinin altını çizer. Buradan yola çıkarak diğer bir engelin de alışkanlık olduğunu söyler. Bir insanın uzun yıllardır alışkın olduğu beslenme düzenini bir anda değiştirmesini beklemek kolay değildir. Et yemeyi bıraksak bile bazen et yeme isteğinin oluşabileceği ve bu isteğin arkasında da uzun yıllar boyunca et yeme alışkanlığımızın olduğunu söyler. Engel, sadece insanların yeme alışkanlıkları ile de sınırlı değildir, insanların hayvanlara karşı düşünsel ve dilsel anlamda da önyargıları vardır. Kısacası insanları alışkanlıklarından vazgeçmeye ikna etmek hiç de sanıldığı kadar kolay değildir. (Singer, 2018:42)

Elbette hayvan özgürleşmesi hareketinin karşılaştığı ya da karşılaçağı engeller yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Dinsel, dilsel, kültürel, ekonomik, siyasi, hukuki zorluklar ve türümüze özgü önyargılar da hayvanların çıkarlarının kabul edilmesi karşısında önemli engellerdendir.

Türe özgü önyargıyı kısaca şu şekilde açıklayabiliriz. İnsanın kendisini bir türün üyesi olmakla -insan türünün- belli özelliklerin sadece kendi türünde bulunduğunu iddia ederek diğer türlerin çıkarlarını görmezden gelmesidir. Degrazia da bu durumu şöyle

açıklar: İnsanlar, Homo sapiens türünün üyeleri olmakla hayvanlardan farklıdır. Bizim türümüzün sahip olduğu farklı özellikler türe özgüdür. Akıl yürütme, ahlaksal kurumlar doğrudan bize ahlaki statü sağlamıyor, insan olmamızdan kaynaklı niteliklerdir. Eşitliğe karşı çıkanlar bu aşikar gerçekleri görmemiz gerektiğinden dem vururlar. Fakat biyolojik açıdan insanlarla yakından akraba sayılan bir şempanze akıl yürütme bakımından ağır zihinsel engelli bir insana göre daha üstündür. İnsanların, biyolojik açıdan yakın akraba sayıldığını bildiğimiz şempanze ve bonobolar ile her birinden farklı DNA'lar farkı oranı, yaklaşık yüzde 1,6'dır. Dolayısıyla biyolojik tür temelinde insana yönelik özel ahlaksal statü atfı bizi eşitlik açısından her zaman doğru sonuca ulaştırmaz, bu konu tartışmaya açıktır. (Degrazia, 2006:42-45)

Hayvan özgürleşmesi hareketi önündeki engellerin bir kısmı kültürelidir. İnsanların beslenme alışkanlıkları kültürden bağımsız değildir. Örneğin Hindistanda hiçbir canlıya zarar vermeme şeklindeki ilkeyi benimseyen 500 milyondan fazla insan aynı zamanda vejeteryan beslenme şeklini tercih ediyor. Her yıl Çin'in güneyinde bulunan Guangxi eyaleti, Yulin şehrinde gerçekleşen 'Köpek Eti Yeme Festivali' etleri için onbinlerce köpeğin kafeslerde tutulduğu, sopalarla dövülerek, iç organları çıkarılarak yendiği bir etkinlik. Çin'de köpek eti yemek yasadışı değil. (Bekhechi, 2022) Düşüncesi bile tipik bir Ortadoğu insanının midesini bulandırmaya yetiyor. Fakat bu durum diğer hayvanlar söz konusu olduğunda içerisine düştüğümüz çelişkiyi de ortaya koyar niteliktedir. 2021 yılının Haziran ayında hepimizi şaşkına çeviren, belki öfkeliendiren bir haber sosyal medyada, birçok haber sitesinde karşımıza çıktı. Haber, İstanbul'da yavru kedi yiyen bir Japon vatandaşı ile ilgiliydi. Evindeki fırında sokaktan yakaladığı yavru kedileri pişirdiğini itiraf eden bu kişi olaydan sonra yakalanarak, göç idaresine gönderildi ve haberlerde kendisinin sınırdışı edileceği bilgisine yer verildi. (Atam, 2021) Ne yediğimizin kültürel olduğuna dair bu örnekler alışkanlıklarımızı da sorgulamamıza neden oluyor. Kedi yiyen Japon dünyanın en kötü insanıdır, dediğimizi varsayalım. Kedi yemesi bizde bir tiksinti uyandırıyor. Kediler, geriye dönük on binyıllık süreçte evcilleştirdiğimiz ve kendimize yakın gördüğümüz varlıklar. Bu olay karşısında tiksintimemize rağmen neden diğer türden hayvanları yiyebileceğimiz noktasında haklı gerekçelerimizi ortaya koymamız pek de kolay görünmüyor. Birini yemek etik dışı

kabul edilirken, diğeri kabul edilebilir kılan nedir? Sağlık ve bilimsel nedenlerle öne süreceğimiz savların ise bugünlerde dengeli vejetaryan-vegan⁴ diyetin insan sağlığı için yeterli olduğuna dair araştırmaların gittikçe çoğalması karşısında yetersiz kaldığı söylenilebilir.

Elbette hayvan özgürleşmesinin karşılaştığı engellerle ilgili yukarıda anlatılanlardan daha fazlası da söylenilebilir. Bu engellere karşı yürütülecek mücadelenin başarıya ulaşmasının uzun süreceği konusunda hareketin savunucuları genellikle hemfikir. Kaldı ki ırk ve cinsiyet temelinde ezilen insan topluluklarının mücadelesi dahi henüz bir sona ulaşmış değil. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyahi insanların beyazlarla eşit haklara en az elli yıl içerisinde sahip olabileceği öngörülüyor. Kadınların çalışma hayatına erkeklerle eşit derecede katılımı için iki yüzyıldan fazla zamana ihtiyacımız olduğu söyleniliyor. Hayvanlar açısından diğer özgürleşme hareketlerinden farklı olarak var olan engelleri düşündüğümüzde Singer'ın da bahsettiği şekilde sürecin kolay olmayacağını söyleyebiliriz.

1.1.2. Eşitlik İlkesi

Singer eşitlik ilkesine ilişkin ayrıntılı incelemeyi *Practical Ethics* adlı eserinde yapar. İçinde bulunduğumuz yüzyılda kürtaj, evlilik dışı cinsellik, eşcinsellik, pornografi, ötenazi, intihar gibi konularda ahlaki tutumlarımızda önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler iyi de olsa henüz bir fikir birliğine varılamadığının altını çizer. Örneğin; ırklar arası eşitsizliğe karşı çıkmak konusunda, cinsiyetler arası eşitsizliğe karşı çıkmaya göre daha büyük bir uzlaşma vardır. Bakıldığı zaman yine de tüm insanların eşit olduğuna dair düşüncenin siyasi ve etik olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. (Singer, 1999:16)

⁴ Vejetaryen beslenmede et tüketilmez. Bu beslenmenin de çeşitleri vardır. Ovo vejetaryenler bitkisel besinlerin yanında yumurta tüketirken Lacto Vejetaryenler ise süt tüketir. Lacto Ovo vejetaryenler süt ve yumurtayı birlikte tüketir. Vegan (Katı vejetaryen) beslenmede ise hayvansal kaynaklı hiçbir ürüne beslenmede yer verilmez.

Eşitlik ilkesine ilişkin üzerinde durulması gereken bir diğer konu; dezavantajlı insan gruplarına karşı pozitif ayrımcılığın bu ilkeye aykırılık teşkil edip etmeyeceğidir. Örneğin; çalışan kadına çalışma saatleri içerisinde süt izni kullandırılması ve ücretinden kesinti yapılmaması durumunda kadın lehine pozitif ayrımcılık vardır. Singer bu konuda eşitlik ilkesiyle neyi amaçladığımız konusunda net olursak bu sorulara tatmin edici cevap verip veremeyeceğimizi söyler. Ona göre bu soruları cevaplandırabilmek için eşitlik ilkesinin temellendirilmesi konusunda sorgulama yapmalıyız. (Singer, 1999:17)

BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin 1. Maddesi 'Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler. ' (1948) demek suretiyle bütün insanların haklar ve onur sahibi olmak bakımından eşit olduğuna vurgu yapar. Fakat temel insan hakları sözleşmesinde böyle bir maddenin yer alıyor olması, tüm insanların eşit olmasıyla tam olarak neyi kastettiğimiz konusunda bize tam bir çözümleme vermez. Haklara sahip olmak bakımından eşitlik derken neyi kastediyoruz? Burada kastedilen tüm insanların aynı olduğu mudur? Yukarıda verilen örneği düşündüğümüzde işverenin erkek çalışanına süt izni hakkını kullandırması gerekliliğinden bahsetmemiz saçmalık olur. Yani eşitlik ilkesinden özdeş/aynı muameleyi anlamamız doğru değildir. Ya da tüm insanların aynı olduğu, dolayısıyla da hepsine aynı davranmalıyız demek değildir bu.

İnsanlar farklıdır. Zekaları, görünüşleri, ahlaki kapasiteleri aynı değildir. Bu açıdan eşitlik ilkesini *aynılık* olarak düşünmek yanıltıcıdır. İnsan hakları kuramında da insanların haklara sahip olmak açısından eşit olduğu savunulur. İnsanların aynı zekaya, yeteneğe, dış görünüşe sahip olup olmamaları dikkate alınmaz.

Eşitliğin *aynılık* anlamının anlaşılması açısından güzel bir örnek *Bülbülü Öldürmek* romanında ana kahraman Atticus'un siyahi Tom Robinson'ı savunurken söylediği şu sözlerdir: 'Hepimiz biliyoruz ki bazı insanların bizi inandırmaya çalıştıkları gibi

insanlar eşit yaratılmamıştır...bazıları ötekilere göre daha zekidir, bazı insanlar doğuştan kazanılmış daha fazla olanağa sahiptir, bazı insanlar ötekilere göre daha fazla para kazanır...' (Lee, 2014) devamında Atticus adil bir karar verilmesi açısından insanlara eşit muamele edilmesi gerektiğinden bahseder. Singer da insanların farklılığına vurgu yapar ve bu farklılıklar düşünüldüğünde eşitlik ilkesinin temellendirilmesinin daha da zorlaştığını dile getirir.

Eşitlik ilkesine dair temel arayışında Singer, Rawls'ın 'ahlaki kişilik' kavramına karşı da eleştirilerde bulunur. Rawls, tüm insanların ahlaki kişiliğe olmaları bakımından eşit olduklarını söyler ve ahlaki kişi olmanın da adalet duygusuna sahip olmayı gerektirdiğinden bahseder. Ahlaki kişi olmayı eşitliğin asgari şartı olarak görür. Singer ahlaki kişiliğin asgari şartı olan adalet duygusuna sahip olmanın belirsizlik içerdiğini, eşitlik ilkesini temellendirmek açısından yetersiz kaldığını söyler. Her insanın adalet duygusunun aynı olmadığını, hatta bebekler ve zihinsel engellilerin adalet duygusuna sahip olmadıklarını ve bu nedenle eşit de olamayacaklarını kabul etmemiz durumunda ölçütün belirsizliğinin iyice ortaya çıktığını söyler. Rawls'ın bu belirsizliği bu tür kimselerin potansiyel ahlaki fail olarak görmek suretiyle aşmaya çalıştığını söylese de bu çabanın da yetersiz olduğunu iddia eder. (Singer, 1999:18)

Eşitlik ilkesi ile ikinci bir tartışmayı da ırkı ve cinsiyeti aşar şekilde insanlar arası farklılıkların da dikkate alındığı bir eşitlik temellendirmesinin de kabul edilemeyeceği üzerinden yapar. Eşitlik ilkesi ırkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkarken başka bir olgusal temele dayanabilir. İnsanların ırk ve cinsiyet bakımından farklılıklar değil, bireysel farklılıklar gösterdiği şeklindeki olgusal durumu ele alalım. Singer bu noktada insanlara zeka testi yapılması ve sonuçlarına göre kategorilere ayrılması şeklinde bir öneri ile karşılaştığımızı varsaymamızı ister. Bu durumda 125'in üzerinde puan alanlar köle sahibi bir sınıf olacak, 100 ile 125 arasında puan alanlar özgür vatandaşlar olacak, ancak köle sahibi olma hakkından yoksun olacaklar; 100'ün altında puan alanlar 125'in üzerinde puan alanların kölesi olacaktır. Bu şekilde bir ayrımın da tıpkı ırkçılık ve cinsiyetçilik durumunda olduğu gibi aynı derece kabul edilemez olduğunu söyler. Fakat

eşitlik ilkesini ırkı ve cinsiyeti aşar şekilde bireysel farklılıklara değil olgusal bir duruma dayandırmamız durumunda da; böyle bir eşitsizliğe karşı çıkabilmek için sağlam temelimiz olamayacağı ortadadır. (Singer, 1999:20)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi akla dayalı olarak oluşturulabilecek hiyerarşik yapıları, ancak eşitlik ilkesini zeka, ahlaki kişilik, rasyonel karar alma ve benzer olgulara sahip olmaya dayandırmadığımız durumlarda reddedebiliriz. (Singer, 1999:21) Eşitlik ilkesini insanlar arası yetenek farklılıkları gibi olgulara dayandırdığımızda sorunlu eşitlik çözümlenmeleri ile karşılaşmamız olasıdır. Bu noktada Singer, eşitlik ilkesinin etik bir ilke olduğunu ve eşit veya aynı muameleden ziyade *eşit önemsenmeyi* gerekli kıldığı sonucuna ulaşır. Böylelikle farklı varlıkların eşit derecede önemsenmesi fikri, farklı muamele edilmesini ve onların farklı çıkarlarının olabileceği şeklindeki kabulü gerekli kılar. (Singer, 2018:48)

Hayvanların ya da insanların çıkarları ile ilgili etik bir yargıda bulunmak istiyorsak, kişisel kanaatlerin ötesinde herkesin çıkarları dikkate alınmalıdır. Burada önceliğimiz akıl sahibi olma ya da yetenekler değildir. Burada A kişinin ya da B kişinin çıkarlarından ziyade çıkarın kendisi dikkate alınmalıdır. Singer'a göre bu şekilde temel bir eşitlik ilkesine ulaşabiliriz. 'Çıkarların eşit olarak önemsenmesi ilkesi'. Bu ilkenin özü değerlendirmelerimizde eylemlerimizden etkilenen herkesin çıkarlarına eşit ağırlık vermekten geçer. (Singer, 1999: 21) Örneğin; A ve B kişisi birlikte çıktıkları bir yolculukta ağır yaralanmalı bir trafik kazası geçirmiş olsunlar. Bu kişilere acil serviste yapılacak ilk müdahalede A kişinin ya da B kişinin ağrısından ziyade odaklanmamız gereken ağrının dindirilmesidir. Bu durumda eğer A kişinin ağrısı B'ninkinden fazlaysa A'nın ağrısını dindirmeye öncelik verebiliriz. Burada ağrının kime ait olduğu ile ilgilenmiyor, ağrının kendisi ile ilgileniyoruz. Çıkarların eşit değerlendirilmesi ilkesi çıkarların tarafsız bir şekilde tartılmasıdır. Bir çıkarın daha güçlü-örnekte A kişinin ağrısı- olduğu durumda bu çıkara ağırlık verilir, çıkarın kime ait olduğu ile ilgilenilmez. (Singer, 1999: 22)

Aslında Singer'ın ortaya koymaya çalıştığı temel eşitlik ilkesini, yani çıkarların eşit önemsenmesini hayvanlarla ilgili karşılaşılabileceğimiz her etik problemi çözebilecek bir formül gibi algılamamalıyız. Ahlaki değerlendirmeler yaparken çıkarlarla birlikte gözlememiz gereken başka durumların varlığı da söz konusu olabilir. Bununla birlikte ilke bize en azından ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı çıkma açısından önemli bir temel sağlar. Yine bu ilkeyle hayvanların da insanlar tarafından görmezden gelinemeyecek çıkarları olabileceğini ortaya koyabiliriz. Bu ilkeyle varabileceğimiz bir diğer sonuç hayvanların da acı çekmekten kaçınma, beslenme, serbestçe dolaşma ve benzeri çıkarlarının en az insanlarınki kadar ahlaki ilgimizin konusu olması gerektiğidir.

1.1.3. Türcülük

Eşitlik ilkesinin hayvanlar açısından uygulanmaması, Singer'ın 'Çıkarların Eşit Önemsenmesi' şeklinde ortaya koyduğu etik ilkenin ihlali ile sonuçlanır. Singer'a göre hayvanların çıkarlarının dikkate alınmadığı bakış açısı, türcüdür. Türcülük, bir kişinin sadece kendi türünün çıkarları lehinde eylemde bulunarak diğer türlerin çıkarlarını önemsememesi ya da önyargılı bir şekilde ele almasıdır. (Singer,2018:53) Singer 'Türcülük' teriminin mucidinin Richard Ryder olduğunu söyler ve *Animal Liberation*'nun yayınlanması ile terimin genel olarak kullanıma girdiğini belirtir.

Gerçekten de '*Türcülük*' terimi hayvanlara yönelik adaletsiz yaklaşımımızı açıklayabilmek adına diğer eşitsizlik anlayışları için kullanılan kavramlar (İrkçilik, Cinsiyetçilik..) kadar güçlü bir kavramdır.

Singer, *Animal Liberation*'da türcülüğün sistematik olarak kurumsallaşan düzeyde yapıldığı iki alanı detaylı şekilde inceler. Hayvanların deneylerde kullanılması ve endüstriyel hayvancılık uygulamaları. Hayvanların kullanıldığı deneyler için ABD'de ve bu tür deneyleri yapan diğer ülkelerde, halkın vergilerinin israf edildiğine dikkat

çeker ve deney sonucunda elde edilen faydanın da belirsiz olduğunu söyleyerek; bu belirsizliğe rağmen hayvanlara deneyler yoluyla çektirilen acıyı sert bir şekilde eleştirir. Ülkemizde de önemli sayıda hayvan, toksitide testleri, eğitim, ilaç, hastalık araştırmaları gibi nedenlerle deneylerde kullanılmaktadır. Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu (HADMEK) tarafından yayınlanan 2010-2014 yılları arası faaliyet raporunda deneylerde en çok kullanılan hayvanların fare, sıçan, kanatlı hayvanlar, balık olduğu görülmektedir. (Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu, 2015) Hem diğer ülkelerde hem de ülkemizde hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin gerçekten gerekli olup olmadığı önemli bir sorundur.

Yakın zamanda hayvanların deneylerde kullanımını konu olan, 2021 yılında vizyona giren '*Save Ralph*' isimli kısa filme ait bir video, tüm dünyada ve ülkemizde internet ortamında hızlıca yayıldı ve herkesin ilgisini çekmeyi başardı. (Soybaş, 2021) Kısa filmin konusu; kozmetik ürünleri için deneylerde kullanılan tavşan Ralph'in günlük hayatını nasıl sürdüğüne dair. Filmde, deneylere konu olan hayvanlarla insanların empati yapabilmesi adına, Ralph'in kişileştirilmesi yoluna gidildiği görülüyor. Deney başlamadan önce Ralph dişini fırçalıyor, kahvaltı yapıyor, konuşuyor. Deney esnasında ise duyduğu acıyı bağırarak ve konuşarak ifade ediyor. (States, 2021)

Save Ralph filminin konusu olan Draize testleri olarak bilinen deneylerde; kozmetik ürünleri ve diğer bazı maddeler hayvanların gözlerine damlatılmak suretiyle uygulanıyor. Deneylerde çamaşır suyu, şampuan, mürekkep gibi maddeler her bir tavşanın gözüne damlatılıyor, kısa filmde de görüldüğü üzere sıkıştırılan tavşan acı verici test sırasında gözlerini tırmalayamıyor, kaçamıyor. (Singer, 2018:113) Bazen sadece yeni piyasaya sürülecek bir firm temizleyicisi için hayvanlar defalarca bu acı verici testlerin yapılmasına maruz kalabiliyor.

Singer, insan hayatını kurtarma pahasına yürütülen deneylerin hayvanlar üzerinde yürütülmesinin savunulabilir bir yanı olduğunu iddia edilebileceğini söylese de;

kozmetik ürünleri, parke cilaları ve gıda boyaları gibi ürünler için de bu testlerin yürütülmesini eleştirir. Bu durumdan fayda sağlayan sadece kar elde etmeyi amaçlayan şirketlerdir. (Singer, 2018:110) Örneğin; yeni bir yer temizleyici, deterjan ya da bir diş macunu üretilmesi için binlerce hayvanın acı çekmesi, deneylerde kullanılmasının savunulabilir bir yanı var mıdır? Singer'a göre hayvanların bu şekilde gerçekten gerekli olmayan deneyler dizisinde kullanılması, hayvanlara karşı türcü önyargımızdan kaynaklıdır. Bu tür deneyler ayrıca, insanların çok önemsiz sayılabilecek faydalar elde etmesi uğruna; hayvanların çok daha önemli çıkarlarını görmezden gelmektedir.

Hayvanlar üzerinde yürütülen milyonlarca deneyin sadece birkaçı tıbbi araştırmalar açısından önemlidir. Kozmetik ürünler, temizleyiciler, gıda boyaları gibi insan hayatı açısından elzem olmayan ürünlerin hayvanlar üzerinde test edilerek, hayvanlara verilen acı, ahlaki açıdan gerekçelendirilemez. Bu deneylerin gerçekleşmesi insanın türcü bakış açısı nedeniyle mümkün olabiliyor. Kendi türümüz dışındaki varlıkların acısını önemsememeye dair önyargımız nedeniyle. (Singer, 2018:95)

Singer faydacı görüşü benimseyen bir filozof olarak tek bir hayvan üzerinde yapılabilecek bir deneyi binlerce insanın hayatını kurtarabilecekse onaylar. Fakat bu olasılığın çok düşük olduğunu vurgular. Yapılacak bir deneyin binlerce insanın hayatını kurtarması gibi bir durum varsayımdan öteye geçmez. Kaldı ki deneysel araştırmalarda, bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile birlikte alternatif yöntemler de ortaya konulmuştur. Türkiye Klinikler Kalp ve Damar Cerrahisinde Deneysel Araştırma Yöntemleri ve Modeller Özel Sayısı dergisinde yayımlanan makalede yer aldığı üzere “Deney hayvanı yerine kullanılacak alternatif yöntemler arasında hücre ve doku kültürleri, tahlil metodları, video kullanımı, bilgisayar metodları ve yapay modellerin kullanımı, tek hücreli organizmaların kullanımı ve epidemiyolojik çalışmalar sayılabilir.” (Yılmaz, 2013) deneylerde hayvan kullanımı artık zorunluluk değil. Bahsedilen alternatif yöntemler kullanılarak hayvanların çektiği büyük acılar önlenilecekse; Singer'ın deyişiyle bunu yapmamayı ahlaki açıdan gerekçelendiremeyiz.

Singer'in, tıpkı ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi bir eşitsizlik durumuna karşı çıkar nitelikte ortaya koyduğu türçülük kavramına, şöyle bir eleştiri getirilebilir. İyi de hayvanlara nasıl muamele etmemiz gerektiği konusunda belirleme yaparken, onların hangi türe mensup olduklarını ve evrimsel hiyerarşideki yerlerini dikkate aldığımız durumlar da bulunmaktadır. Yani onların özelliklerine göre değerlendirme yapıyoruz. Örneğin; bir kedinin geleceğe dair beklentileri olduğuna ilişkin güçlü kanıtlarımız olduğu için bir yumuşakçaya göre yaşamının daha değerli olduğu savunusu gibi. Fakat burada asıl mesele, türler arası farklılığın onları çıkarları arasında da farklılık yarattığı ve bizim de bu farklılıkları dikkate alıyoruz olmamız, değildir. Önemli olan yapacağımız ayırımın; keyfilige, türçü bir bakış açısına dayanmamasıdır. Singer türçülüğün bir çeşit keyfilik olduğunu söyler. Türçülük, insanların çok daha önemsiz sayılabilecek çıkarları uğruna hayvanların muazzam acılar çekmesidir. Hayvanların bu acıları çekmemesi bakımından görmezden gelinemeyecek çıkarları vardır.

Türçülük, diğer türden eşitsizlikler gibi belli kültürel, sosyal, siyasi, dini önyargılardan kaynaklanabilir. Irkçılar, yalnızca kendi ırklarının çıkarlarının önemli olduğunu savunarak, bu ırka mensup olmanın getirdiği üstünlük varsayımıyla diğer ırkların çıkarlarını görmezden gelmekte sakınca görmez. Cinsiyetçiler, erkeklerin kadınlardan daha zeki ve yetenekli olduğu olduğu düşüncesine dayalı bir üstünlük varsayımıyla kadınların çıkarlarını önemsemez. Türçüler, Homo Sapiens türünün üyesi olmanın getirdiği üstünlük varsayımıyla, kendi türünün üyesi olmayan varlıkların hayati çıkarları hakkında istediği kararı verebileceğini düşünerek, bu çıkarları önemsemez, hatta yok sayar.

2. HAYVANLAR DA BİZİM GİBİ BİR YAŞAMIN ÖZNESİDİR: TOM REGAN

Hayvan hakları hareketinin felsefi alandaki en önemli savunucularından birisi de Tom Regan'dır. Regan, hayvanlar ile ilgili özgün felsefesini ilk olarak *The Case For Animal*

Rights (1983) eserinde ayrıntılı şekilde ortaya koyar. Bu eserde hayvan haklarının temellendirilmesi '*Hayvanların da bir yaşamın öznesi olarak içkin bir değere sahip oldukları*' esasına dayandırılmıştır. (Arıkan, 2016:59) Hayvanların yaşamın öznesi olarak var oldukları sonucuna ise insanlarla aralarındaki ortaklıklardan yola çıkarak ulaşır. Ona göre bu benzerlikler görmezden gelinemez, dolayısıyla bir yaşamın öznesi olarak var olan hayvanların varlıklarına saygı göstermeliyiz. Regan'ın *The Case For Animal Rights* eserinde ortaya koyduğu kuram; hayvan haklarına, hak temelinde yaklaşması ve hakları temellendirirken deontolojik bir etiği benimsemesi açısından diğer felsefi kuramlardan farklılık gösterir. Singer'ın fayda temelli kuramı, hak kavramına nerdeyse hiç yer vermezken, Regan tam aksine *içkin değeri* hakları temellendirme konusunda başlangıç olarak alır. Singer için başlangıç noktası acı ve haz hissetme kapasitesidir. Regan, acı ve haz hissetme kapasitesinin hayvan haklarının gerçekleşmesi ve hayvanların tam anlamıyla özgürleşmesi açısından yeterli bir ölçüt olmadığını vurgular. Faydacı yaklaşım daha büyük acıların önlenebileceği durumlarda hayvanlara zarar verilebileceğini kabul ettiği için de Regan tarafından eleştirilir.

2.1. Hayvan Haklarının Temellendirilmesi: İçkin Değer

The Case For Animal Rights, Regan'ın önce Descartes'ın hayvanların bilincini inkar eden düşüncesini reddetmesiyle başlar. Regan'a göre insanların çoğu hayvanların bilinçli olduğuna inanır. Bunun aksine bir düşüncenin geçmişte var olduğunu duyduklarında ise şaşırırlar, der. Oysa 17. Yüzyıl Fransız filozofu René Descartes hayvanların bilinç sahibi olmadıklarını iddia etmiştir. Ona göre hayvanlar düşüncesiz, vahşilerdir, otomot, makinelerdir. Descartes'ın hayvanların tamamen duyumdan yoksun olduğuna inanmadığını ortaya koymaya çalışan görüşler de ortaya atılmıştır. Buna göre Descartes pek tabii hayvanların da dış uyaranlar tarafından uyarılabilecek organları olduğunun farkındadır. Hayvanların bunu sağlayan birinci derecede duyum denilen gözlere ve kulaklara sahip olması onların bilinçli olduklarını kanıtlamak için yetersizdir. Zira hayvanların insanlar gibi dış uyaranlar tarafından etkilenen organları zihinleriyle bir bütünlük oluşturmazlar. Descartes hayvanların zihni olmadığını söyler. Birinci

derece duyular dışında duyulara sahip olmak ise bir zihnin varlığını gerektirir. Örneğin patisi ezilen bir kedinin hissettiği acıyla ilgili düşüncesi olamaz. (Regan, 2004:3-4)

Devamında Regan, Descartes'ın aslında hayvanlarda da insanlarınkine benzer gözlemlenen olguları reddetmediğini -patisi ezilen kedinin kıvrandığının farkında olduğunu- burada farklılığın olguların yorumlanması ve değerlendirilmesi ile ilgili olduğunu savunur. Ona göre bu saçmalık diyerek işin içinden çıkamayız. (Regan, 2004: 5-6) Başlangıca dönersek; Descartes'a göre hayvanlar bir bedene sahip olmakla birlikte bir zihne sahip değildir. Hayvanların etrafında olup bitenlerle ilgili bir farkındalığı yoktur. Bu düşünceyi savunan felsefecilerin kanıt olarak sundukları şey hayvanların dili kullanmaktan yoksun olduklarıdır. (Regan, 2007:103) Regan, buna karşılık dış dünyaya dair bilincin dil kullanma yetisinden bağımsız olduğunu söyler. Zira işaret dilini kullanabilen şempazeler bu savı geçersiz kılar. Yine dış dünyanın farkında olmayı dili kullanma yetisine bağlarsak çocukların konuşmayı öğrenmeden önceki dönemde bilinçten yoksun olduklarını da kabul etmemiz gerekirdi. Bu açıdan hayvanlara bilinç atfetmeyi reddetmenin kanıtı olarak ileri sürülen dil kullanma yetisine sahip olma ölçütü yetersizdir.

Regan, Descartes'ın hayvanların bilinç sahibi olmadığına ilişkin pozisyonuna karşı evrim teorisinin bizim için daha makul bir seçenek sunduğunu söyler. Darwinci kurama göre, bilinç evrimleşmiş bir özellik olmakla birlikte, bu aynı zamanda kanıtlanabilir, gösterilebilir bir özelliktir ve insan türünden başka türlerde de bu özellik vardır. Descartes, insanın maddi olan bedeninin, maddi olmayan zihniyle nasıl ilişki kurduğu sorusuna rasyonel bir açıklama getiremez. Tanrı sayesinde diyerek açıklamaya çalışır. Evrim teorisi ise insanlar ve hayvanların ortaklıklarından yola çıkarak hayvanların bilinci olabileceğini destekler. Evrim kuramı makul ve anlaşılırdır, reddetmek için rasyonel bir gerekçemiz olamaz. (Regan, 2007:88) Burada bizim dışımızda hayvanların da bilinç sahibi oldukları kabul edildikten sonra sıra hangi hayvanlar bilinç sahibidir? sorusunu cevaplamaya gelir.

Regan bu soruya da tarafsız olma, mantığa ve bilgiye dayalı olma şeklinde şeklindeki ölçütleri yerine getirerek cevap vermesi gerektiği vurgular. Ona göre basit bir gözlem ve sağduyu ile hayvanların dış dünyada olup bitenlerin belli ölçüde farkında oldukları sonucuna ulaşabiliriz. Örneğin; Bir kediyle yaşayan insanların, akşam eve geliş saatlerinde, kedilerinin onlar evin kapısına ulaşmadan seslerini duyarak kapı önüne geldiklerini, her akşam aynı saatte bu kişi tarafından beslenen kedinin miyavlayarak ve heyecanla mamasının verilmesini beklediğini, anlattıklarını duyarız. Ya da her gün aynı saatte beslenen ineklerin bu saat yaklaştığında daha fazla mō sesi çıkardıkları besi hayvancılığı yapan insanlar tarafından bilinir. Kısacası hayvanlar da çevresinde olan bitenlerin farkındadırlar. Belli ölçüde geleceğe dair beklentileri vardır. Bir hayvan hapsedilmekten, bir yere tıklıp kalmaktan tıpkı bizim gibi hoşlanmaz. Hayvanların da insanlarınkine benzer şekilde organları, sinir sistemleri, duyuları vardır.

İnsanlarla hayvanların ortak sayılabilecek tüm bu özelliklerini sıraladıktan sonra Regan, son bir ortaklığa dikkat çeker. Bu ortaklığı Darwin'in ortaya sürdüğü evrim teorisi temelinde ortaya koyar. Darwin hayvanların zihinlerinin bizimkinden nitelik açısından değil nicelik açısından farklı olduğunu söyler. Darwin'e göre hayvanlar da çaresiz hissedebilir, şaşırabilir, öfkelenebilir, korkabilir, mutlu hissedebilir, mutsuz hissedebilir. İnsanlarınkine göre burada ortaya çıkan fark nicelik farkıdır. Yani bir hayvan daha yüksek düzeyde öfkelenebilir, korkabilir; ya da daha düşük düzeyde mutsuz olabilir, sabır gösterebilir. (Regan, 2007:89)

Regan tüm bu ortaklıklardan yola çıkarak bilinç sahibi hayvanların da bir yaşamın öznesi olarak aynen insanlar gibi var oldukları sonucuna ulaşır. İnsanlar için kabul edilen algı, hafıza, arzu, kendinin farkında olma-özbilinç, geleceğe dair beklentisi olma gibi kavramların büyük ölçüde en azından memeliler yönünden uygulanabilir olduğunu savunmaktadır. Zira bu özellikler bir veya daha fazla yaştaki memeli hayvanların özellikleri arasındadır. (Narveson, 1987:31-49) Burada artık memeli hayvanların bir yaşamın öznesi olarak içkin değere sahip oldukları kabul edildiğinde; bu değere başka

hangi hayvan türlerinin sahip olduğuna dair bir sınır çekme problemiyle karşı karşıya kalırız. Yani yaşamın öznesi olma özelliğini bir hücrelilerden, bilişsel açıdan zengin maymun türlerine kadar geniş bir ölçekte mi kabul etmeliyiz? Regan bu noktada kuşların da deneyimlerinden bilgi edindiklerini, öğrenme süreçlerinin olduğunu, akıl yürütebildiklerini söyleyerek insanların kuşlara karşı da ödevleri olduğunu söyler. Yine araştırmalar balıkların da acı duyabildiklerini, yer-yön duyusuna sahip olduklarını, birbirlerini tanıdıklarını, büyük balıkların küçük balıklara nasıl yiyecek bulabileceklerini öğretmeleri bakımından haklara sahip olabileceklerini söyler. Yine de insanlarla benzerliklerinin -Dış dünyanın farkında olma, kendinin farkında olma gibi- daha belirgin olduğu kuş ve memelilerin hak sahibi oldukları noktasında sınırı çizer. (Regan, 2007:92-94) Regan'ın çizdiği bu sınır, kesin bir sınır değildir. Diğer hayvan türlerinin de farkındalığına, bilişsel zenginliklerine ilişkin bilimsel yeni kanıtlar ortaya çıkması halinde bu türlerin de içsel değeri olduğu kabul edilmeli ve insanların davranışlarını buna göre belirlemeleri beklenir. Hatta Regan'a göre, bir yaşamın öznesi olma özelliğini yerine getirme bakımından kuşkulu olan sürüngenler, kurbağalar, balıklar gibi hayvanların durumu açısından da emin olmadığımız için, ahlaki bir yanlışla düşmemek adına yine aynı şekilde davramamız gerekir. (Arıkan, 2016: 94)

Regan, insanların insan hakları kuramında sahip oldukları kabul edilen eşit hakların; sadece insan olmalarına, ahlaki fail olmalarına, benlik bilincine, dili kullanabilmelerine, ahlaki topluluğun üyesi olmalarına, ruh sahibi olmalarına ya da dinsel nedenlere bağlanamayacağını söyler. İnsanın insan olması biyolojik olarak hangi türe mensup olduğu ile ilgilidir, bize tek başına neden haklara sahip olduğunu açıklamaz. İnsanların birer kişi olarak kendi davranışlarından ahlaken sorumlu olması da haklara sahip olabilmek bakımından eşit olduklarının açıklanması için yeterli değildir. Zira yeni doğan bebekler, küçük çocukların davranışlarından ahlaken sorumlu oldukları düşünülmez. Fakat haklara sahip oldukları kabul edilir. Dili kullanma yetisine bebekler ve bazı insanlar sahip değildirler. Bu durum da yine onların haklara sahip olmasına engel olmaz. Yine insanların ruh sahibi olmaları -yani öldükten sonra ruhlarının yaşamaya devam edeceğine dair inanç- insanların yaşarken sahip oldukları haklara neden sahip olduklarını açıklamak bakımından yetersizdir. Bu noktada artık Regan'a

göre insanlar sahip oldukları haklara yaşamın öznesi olarak dünyada var oldukları; bu var olmanın çevresinde olup bitenlerin farkında olmayı içermesi, aynı zamanda kendilerine olup bitenlerin de farkında olmayı içermesi ve bunun tüm insanlar açısından benzer olması nedeniyle sahiptirler. (Regan, 2007:70-79) Bu kuramda insanlar sadece akıl sahibi olma ya da başka özellikleri nedeniyle bir yaşamın öznesi sayılmıyorlar. İnsanlar varlar, var olduklarının farkındalar ve bu kendi başına değerli bir şey. İnsan haklarını temellendirmek için insandan insana farklılık gösteren özelliklere dayanmak bizi istediğimiz sonuca -tüm insanların haklara sahip olmak bakımından eşit olması gerektiği- ulaştırmaz. Aynı ilke kendisinin farkında olan hayvanlar için de genişletilmelidir. Bu benzerliğin neden dikkate alınması gerektiği sonucuna ise Regan sezgilerimiz yoluyla ulaştığımız söyler, bu sezgiler üzerinde düşünülmüş sezgilerdir.

Regan, hayvanları ahlaki edilgenler olarak görür. Ahlaki faillik ise akıl sahibi olarak ahlaken sorumlu olacak şekilde eylemde bulunma kapasitesine sahipliği ifade eder. Ahlaki edilgenler bu yetiye sahip değildir. Regan ahlaki edilgenlere zihinsel engelliler, akıl hastaları, çocukların dışında hayvanları da dahil eder. (Arıkan, 2016: 68-69) Ona göre hem ahlaki failler hem de ahlaki edilgenler- yarar ya da zarara uğrayabilecek ancak eylemlerinden sorumlu olmayacak bireyler- bir yaşamın öznesi olarak aynı değere sahiptir. Regan için değere sahip bireylere *saygı ilkesi* çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğini söyler. Saygı ilkesi hem ahlaki faillere hem ahlaki edilgenlere zarar verici şekilde davranmamızı söyler. Ahlaki faillerin, ahlaki edilgenlere saygı ilkesi çerçevesinde davranma yükümlülüğü vardır. Aynı zamanda ahlaki edilgenleri uğrayacakları zararlara karşı koruma yükümlülüğü de bu ilkenin gereğidir. Ahlaki edilgenlerin ise kimsenin haklarını ihlal edemeyeceğini söyler. Bunu şöyle örneklendirir: Hakları ihlal edilen hayvanlara yardım etmenin *prima facie* (Aksi ispatlanıncaya kadar geçerli-doğru sayılan) görevimiz olduğunu iddia ederken, bir kurt saldırısında koyunlara yardım etmemiz gerektiğini iddia etmiyoruz. (Jamieson, 1990) Burada Regan yırtıcı hayvanların doğal yaşam durumuna insanlar tarafından müdahale edilmemesi gerektiğini savunur. Aslında Regan'ın söylemek istediği ahlaki edilgenlerin kimsenin varlığına zarar veremeyeceği değil, zarar verseler bile bunun bilincinde olmadıkları için bu zarardan sorumlu tutulamayacaklarıdır.

Regan, ahlaki faillerin, ahlaki edilgenlere karşı ödevleri olduğuna dair görüşe ise çeşitli ahlaki teorileri inceleyerek ve bu teorilerin eksikliklerini ortaya koymaya çalışarak ulaşır. Ona göre birçok insan hayvanlara doğrudan zarar verilmemesi konusunda hemfikirdir. Özellikle konu kediler ve köpekler olunca bu uzlaşma daha da artar. Hayvanlara zarar vermeme şeklinde bir davranış biçimi çoğu filozof açısından kabul görse de hayvanlara karşı ödevlerimiz olabileceği fikri ise büyük çoğunlukla reddedilir. (Regan, 2003:31) Söz konusu ahlak teorilerini Regan iki ayrı başlığa ayırır. Dolaylı ödev görüşleri ve doğrudan ödev görüşleri. Dolaylı ödev görüşlerinde Regan basit sözleşme kuramı ve Rawls'ın sözleşme kuramını inceler. Basit sözleşme kuramına göre ahlak, tüm sözleşmecilerin uyması gereken bir dizi kurallardan oluşur ve bu kurallara uymak her bir sözleşmecinin rasyonel çıkarlarına uygundur. Burada eylemler geçerli bir kurala uyuyorsa doğru, uymuyorsa yanlış olarak kabul edilir. Eylemler geçerliliğini sözleşmecilerin rasyonel çıkarlarından alır. Basit sözleşme kuramında küçük çocuklar sözleşmenin kurulma aşamasında yer almadıkları için sözleşme kurucularının onları koruma konusundaki çıkarlarından kaynaklı olarak dolaylı ödevlerin konusudur. Hayvanlar da sözleşmeyi anlayamadıkları için katılmaları mümkün değildir. Basit sözleşme kuramında, sözleşmenin kurulma aşamasında yer alanlar ahlaki statü sahibidir. Küçük çocuklar, insan olmayan hayvanlar ahlaki bir statüye sahip değildirler. Regan, sözleşmenin ahlaki faillerin katılımıyla oluşturulan rasyonel-çıkarlara uygun kurallardan oluştuğunu bunun sözleşmeye katılanlar açısından iyi, sözleşmeden dışlananlar için ise kötü olduğunu söyler. Burada sözleşmeye katılmayanların çıkarlarının yok sayılma tehlikesi nedeniyle basit sözleşme kuramı Regan tarafından eleştirilir. Regan'ın diğer incelediği sözleşme görüşü John Rawls'a aittir. Daha karmaşık bir sözleşme teorisini *A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi)* adlı eserinde ortaya koyan John Rawls'ın bu bağlamdaki 'Cehalet Peçesi' kavramını önemli görür. Burada sözleşmeciler, yani adalet ilkelerini belirleyenler, kendi özel durumlarından habersizdirler, kendi ırklarını, cinsiyetlerini ve yeteneklerini bilmedikleri için ortaya koyacakları ilkelerin tarafsız olacağı düşüncesi teorisinin özüdür. Burada katılımcıların adalet ilkelerini uygulama ve bu ilkelere göre hareket etme isteği olmalıdır, yani adalet duygusuna sahip olmaları gerekmektedir. Regan bu şartı -adalet duygusuna sahip olma- bebeklerin ve zihinsel engellilerin karşılamadığını söyleyerek teoriyi eleştirir. Yine basit sözleşme kuramında

olduğu gibi, Rawls'ın ortaya koyduğu adalet teorisinde de hayvanlara karşı doğrudan ödevlerimiz olmadığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkar. (Regan, 2003:39-47)

Regan, doğrudan ödev görüşlerinde ise ilk olarak Kant'ı inceler. Kant'a göre akıldan yoksun hayvanlara karşı iyi davranan insanların, insancıl duyguları gelişir, bu nedenle hayvanlara karşı iyi davranmalıyız. Hayvanlara zulmedilmemesi gerektiğini ise hayvanlara zulmedenlerin insanlara da kötü davranma olasılığının fazla olması nedeniyle savunur. Burada hayvanlara iyi davranılması gerekliliği görüşü nedeniyle, Regan iyilik görüşünün hem basit hem de karmaşık sözleşme teorilerine göre türçülük önyargısının üstesinden gelebileceğini söyler. Fakat Regan insanların iyi bir amaçla hareket ederken yanlış olanı, tam tersi durumda ise doğru olanı yapmalarının mümkün olduğu varsayımlar nedeniyle doğrudan ödev görüşünü eleştirir. Bir eylemin doğru ya da yanlış olup olmadığı eylemde bulunanın karakterine değil yaptığı eylemin ahlaki olup olmadığına bağlıdır. Bu nedenle yiyecek, moda ve bilgi için sömürölen hayvanların hiçbirine zalimce davranılmamış olsa dahi bu bize onları bu amaçlarla kullanmanın doğru mu yanlış mı olduğunu söylemediğinden Regan iyilik görüşünün yetersiz olduğunu söyler. (Regan, 2003:54-56)

Doğrudan ödev görüşlerinde Regan'ın incelediği bir diğer kuram faydacılıktır. Faydacılığın farklı türleri olduğunu söyledikten sonra Singer ve R.G. Frey'in kabul ettiği 'Tercihli Faydacılık' üzerinden değerlendirmelerini ortaya koyar. Tercih faydacılığında benzer çıkarılara insanlara ya da hayvanlara ait olup olmadığı önemsenmeksizin aynı ölçüde değer verilir. Hayvanların benzer ıkarılarını eşit sayma görevimiz doğrudan hayvanlara karşıdır. ıkarıları olan herkesin ahlaki açıdan önemli olduğunu ortaya koymasına bakımından Regan, faydacılığı diğer teorilere göre daha güçlü görür. Basit sözleşme ve Rawlsçı sözleşme kuramlarının aksine faydacılıkta türçülük bu şekilde dışlanmış olur. Faydacıların iki ilkeyi; eşitlik ve faydacılık ilkesini kabul ederler. Faydacılıkta; eylemler, etkilenen herkes için en iyi genel sonuca (etkilenenler için ortaya çıkan iyi ya da kötü sonuçlar toplamı arasındaki denge) yol açıyorsa doğrudur. Regan tercih faydacılığının birçok iyi özelliğine rağmen -benzer ıkarıların

eşit önemsenmesi gibi- yine de tatmin edici olmadığını söyler. Çünkü bir eylemin ahlaken doğru ya da yanlış olduğunu konusunda bir kanıya varırken; varılacak en iyi genel toplam fayda uğruna en kötü türden sonuçların meşrulaştırılması sorunu ile karşılaşılabilir. (Regan, 2003:56-60) Faydacıların çıkarlar hesaba katılırken hangi türden çıkarların sayılacağı konusundaki cevapları da belirsizdir. Regan, yaşamları doğrudan veya dolaylı olarak mevcut hayvansal tarım biçimlerine bağlı olan insanların sayısı düşünüldüğünde bu kimselerin çıkarlarının tutarlı bir faydacı tarafından dışlanmaması gerektiğini söyler, dolayısıyla ona göre faydacılık mevcut durumu savunmaktan öteye geçmez. Çünkü bu durumda yine insan çıkarlarının toplamı düşünülerek hayvanların çıkarları yok sayılmaya devam edebilir. Faydacılığın çıkarlardan hareket etmesi yeterli değildir, Regan'a göre hayvanların daha büyük yararlar uğruna gözden çıkarılamayacak yaşamsal çıkarlarının olduğu, ancak hayvanların da aynen insanlar gibi içkin bir değeri olduğu kabul edildiği takdirde mümkündür.

2.2. İçkin Değerin Yok Sayılması: Hayvanların Araçsallaşması

Hayvanların da insanlar gibi içkin değeri olduğunu kabul edildikten sonra, Regan'a göre bu değere karşı saygı ilkesi çerçevesinde muamele edilmesi gerekmektedir. Regan hayvanların otonom varlıklar olduğunu söyler. Ona göre memeli hayvanlar psikofiziksel kimliğe sahiptirler ve bu kimliklerini yaşamları boyunca korurlar. Hayvanlar da arzuları, inançları ve amaçları doğrultusunda hareket etme yeteneğine sahip bireylerdir. Tercih özerklikleri vardır. Örneğin; hem balkona çıkmayı çok seven hem de çok acıkan bir kediye iki seçeneği birlikte sunduğumuzu düşünelim. Yani ona hem en sevdiği ödül mamasını sunalım, hem de balkonun kapısını açalım. Bu durumda çok acıkan kedi yüksek ihtimalle öncelikle mamayı yemeyi tercih edecektir. Bu durum tercih özerkliğini gösterir. Hayvanların refahından bahsettiğimizde, refah bir yönüyle; onların hasta olmamalarını, iyi durumda olmalarını anlatmakla birlikte aynı zamanda onların tercih özerkliğine sahip olabildikleri durumu da anlatır. (Regan, 2004:116-117)

Kendisinin, kendisine yapılanların, dış dünyada olup bitenlerin farkında, refahı ve

tercihleri olan hayvanların içkin değere sahip olduklarını ve bu açıdan insanlarla eşit olduklarını kabul etmemiz neden önemlidir? Çünkü içkin değeri yok saydığımızda hayvanlara uygulanan kanıksanmış şiddet türlerini neden ortadan kaldırmamız gerektiğini açıklayamayız. İçkin değeri yok saydığımızda hayvanlar, otonom bir varlık olmaktan çıkar; Regan'ın deyiimiyle yiyecek, giyecek, yarışçı, performansçı olarak kullandığımız varlıklara dönüşür.

Hayvanları yiyecek olarak kullanırız. Fakat endüstriyel hayvancılıkta hayvanların yiyeceğe dönüştürülmesi sırasında maruz kaldıkları uygulamalar hakkında çoğumuz bilgi sahibi değildir. Örneğin; Türkiye'de yılda ortalama yüz milyon tavuk etleri için kesilmektedir. Yumurta tavukları ise yılda yaklaşık ortalama 1.6 milyar yumurta üretir. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022) Sektörde karlılığı artırmak adına; etleri için yetiştirilen çok fazla sayıda tavuk dar bir alanda, havasız bir ortamda, dışkılarında kaynaklı boğucu bir amonyak kokusu ile kısa sürede büyümeleri için verilen yemleri yiyerek, içgüdüsel davranışlarının çoğunu gerçekleştirme olanağından yoksun şekilde yetiştirilir. Doğal yaşam süreleri önemsenmeksizin altı-yedi haftalık iken kesimhaneye götürülür ve bir tavuğun yaşamı bu şekilde son bulur. Doğal yaşam süresi 12-15 yıl arası olan tavuğun ömrü endüstriyel hayvancılık nedeniyle 6-7 haftaya kadar düşer. Kısa ömürleri ise yoksunluk ve acı içerisinde geçer. (Regan, 2007:143) Sadece kümes hayvanları değil, sığır endüstrisinde süt inekleri, et sığırları; ülkemizde dini nedenlerle fazla tüketilmese de diğer ülkelerde domuz eti endüstrisinde domuzlar, eti için üretilen süt danaları ve yiyeceğe dönüştürülen diğer hayvanlar üretim süreçlerinde muazzam acıya maruz kalmaktadır, tüm bunlar hayvanların hak sahibi bir özne olarak görülmemesi nedeniyle mümkün olabilmektedir.

Hayvanları giyecek olarak kullanırız. Derileri, kürkleri, yünleri giyeceğe dönüştürülür. Bu süreçte kürk hayvanları kürkleri için çiftliklerde yetiştirilir, yabani hayvanlar tuzağa düşürülerek öldürülür, foklar kürkleri için sopalarla dövülür, canlı canlı derileri yüzülür, Çin'de ve diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde milyonlarca kedi ve köpeğin kürkleri sırtından alınır. Hayvanların gördükleri haksız muamele ekonomik çıkarlar ileri

sürülerek haklılaştırılmaz. Hayvanların giyeceğe dönüştürülmesi insan yaşamı için zorunlu değildir. (Regan, 2007:184) Gerçekten de günümüzde çevresel koşullar ve etik kaygılar, dünya genelinde bitkisel deriye olan talepte bir artışa neden olmuş; firmalar elma, mantar, ananas gibi bitkilerin derilerinden çanta, ayakkabı, cüzdan gibi aksesuarlar üretmeye başlamıştır. Ülkemiz de de sayıca yetersiz olsa da bu konuda girişimler bulunmaktadır. Yine giyim sektörü sürdürülebilirlik planları dahilinde, geri dönüştürülmüş pamuk, polyester, ryon gibi malzemelerden kıyafetler üretmeye devam etmektedir. Modern dünyada giyinmek için hayvanlara ihtiyacımız yoktur.

Hayvanları deneylerde kullanırız. Hayvanların deneylerde yaygın olarak kullanıldığı alanlardan biri toksitise (zehirlilik) testleridir. Bu testler, bir maddenin insanlar için zehirli olup olmadığını, öncelikle hayvanlar üzerinde deneyerek saptamaya çalışır. Hayvanlar üzerinde yaygın şekilde yapılan toksitise testlerinden biri LD₅₀ 'dir. Ölümcül doz deneyi, deney konusu maddenin hangi dozunun hayvanlar üzerinde uygulanması halinde, hayvanların yüzde ellisinde ölüme sebep olacağını araştırmayı sağlayan deneydir. Hayvanlar bu deneylerde tiner, spreylere, fren yağı ve kozmetik ürünleri gibi maddeleri yutmaya zorlanır. Tüm bunların yanında bu testlerin faydaları da tartışmalıdır. Biliminsanları LD₅₀ testlerini, sonuçlarının kesin olmaması nedeniyle eleştirir. Bu testlerden elde edilen sonuçlar zehirlenme gibi acil tıp vakalarında kullanılmazlar. Tüketicinin korunması gerekçesiyle yapıldığı söylenen bu testlerin güvenilirliği de bilimsel açıdan tartışmalıdır. (Regan, 2007:247-248)

Sonuç olarak hayvanların yiyeceğe, giyeceğe dönüştürülmesi; deneylerde kullanılması onların -salt araç olarak görülmesi- kişi olarak görülmemesi, tercihlerinin, yaşamlarının değersiz sayılması ile mümkün olmaktadır. Regan'ın, eşitlik başlangıcı için ortaya koymuş olduğu bir yaşamın öznesi olarak içkin değere sahip olma özelliği bu nedenle önemlidir. Bu sayede hayvanların yalnızca insan kullanımı için var oldukları düşüncesine eleştirel bir yaklaşım benimseyebiliriz. Yine söz konusu özellik bize, hayvanların da tıpkı insanlar gibi bu dünyaya gelmiş, etrafında olup bitenlerin farkında, kendisinin farkında, kendisine yapılanların farkında bilinç sahibi varlıklar olarak eşitlik

ilkesi çerçevesinde muameleyi hak ettiklerini noktasında önemli bir temel sağlar.

2.3. Hayvanlar İçin Eşitlik Ve Adalet

Regan hem insanların hem de hayvanların bu dünya üzerinde içkin değere sahip olan yaşamın öznelere olduğu sonucuna ulaştıktan sonra içkin değere sahip olan varlıkların eşit içsel değere sahip olduklarının kabul edilmesi gerektiğini söyler. Ona göre bireyler deneyimlerinin değerinden ya da diğerlerine göre sahip olduğu farklı özelliklerden bağımsız şekilde değere sahiptir. (Jamieson, 1990) İnsanlar bir yaşamın öznesi olarak dünyaya gelmiş, dünyanın farkında, kendisine olup bitenlerin farkında, kendisine yapılanların farkında bireyler olarak ahlaken eşittirler. İnsanların ağaçlardan ya da taşlardan farklı olarak ahlaki haklarının olmasının nedeni bir yaşamın öznesi olmasıdır ve bu özellik tüm insanlar için aynı olduğundan onları eşit kılar. (Regan, 2007: 81) Aynı insanlar gibi kendisine yapılanların bilincinde olan, dış dünyanın ve kendisinin farkında olan hayvanlar da bir yaşamın öznelereidir.

Regan'a göre içkin değeri olan her varlık eşit değere sahip olmalıdır, aksinin kabulü yani bireylerin sahip oldukları özelliklere, erdemlerinin, deneyimlerinin değerine göre farklı muamele edilebilceğinin kabulü sorunlu adalet teorilerine yol açar. Hem ahlaki failer hem de ahlaki edilgenler yani ahlaki eylemde bulunma kapasitesinden yoksun olanlar -bebekler ya da hayvanlar- bir yaşamın öznesi oldukları için aynı doğal değere sahiptir. Ve Regan içkin değeri olan varlıklara bu değerlerine saygı gösterecek şekilde davranmamız gerektiğini söyler. Saygı ilkesi, yalnızca ilkeye aykırı şekilde davranmaktan kaçınmayı içermez, aynı zamanda ahlaki failerin, ahlaki edilgenlere tehdit oluşturan davranışlarda bulunması halinde ahlaki edilgenleri savunmamız gerekliliğini de içerir. İçkin değeri olan tüm varlıkların temel hakları vardır. Bu değeri ihlal edici şekilde davranmamız ise adalet aykırıdır. (Jamieson, 1990)

Regan, Singer'ın eşitlik ilkesini, yani bir eylemden etkilenen her varlığın çıkarlarının dikkate alınması ve diğer herhangi bir varlığın çıkarları ile eşit önemsenmesi şeklindeki ilkenin de problemlili olduğunu söyler. Ona göre benzer çıkarların eşit önemsenmesi ilkesi karşılaştığımız her durumda bize ne yapmamız gerektiğini tam olarak söylememektedir. Singer, örneğin insanların kademeli olarak vejeteryan beslenmeyi seçtiğinde endüstriyel hayvancılığın azalarak biteceğini ve hayvanların beslenmesi için ayrılan alanların tarım için kullanılması halinde daha verimli bir sonuç elde edilerek dünyada var olan açlık ve kıtlığın sona erebileceğini söyler. Regan ise bunu söylemenin yeterli olmadığını iddia eder, bahsedilen bu durum gerçekleştiğinde, gerçekten açlık ve kıtlığın sona erebileceğine dair somut verilerin faydacı hesapta ortaya konulmadığını söyler. (Regan, 1980) Söz konusu faydanın gerçekleşmeme ihtimalinde endüstriyel hayvancılığın sona erdirilmesi gerekliliğinin faydacı bakış açısında cevabı belirsizdir. Oysa hak temelli anlayış hayvanların kullanımının tümünden sona erdirilmesini savunur, bunun için daha büyük bir fayda elde edileceği ihtimalinin neden olarak ileri sürülmesine gerek kalmaz. Bu açıdan Regan'ın hayvanlar hakkında ortaya koyduğu hak temelli kuramının Singer'ın fayda temelli kuramına göre daha radikal olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; Singer, Regan'ın aksine insanların büyük çoğunluğu için hayati önemde bir fayda sağlayacaksa yapılacak bir deneyde hayvan kullanımını onaylar. Regan ise Singer'ın aksine hayvan kullanımının tamamen sona erdirilmesi gerektiğini savunur.

Tüm bunların dışında Regan da bazen hayvanların haklarının ihlal edilmesi sonucunu doğuracak şekilde davranılması gereken durumlarla da karşılaşılabilirliğini kabul eder. Regan'ın böyle durumlar için ortaya koymuş olduğu iki ilke vardır: Eğer karşılaştırılabilir zararlar var ise en fazla sayıda masumu kurtarmamız gerektiğini ifade eden 'Miniride İlkesi' ve zararlar karşılaştırılabilir olmadığında, en kötü durumdakilerin herhangi bir alternatif sonuçtan daha az kötü durumda olduğu sonucu ortaya çıkarmamızı gerektiren 'Daha Kötü Durum İlkesi'. Regan'ın konuyla ilgili örneklerinden biri, elli bir madencinin mağarada mahsur kaldığı bir vakadır. Elli kişiyi kurtarmak için bir kişiyi öldürmezsek ya da bir kişiyi kurtarmak için elli kişiyi öldürmezsek herkesin öleceği bir durumla karşı karşıyayız. Regan, bu durumda elli

kişinin yaşaması için bir kişinin öldürülmesi gerektiğini söyler. Bu, şu şekilde ifade ettiği Miniride İlkesi'dir. Bir diğer örnek ise; bir sandalda dört insan ve bir köpeğin bulunduğu ve içlerinden biri denize atılmazsa hepsinin boğularak öleceği şeklindedir. Regan bu durumda köpeğin denize atılması gerektiğini söyler, ona göre ölüm köpek için kötü olsa da köpeğin uğrayacağı zarar insanın ölmekle uğrayacağı zararla karşılaştırılmaz. Bu örnek ise Daha Kötü Durum İlkesi'ni ifade eder. (Jamieson, 1990)

Regan'ın daha kötü durum için verdiği ilkenin kendi kuramıyla çeliştiği söylenilebilir. Zira başlangıçta Regan, hem hayvanların hem de insanların eşit içkin değere sahip olduklarını ve bu değere karşı saygı ilkesi çerçevesinde hareket edilmesi gerektiğinden bahsetmiş ve adaletin gereğinin bu olduğunu söylemiştir. Bu örneğin eşit içkin değer savunusuna aykırılık teşkil ettiği söylenilebilir. Aslında Regan'ın verdiği örnek istenmeyen durum örneğidir, bu örneğe göre yapılması gereken, doğru olan budur diye bir kesinlikte cevap verilmesi gerekli değildir. Teknedeki insanların tamamı köpeği denize atmamayı da tercih edebilir. Kesinlikle yapılmaması gerektiğinden emin olduğumuz konu ise bir insanın diğerleri tarafından denize atılması ihtimalidir.

Regan'a göre adalet her bireye hakkının verilmesidir. Burada bireylerin onlara verilmesi gereken haklarının ne olduğu kısmı tartışmalıdır. Mükemmelliyetçi bir adalet teorisi bireylerin hak ettikleri şeylerin sahip oldukları erdemlere göre belirlenmesi gerektiğini savunur. Bireylerin hak ettikleri şeylerin, çıkarlarının eşit şekilde dikkate alınarak belirlenmesi gerektiğini savunan görüş faydacılıktır. Bireylerin doğal olarak sahip olduğu değerlerin eşit önemsinmesi gerektiğini savunan bireylerin eşitliği görüşü ise Regan'ın diğerlerine karşı ileri sürdüğü argümandır. Regan mükemmelliyetçi adalet teorilerini reddeder, daha fazla erdeme sahip olanın, daha az erdeme sahip olan tarafından sömürülmesine yol açabileceğini söyler. Faydacılığın, sonuçlardan hareket etmesi nedeniyle ahlaki edilgenlerin ya da ahlaki failerin haklarını görmezden gelebileceğini ve bu durumun adalete aykırı olacağını söyler. (Regan, 2004:263-265) Tüm bu değerlendirmelerinin sonucunda kendisinin ve dünyanın farkında olan insanlar gibi, bir yaşamın öznesi olarak hayvanların da kendilerine özgü içkin bir değere sahip

olduklarını, bu değere eşit derecede sahip olanlara borçlu olunanın *saygı ilkesi* çerçevesinde hareket etmek olduğu ve adaletin gereğinin ancak bu şekilde sağlanabileceği sonucuna varır. Singer ve Regan her ikisi de hayvanların en temel çıkarlarının görmezden gelindiği endüstriyel hayvancılığa karşı çıkar. Hatta Regan yayınladığı bir makalede, Singer ile kendisinin vejeteryan olmanın ahlaki yükümlülüğümüz olduğunu düşünmekte hemfikir olduklarını fakat bu yükümlülüğe neden sahip olduğu konusunda anlayamadıklarını söyler. (Regan, 1980)

3. HAYVANLAR MÜLKÜMÜZ DEĞİLDİR: GARY L. FRANCIONE

Hayvan hakları hareketi alanında dikkat çekici görüşlere sahip yazarlardan birisi de Gary L. Francione'dir. Francione, bu çalışmada incelediğimiz diğer iki yazardan – Regan ve Singer- hukukçu olmasının da etkisiyle biraz daha farklıdır. Felsefeci olan Regan ve Singer hayvan haklarını temellendirirken daha soyut, yer yer varsayımsal örneklerle birlikte anlaşılması güç felsefi kavramlara yer verirken, Francione yasal düzenlemelerdeki örnekleri ve kölelik ve hayvanlarla ilgili davalara konu olayları içerir daha somut örneklere dayalı bir hak kuramı ortaya koymaya çalışır. Aslında hem Regan hem de Singer hayvanların acıdan kaçınma noktasındaki çıkarlarının insanlarla benzer olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini söyler. Bu görüşe Francione de katılır. Regan ortaya koyduğu kuramda insanlarla hayvanların diğer benzerliklerinden de hareket ederek; geleceğe dair beklentisi olma, biyolojik benzerlikler, farkındalık gibi somut verileri dikkate alarak sezgilerimiz yoluyla, hem insanların hem de hayvanların içkin değeri olduğunu bu değere saygı ilkesi çerçevesinde muamele edilmesi gerekliliği sonucuna ulaşır. Singer ise insanlarla hayvanların benzer çıkarlarına –acı çekmekten kaçınma çıkarı gibi- eşit önem verilmesi gerektiğini vurgular. İstisnai olarak bu çıkarın göz ardı edilebileceğini -oldukça düşük ihtimal de olsa hayvanlar üzerinde yapılabilecek deneylerle milyonlarca insanın kurtulması ihtimali gibi- kabul eder.

Francione de, diğer iki düşünürüne benzer şekilde, insanlarla hayvanlar arasındaki

benzerliklerden hareket ederek; hayvanların hissetme yetisine sahip oldukları sürece acı ve ıstıraptan kaçınma çıkarlarına önem verilmesi gerektiğini söyler. (Francione, 2008:25) Francione, ayrıca hayvan haklarında abolisyonist yaklaşımı savunur. Abolisyonist yaklaşımda kurumsallaşan hayvan sömürüsünün tümünden kaldırılması gerektiği düşüncesi benimsenir.

Francione hayvanların ahlaki statüsünü temellendirirken insanların üzerinde uzlaştığı kabul edildiği varsalayan iki sezgiden yola çıkar. Ona göre bizim hayvanlarla ilgili iki tür uzlaşım sal sezgimiz vardır. Bunlardan birincisi zorunluluk hallerinde insan hayatını hayvan hayatına tercih etmemiz gerektiği yönündeki sezgimiz, diğeri ise hissetme yetisine sahip hayvanlara gereksiz yere acı vermememiz gerektiği yönündeki sezgimizdir. Zorunluluk hali ile ilgili şöyle bir örnek verir: Yanan bir evde bir köpek ve bir çocuğumuz olduğu düşünelim. Başkalarından yardım isteme imkanımız yok, etrafta kimse yok ve sadece çocuğu kurtarabiliriz. Bu durumda her insan kendi çocuğunu kurtarır. Hatta bir başkasının çocuğu ve kendi çocuğumuz olduğu durumda da her insanın kendi çocuğunu kurtarmaya öncelik vereceğini söyler. (Francione, 2008:23-24) Verdiği bu örnekten yola çıkarak insanların hayvanlarla ilgili her durumu gerçek bir zorunluluk hali gibi değerlendirmesinin ahlaken kabul edilemez olduğunu söyler. Makul insanların çoğu hayvanlara gereksiz yere acı verilmesinin doğru olmadığını düşünür.

Bahsedilen bu iki sezgi Francione'ye göre karşılığını *İnsani Muamele İlkesi*'nde bulur. Bu ilke hem hayvanlara gereksiz yere acı vermememiz gerektiğine işaret eder, hem de zararın -yani insan çıkarının hayvanların çıkarına üstün tutulabileceği durumun- yalnızca zorunluluk halinde kabul edilebileceğini söyler. (Francione, 2008:25) Ne var ki makul insanların ezici çoğunluğu ise bu ilkenin aksi yönünde hareket eder. Francione'ye göre bunun nedeni hayvanların insanlar tarafından eşya-mal olarak görülmeleridir. İnsan köleliğini kesinlikle kabul edilemez buluyoruz, tüm insanların eşya muamelesi görmeme hakkını kabul ediyoruz, böylelikle bir insanın ahlaken çıkarları olabileceğini de kabul etmiş oluyoruz. Eşya muamelesi görmeme hakkı, ahlaki statünün ön şartıdır. Temel bir ilke olarak eşit gözetilme, eşya muamelesi görmeme hakkının hayvanlar

lehine genişletilmesini gerekli kılar. Hayvanlara gereksiz yere acı çektirmenin yanlış olduğuna dair sezgimiz bizi bu sonuca götürmelidir. Eşya muamelesi görmeme hakkını hayvanlar için de kabul etmemiz onları yemekten, giymekten ve deneylerde kullanmaktan, eğlence amaçlı kullanmaktan vazgeçmemizi gerektirir. Francione ortaya koyduğu bu görüşün radikal olduğunu kabul eder. Bununla birlikte bu görüşün makul insanlarca kabul edilen hayvanlara gereksiz yere acı vermememiz gerektiği ilkesine dayanması bakımından da oldukça muhafazakar olduğunu iddia eder. (Francione, 2008:35) Yanan ev örneğinde olduğu gibi gerçek olağanüstü hal durumlarında insan çıkarlarını hayvan çıkarlarına üstün tutabiliriz fakat bu durum hayvanlarla ilgili karşımıza çıkan her olayda, çıkarları tartan tartının insan lehine sonuç vermesi gerektiği sonucuna bizi götürmek bakımından haklı kılmaz.

Francione, Singer'ın ahlaki kuramında ortaya konulan, hayvanlarla insanların benzer çıkarların eşit önemsenmesi gerektiği sonucunu; hayvanların eşya olarak kullanılmasına dair kurumsal düzenin kaldırılması gerekliliğini içermemesi bakımından eleştirir. Regan'ın ise hayvanların insanlar tarafından sistematik sömürsünün tümünden kaldırılması gerektiği şeklindeki görüşünü kabul etmekle birlikte sadece bir yaş üzeri memelilerle ahlaki statünün sınırlandırılmasını doğru bulmaz. Hissetme yetisi olan tüm canlılar ahlaki ilginin konusu olmalıdır. Hissetme yetisi canlı olmak değildir, acının ve zevkin bilincinde olmaktır, bu anlamda bitkilerin hissetme yetisi yoktur. (Francione, 2008:57) Hayvanların tek bir hakları olduğunu savunurken -eşya olarak görülmemeye hakkı- bu hak ona göre eşit gözetilme ilkesinden ortaya çıkarılabilir. Bu açıdan hayvanların eşya muamelesi görmeme hakkının tanınması için; Regan'ın karmaşık haklar teorisine gerek olmadığını söyler. (Francione, 2008:42)

Francione de, bu çalışmada bahsedilen diğer iki düşünür gibi hayvanlara uygulanan eşitsizliği diğer türden eşitsizliklerle karşılaştırır. Kadınlar, beyaz olmayanlar, çocuklar, yaşlılar, zihinsel engelliler, yoksullar ve diğer insanlar dünyanın her yerinde ayrımcılığa uğramaktadır. Fakat hayvanların durumunu savunmasız olmaları ve korkunç, yaygın ve sistematik bir sömürüye maruz kalmaları nedeniyle daha farklıdır. (Francione &

Charlton, 2015) Francione hayvan haklarına abolisyonist yaklaşımı savunur. Bu açıdan insan köleliği ile hayvanların mevcut sömürüsü hakkında bir benzerlik kurar. Ona göre hayvanlar için adalet talep edeceksek; sömürünün düzenlenmesini değil tümünden ortadan kaldırılmasını savunmalıyız. Yasalarla hayvanların durumunun iyileştirilmesi için düzenlemeler yapabiliriz fakat bu düzenlemeler eşyanın hak kazanmasını sağlamaz. Çünkü insan köleliğinin tarihinde; yasalarla köleliğin düzenlenmesi, kölelerin fiili durumunun iyileşmesine neden olmamıştır. Zira tarihsel süreçte, köle ile köle sahibi arasındaki çatışmalarda genellikle mahkemeler; yasalarla kölelerin kişi hakları kabul edilmesine rağmen yasaları keyfi yorumlayarak, kölelerin eşya olarak görülme durumunu verdikleri kararlarla pekiştirmişlerdir. Francione'nin konu ile ilgili aktardığı; State v. Mann davasında mahkemeler efendisinden kaçan kölenin efendisi tarafından vurulmasında efendiyi suçlu bulmamışlardır. Zira böyle olması halinde, efendinin kendi malına bilerek zarar verdiği düşüncesi ile efendinin hakkının tartışma konusu olacağı ve bunun mahkeme nezdinde tartışmaya açılmaması gerektiği, zira efendinin kendi malına bilerek zarar vermesinin mantık dışı olacağı sonucuna varılmıştır. (Francione, 1995:110-112) İnsan köleliği insanların eşit gözetilmesine engel olmuştur. Aynı durum hayvanlar için de geçerlidir. Zira bu durumda eşya olarak görülen hayvanla eşyanın sahibi insan arasındaki tüm çatışma durumlarında mal sahibinin çıkarı üstün gelecektir. (Francione, 2008:39) İnsanlarla hayvanların benzer çıkarlarının tartışılmasında şimdiye kadar hiçbir hayvan çıkarı bırakın ağır basmayı, herhangi bir insan çıkarıyla benzer bile kabul edilmemiştir, zira tartıya vuran insan, hayvanların sahibi olarak eşit gözetilme ilkesini göz ardı etmiştir. (Francione, 2008:181) Bu nedenle hayvanların refahını artıran fakat eşya statüsünün devamı niteliğindeki yasal düzenlemeler hayvanların haklarının korunmasını sağlamayacaktır. Francione'ye göre aynen insan köleliğinin tümünden ortadan kaldırılmasında olduğu gibi olduğu gibi hayvanların da öncelikle eşya olarak görülmemesi hakkı kabul edilmelidir. Ancak bu şekilde hayvanların ahlaki statüsü hakkında tutarlı bir yaklaşımımız olabilir.

Hayvan haklarına abolisyonist yaklaşımı benimseyen Francione'ye göre bu yaklaşım bakımından kabul edilmesi gereken altı temel ilke vardır. Bunlardan birincisi; hayvanlar ve insanların tek bir hakkı olduğu kabul edilmelidir. Bu hak başkalarının mülkü olarak

görülme hakkıdır. İkincisi eğer köleliğe karşıysak hayvanlar için yapılan refah kampanyalarını desteklememeliyiz. Kurumsallaşan hayvan sömürsü düzenlenmemeli, tümünden ortadan kaldırılmalıdır. Üçüncüsü, abolisyonistlere göre veganlık ahlaki bir temeldir ve yaratıcı, şiddet içermeyen vegan eğitim rasyonel hayvan hakları savunuculuğu için gereklidir. Dördüncüsü, hayvanların ahlaki statüsününün temeli yalnızca hissetme yetisinden kaynaklıdır ve bu nedenle hissetme yetisine sahip varlıklar eşya olarak görülmeme hakkı bakımından eşittir. Beşincisi; abolisyonist yaklaşımda türçülüğün reddedilmesi ile birlikte ırkçılık, cinsiyetçilik, yaşlı ayrımcılığı gibi insan ayrımcılığının her biçimini reddedilir. Altıncısı, abolisyonistlere göre hayvan hakları hareketi bir barış hareketidir, şiddetin her türsü reddedilmelidir. (Francione & Charlton, 2015) Francione'nin savunduğu abolisyonist yaklaşımın sonucunda hedeflenen amaç Regan'inki ile benzerdir. Regan da hayvan haklarının gerçekleşmesi için kafeslerin genişletilmesini değil kafeslerin tümünden boşaltılması gerektiğini savunur. Bu yaklaşıma göre hayvanların durumunda yapılacak olan iyileştirmeler, hareketin rehavete kapılmasına neden olacak ve günün sonunda hayvanların sistematik sömürsününün kanıksanması ile devamına sebep olacaktır.

Francione'ye göre hayvan hakları, hayvan çıkarlarının korunması için vardır ve bu hakların korunması kurumsallaşan sömürde iyileştirme ve düzenleme yapma yoluyla değil, sömürsününün tümünden ortadan kaldırılması ve hayvanların insanların malı olarak görülmeme hakkı olduğunun kabulü ile gerçekleşir. Bu nedenle Singer'ın benimsediğini iddia ettiği, uzun vadede hayvan haklarının gerçekleşmesi, kısa vadede ise hayvan refahının gerçekleşmesi şeklindeki 'yeni refahçılar' olarak isimlendirdiği yaklaşıma itiraz eder. Ona göre modern hayvan hareketi, yasalara göre eşya olarak kabul edilen hayvanlara karşı ondokuzuncu yüzyılda benimsenen insani muamele yapılması konusundaki hayvan refahı yaklaşımını sürdürmektedir. Hayvan refahı ile ilgili düzenlemeler güçlü mülkiyet anlayışına sahip bir ekonomik sistemde insan-hayvan çatışmasını hayvan çıkarlarının neredeyse her zaman kaybedeceği şekilde kurumsallaştırır. (Francione, 2007:3-4) Bu nedenle Francione, hayvan özgürleşmesi hareketinde refah reformları ya da tek konulu kampanya gibi araçların, hayvan sömürsünü ortadan kaldırmayacağını aksine insanların hayvan kullanımına katılmaya

devam etme konusunda daha rahat davranmalarını sağlayacağı düşüncesi ile eleştirir. (Francione, 2022)

Francione, kendi kuramını oluştururken hayvanların eşya olarak görülmesi ile ilgili tarihsel kaynakları da inceleyerek bir sonuca ulaşmaya çalışır. Batı’da özel mülkiyet kavramına verilen önem hayvanların insanlarca kullanılmaları için Tanrı tarafından gönderildiği düşüncesi ile ilişkilidir. Yahudi-Hristiyan inancına bağlı John Locke’un insanların kendi emekleriyle özel mülk edinmelerini doğal bir hak olarak kabul etmesi bu düşünceye bağlılığını göstermektedir. Locke, Tanrı’nın insanlara hayvanlar üzerinde egemenlik bahşettiğini ve bu egemenlik gereği insanların hayvanları mal olarak kullanabileceğine inanır. Örneğin, bir kişi sahipsiz yavru bir köpeği besler, büyütür ve kendisine ait bir çiftlik evini koruması amaçlı kullanırsa bu kişi kendi emeğini hayvanla bir kılar ve onu ortak mülk olmaktan çıkarır, kendi malı haline getirmiş olur. Locke, aynı zamanda hayvanların insanlardan aşağıda olduklarına da inanıyordu. Fakat yine de hayvanlara gereksiz yere acı verilmemesi gerektiğini, onların israf edilmemesini de savunuyordu. Bu düşüncesinin temeli ise hayvanlara gerekli olmadığı halde zevk amaçlı zarar veren insanların diğer insanlara karşı da merhametli olmayacağından kaynaklanmaktaydı. (Francione, 2008:130-133) Locke’un, hayvanların Tanrı tarafından insanların kullanımına tahsis edildiğine dair anlayışı bugün insan yasalarında da kendisine yer bulmuştur. Yasalar mülkiyet hakkı bağlamında hayvanları kullanmamıza, semerelerinden yararlanmamıza ve onları satabilmemize dair gerekli yetkiyi bize vermektedir. Kaldı ki yasalar çoğunlukla deney hayvanları, avcılık ve diğer hayvancılık pratikleri bakımından muafiyetler içermektedir. (Francione, 2008:140)

Francione’nin hayvan haklarına ilişkin kuramında hayvanların eşya statüsü ile insan köleliği arasında kurduğu benzerlikle ilgili çıkarımlarını da hayvanların ahlaki statüsünü nasıl temellendirdiğinin anlaşılması açısından bir kez daha incelememiz gerekmektedir. Öncelikle ona göre hayvan hakları teorisi bir ütopya değildir. Hayvan haklarına ilişkin teorinin üç bileşeni olduğunu söyler. İlk bileşen teorinin ideal olarak aradığı -haklar teorisi açısından kurumsallaşan hayvan sömürüsünün ortadan kaldırılması- şeydir.

Singer'ın faydacı yaklaşımı açısından ise bir eylemden etkilenen herkesin benzer çıkarlarının dikkate alınması ve çıkarların maksimize edildiği eylemin tercih edilmesidir. İkinci bileşen, teorinin bireylere ideal duruma ulaşmak için öngördüğü somut ahlaki rehberliğinin ne olduğuna ilişkindir. Haklar teorisinin ideal duruma ulaşma bakımından bireylere rehberlik etmesinin yanı sıra ideal durumun gerçekleşmesi için hukuku ve sosyal politikayı hareket ettirebilmesi açısından ortaya koyduğu çözüm ise üçüncü bileşendir. Francione'ye göre, Regan'ın kuramı açısından ideal durum hayvan sömürüsünün düzenlenmesi değil tümünden kaldırılmasıdır. Singer'ın faydacı yaklaşımında ise ideal durum; benzer çıkarların eşit önemsendiği, hayvanlarla ilgili tüm kararların doğruluğu ve yanlışlığının, hesaba katılan tüm çıkarlarla ilgili arzu edilen sonucun maksimize edildiği eylem tarafından belirlenmesidir. Bakıldığı zaman her iki kuram da gerçekleşmesi hayal olan ideal bir tasavvurdur. Francione bu noktada yine de Regan'ın kuramını Singer'ın kuramına göre daha üstün görür. Çünkü Regan'ın kuramı ideal durumun zihnimizde canlandırabilmemiz açısından daha açıktır, Singer'ın ise böyle bir açıklık sağlamaz. Regan için ideal durum hayvan kullanımının son bulması, kafeslerin boşaltılmasıdır. (Francione, 2007:150-151)

İdeal durumun netliği neden önemlidir? Bahsedilen üç düşünürün de ortaya koydukları ahlaki teori açısından; kurumsallaşmış hayvan sömürüsünün ortadan kaldırılması arzu edilen sonuçtur. Fakat bu noktada Regan'ın bir yaşamın öznesi olarak belirlediği hayvanların kullanımına dair getirdiği itiraz- istisnai durumlar olsa bile- büyük ölçüde hayvan hakları ihlalinin ortadan kaldırılabilir. Bu açıdan Francione, hak temelli yaklaşımın, hayvanların kurumsallaşmış sömürüsünü toplumsal düzeyde kınaması ve sömürüsünün nasıl ortadan kaldırılacağına dair daha açık bir rehberlik etmesi açısından; hayvan sömürüsünü mahkum ettiğini söyler. Tarihsel süreçte nasıl ki insan köleliği, kölelerin durumunun yasalarla iyileştirilmesi ile son bulmadıysa, hayvanların mülk statüsü de iyileştirmeler ve refah kampanyaları ile son bulamaz. Biz nasıl ki kölelik kurumunu insan hakları ihlalinin en iğrenç biçimlerinden biri olarak görüyor ve bu adaletsiz durumun kaldırılmasını istiyorsak, aynı şekilde kurumsallaşan hayvan sömürüsüne de katılmayı reddetmemiz gerekmektedir. (Francione, 2007:152)

Hayvanların yiyecek, giyecek, eğlence amaçlı ve deneylerde kullanılması gibi farklı şekillerde kurumsallaşan hayvan sömürsünü neden reddetmeliyiz? Başka bir deyişle hayvanların tek bir temel hakkını -eşya muamelesi görmeme hakkını- neden kabul etmeliyiz? Bu noktada eğer hayvanlara gereksiz yere acı verilmemesi gerektiğini kabul ediyorsak yani sezgilerimiz bize bunun yanlış olduğunu söylüyorsa, hayvanları acı çekmemek bakımından çıkarlarını ahlaken önemli görmemiz gerekir. Burada, Francione aksi durumda gereksiz amaçlar için de olsa hayvanların bize sağlayacağı her türlü yarar karşısında acı çekmelerine izin verilmeye devam edilebileceğini söyler. Melez bir durumun yani hem gereksiz yere acı vermeme ilkesini kabul etmemizin hem de kurumsallaşan sömürüyü sürdürme konusundaki istikrarımızın ahlaki açıdan kabul edilemeyeceğini söyler.

Hayvanların acı çekmemek bakımından çıkarları olduğunu, yani insani muamele ilkesi çerçevesinde hayvanlara muamele gerekliliğini kabul ettiğimizde eşit gözetilme ilkesini hayvanların bu çıkarlarına uygulamamız gerekir. Eşit gözetilme ilkesinin benzer durumları benzer şekilde ele almayı içerir biçimsel bir yönü vardır. Fakat aynı zamanda bu ilke aynı zamanda herkese her durumda aynı şekilde davranmamız gerekliliğini içermez, farklı durumların farklı ele alınması gerekliliğini de içerir. (Francione, 2008:176-179) Örneğin; bilişim alanında işe alınacak bir kişinin seçilmesinde, başvuran adaylar arasında teknolojiyi kullanmak bakımından daha yetenekli olan kişinin tercih edilmesi ilkeye aykırılık teşkil etmez. Bu durumda, cinsiyete göre karar vermemiz eşitsizlik durumu yaratırken, yeteneğe göre karar vermemiz halini eşit muameleye ilkesine aykırılık olarak değerlendiremeyiz. Burada, Francione de Singer'ın ulaştığı sonuca benzer şekilde ahlaki açıdan farklı davranmamızı gerektiren bir gerekçemiz olmadığı sürece hayvanların acı çekmemekten kaynaklı çıkarlarını eşit önemsemiz gerektiğini söyler.

Francione de Regan ve Singer'a benzer şekilde hissetme yetisine sahip hayvanların acı çekmemek bakımından çıkarlarının bizimle benzer olduğunu ve bu çıkarları eşit önemsememiz gerektiğini söyler. Fakat sezgilerimiz yoluyla ortaya koyduğumuz insani

muamele ilkesinin tam anlamıyla hayvanlara uygulanabilmesi hayvanlara tek bir temel hakkın -eşya olarak görülme hakkı- tanınmasıyla sağlanabileceğinin altını çizer. Nasıl ki eşya olarak görülme hakkı, köle insanların kölelik statüsünü ortadan kaldırarak onları ahlaki topluluğun üyesi haline getirdiyse aynı şekilde hayvanların da ahlaki toplumun üyesi haline gelmesi onların bu temel hakkının kabul edilmesiyle gerçekleşecektir. Francione hayvanları kişi olarak görür, hayvanlar şeyler değildir. Hayvanları kişi olarak görmemiz onların insanlarla aynı haklara sahip olduğunu kabul etmek demektir. Burada kişi olarak görme, hayvanları şeyler-eşyalar olarak görmeme ve ahlaken önemli çıkarları olabileceğinin varlığını kabul etmektir. (Francione, 2008:202-203) Francione, Regan'ın içkin değer kavramını eşya olarak görülme hakkı ile birlikte ele alır. İnsan köleliğini reddetmemizin nedeni insanların kaynak olarak kullanılmasına karşı çıkmamızdan, bu durumu ahlaken kabul edilemez bulmamızdan kaynaklanır. İnsanların çıkarlarını ahlaken önemli bulmamız ise ancak tüm insanların eşit içkin değere sahip olması gerektiği düşüncesinin başlangıç noktası olarak görülmesiyle mümkün olacaktır. . (Francione, 2008:196) Kısacası, insanların eşya olarak muamele görmeme açısından çıkarları olduğunu kabul ettiğimizde insanlarla benzer şekilde hissetme yetisine sahip olan hayvanlar bakımından da bu hakkı tanımamız için önemli bir ahlaki gerekçemiz olması gerekir. Eğer böyle bir gerekçeye sahip değilsek ahlaki açıdan savunulabilir olan benzer çıkarların eşit olarak önemsenmesi gerektiğidir. Hayvanlar tıpkı bizim gibi hissetme yetisine sahip duyarlı canlılardır. Eşit önemsenme ilkesi, içkin değere sahip bu varlıklar için de uygulanmalıdır. İnsani muamele ilkesi kapsamında eşit önemsenme ise hayvanlara tek bir hakkın verilmesi -eşya olarak görülme hakkı- ile gerçekleşebilir ancak.

Çalışmanın bu kısmına kadar hayvan hakları hareketi bakımından önemli görüşlere sahip üç ayrı yazarın hayvan haklarının ahlaki temellendirilmesi bakımından ortaya koydukları fikirler incelenmeye çalışıldı. İncelemenin en başında ise hayvanların felsefi düşünce tarihindeki yeri, filozofların görüşleri ışığında irdelenmeye çalışıldı. Bir sonraki bölümde ise felsefede insan haklarını temellendiren görüşlerle hayvan haklarını temellendirmeye çalışan bu görüşlerin karşılaştırmalı bir analizine yer verilmeye çalışılacaktır.

4. HAYVAN HAKLARI-İNSAN HAKLARI

Hayvan haklarının ya da Singer'ın deyimiyle çıkarlarının temellendirilmesi açısından tarihsel süreçte nasıl bir ilerleme olduğu, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Singer'ın *Animal Liberation* eserini yayınlamasıyla ortaya çıkan hayvan hakları hareketi bağlamında kilit sayılabilecek üç farklı görüş yukarıda sırasıyla bu görüşleri savunan yazarlar bağlamında değerlendirildi ve analiz edilmeye çalışıldı. Çalışmanın bu kısmında ise felsefede filozofların insan görüşleri ile insan haklarının nasıl temellendirildiği ve bu temellendirmenin hayvan haklarını temellendiren yukarıda anlatılan görüşlerle aynı ve farklı sayılabilecek özellikleri analiz edilecektir. Singer, hayvanlar için hak kavramından ziyade çıkar kavramını tercih etse de çalışmanın bu bölümünde çıkar kavramı da geniş olarak ele alınacak, hak kavramı içerisinde değerlendirilecektir.

İnsan hakları nasıl temellendirilebilir? Kuçuradi insan haklarının temelini insanın onuru ve değeri olduğunu söyler. (Kuçuradi, 2018:72) Onura sahip olmak bakımından ise bütün insanlar eşittir. İnsan hakları aynı zamanda bir fikirdir, akıl sahibi insanın ürettiği bir fikir. (Kuçuradi, 2018:70) İnsan hakları fikri nasıl türetilmiştir, her şeyden önce insan hakları, tür olarak insanla ilgilidir. Bu noktada tarihsel süreçte insan hakları fikrinin nasıl ortaya çıktığını anlayabilmek açısından türümüze dair bilgiye ihtiyacımız olduğunu görmemiz gerekir. Bu bilgiyi felsefede bulabiliriz.

Felsefi düşünce tarihinin önemli filozoflarından Platon'un *Devlet*'inde insanın içinde bulunan üç yan olduğundan bahsedilir ve bunların ne olduğu bulunmaya çalışılır. Platon'a göre insanın içinde düşünen, hesap eden bir yan vardır. Bu akıldır. Bir de düşünmeyen, sadece arzulayan bir yanı vardır insanın. İnsan arzulayan yanıyla sever, acıkır, susar, zevk alır. Ayrıca insanın düşünen, hesap yapan, yani bilen yanıyla; sadece arzulayan yanı arasında dengeyi sağlayan bir iradeye de sahip olduğuna vurgu yapar.

Platon, böylece insan görüşünü ortaya koyar. Toplumdaki yönetenler, savaşanlar ve para kazananlar (yöneticiler, besleyiciler, koruyucular) gibi insanın içinde de üç bölüm mü vardır, diye sorgular. Bu sorgulama sonucunda insanın isteme sahibi, akıl sahibi ve bu istemeleri ile akli arasında dengeyi sağlayan irade sahibi bir varlık olduğu sonucuna ulaşılır. *Devlet*'te insanın iradesi şöyle açıklanır: İnsan susar ve içmek ister fakat bu bir şey içme isteğinden kendisini alıkoyan bir şey varsa bu onu herhangi bir hayvan gibi içmek arzusundan farklı kılar. İnsan, arzusuna söz geçirebilen irade sahibi bir varlıktır. (Platon, 2018:135-142) Platon, *Devlet*'inde aynı zamanda çocuklarda aklın doğar doğmaz olmadığını, sonradan geldiğini söyler. Çocukların bu durumu hayvanlar için de geçerlidir. Ne küçük çocuklar da ne hayvanlarda iyiyle kötüyü ayırt eden bir akıl vardır. Peki biz iyiyle kötüyü ayırt edemeyen bebekleri, çok küçük çocukları ve ileri derecede zeka geriliği olanları insan hakları korumasından mahrum bırakıyor muyuz? Demek ki iyiyle kötüyü ayırt edebilme yetisine sahip olma ölçütü kişilerin haklara sahip olabilmesi açısından tek ölçütümüz değildir. Bu açıdan günümüz insan hakları kuramı açısından eşitlik ve adalet talebini sadece zekaya indiren bir anlayışın kabul görmediğini söyleyebiliriz.

Aristoteles ise insanın ruh sahibi bir canlı olduğunu, ruhunun ise bir yanıla akıl sahibi bir yanıla akıldan yoksun olduğunu söyler. Ruhun akıldan yoksun yanının bitkilerde de olduğunu söyler; beslenme, büyüme gibi. Ona göre insan, bedensel arzularının da ötesinde ruhun etkinliği ile iyiliğe dair erdemde bulunabilen bir canlıdır. Aristoteles, ruhtan bahsederken insanın biyolojik yanının yani büyüme ve beslenme gibi olanaklarının insansal erdemde payı olmadığından bu olanağı, insanın diğer olanaklarından ayırıyor. İnsanın isteyen, arzulayan yanı vardır ve bu yanı akla uygun davranabilir, ona boyun eğebilir. İnsanın diğer canlılarla ortak olan beslenme, büyümeye dair biyolojik yanının irade sahibi bir varlık olmasında payı yoktur. İnsan erdemleri edinebilecek doğal bir yapıya sahiptir, buna dair olanakları kendisinde taşır. İnsan, yapa yapa iyi ve kötüye dair etkinlikte bulunabilme, öğrenebilme olanağına sahip bir canlıdır. (Aristoteles, 1997:21-24) Aristoteles ayrıca insanın acı ve haz kapasitesine sahip olmasının onun eylemlerinde belirleyici olduğunu söyler. Ona göre hak ve adalette ölçülü kişi -aklı başında kişi- iyi ve kötü hazlar arasında acı getirmeyenin

peşinde koşar, çocuklar ve hayvanlar ise sadece hazzın peşinde koşar. (Aristoteles, 1997:151) Buradan hem hayvanların hem de insanların haz peşinde koştuğunu ve acıdan kaçınma noktasında birbirleri ile benzer davranışlar sergilediği sonucuna varır. Akli başında insan ise iyi ve kötü hazlar arasında seçim yapar, irade sahibidir. Aristoteles felsefesine göre seçimler yapabilen insan, ahlaki eylemde bulunabilme olanağına sahiptir.

Aristoteles ayrıca insanlararası bir tür dostluktan bahseder, insanlararası dayanışma ve yardımlaşma şeklinde ortaya çıkan bu türden dostluğun sadece insanlarda değil hayvanların çoğunda da gözlemlenebileceğini söyler. Özellikle aynı türden olanların birbirlerine karşı var olduğunu söylediği bir şey olarak karşımıza çıkıyor dostluk kavramı. (Aristoteles, 1997:156) Ona göre hayvanlar için yaşam duyu olanağına insanlar içinse duyu ya da düşünme olanağına göre belirlenir. Çocuklar ve hayvanların istemelerinin eylemde bulunmalarını sağladığını fakat her ikisinde de tercihin görülmediğini söyler. (Aristoteles, 1997:44) Burada bahsedilen tercihi irade sahibi insanın seçenekler arasından birini seçerek akıl yürütme yoluyla bir karara varması şeklinde anlayabiliriz.

Kant'a göre ise insan dual yapıda, otonom bir varlıktır. Ona göre insan bir yanıyla doğal bir varlık, bir yanıyla akla sahip bir varlıktır. İnsanın akıl varlığı onun otonomisidir, insan özgür bir varlık olarak kendi kendisini sınırlandırabilir. İnsan aynı zamanda belli ölçüde doğa yasalarına bağlı olmakla doğal bir varlıktır. (Mengüşoğlu, 2015: 63) İnsanın otonom bir varlık olması onu hayvandan ayırır. Kant ayrıca insanın, hayvanlar gibi tam bir donanımla değil, eksik olarak dünyaya geldiğini, bu eksikliği ise insanda var olan akıl ve isteme yoluyla aştığını söyler. İnsan çeşitli ham yeteneklerle dünyaya gelmekle birlikte bu yeteneklerini geliştirebilir, insan olanakları olan bir varlıktır Kant'a göre. Hayvanlar ise doğada kendileri için gerekli olan içgüdülere ve yeteneklere önceden hazır şekilde sahip olarak dünyaya gelmekle insandan ayrılır. (Mengüşoğlu, 2015:67-68) İnsanın olanaklar varlığı kabul edildiğinde; insan hakları, insanda var olan işlenmemiş olanakların gerçekleşmesinin koşullarına ilişkin ilkeleri belirleyen talepler

olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kant hayvanların insanların aksine doğadan hazır yeteneklerle dünyaya geldiğini söyler. Hayvanların kendisinden önce yaşamış daha yaşlı hayvanlardan tecrübe anlamında öğreneceği bir şey yoktur. Ayrıca hayvanların doğduklarında insanlar gibi uzun süren bir bakıma ihtiyacı yoktur. İnsan önce amacını belirlemeli, sonra bu amaç doğrultusunda kendisini geliştirmesi gereken bir canlıdır. Hayvan ise ne yapması gerektiği doğadan bellidir, başarıları kuşaktan kuşağa aktarılmaz. (Mengüşoğlu, 2015:71-72)

Mengüşoğlu'na göre ise insan varlığının tamamıyla otonomdur. Kant'ın otonomisini kabul etmekle birlikte insanın sadece akıl yönüyle otonom olduğunu düşünmez. Mengüşoğlu insanı yeteneklerini sınırlandırmayan ve bölmeyen bir şekilde insan görüşünü ortaya koyar. (Mengüşoğlu, 2015:73) İnsan görüşünü ortaya koyarken insan ve diğer canlılar arasındaki varlık farkından hareket etmez. İnsanın varlık alanında özel bir yeri vardır ve bu insanın önyargısız bir şekilde ortaya konulan yapıp-etmeleri ile ortaya konur. İnsan fenomenleri ve başarıları olan bir canlıdır. İnsan iyi-kötü, haklı-haksız, suçlu-suçsuz olma gibi birbirine zıt olan davranışları kendisinde bulduran hayvanların aksine disharmonik bir canlıdır. (Mengüşoğlu, 2015:77) Hayvanlar insanlarla benzer davranışlar gösterse bile ahlaki davranma yetisinden yoksundurlar. İnsan bir bütün olarak başarılarının tümüyle dikkate alınmazsa; belli yetenekleri hayvanların yetenekleri ile karşılaştırılır ise Darwinci görüşe benzer şekilde insan ve hayvan arasında yalnızca bir derece farkı olduğu düşünülür. Mengüşoğlu sadece insana ya da sadece hayvana ait özelliklerin bu şekilde birbirine karışabileceğini söyler. Tüm dünya üzerinden hayvana sadece kendisi için gerekli olan verilmiştir. İnsan ise hayvanın aksine kendisi için gerekli olanı çalışarak elde etmelidir. (Mengüşoğlu, 2015:54) Ona göre insanla hayvan arasındaki farkı bir derece farkına indirgeyen Darwinizm görüşü insan antropolojisini ortaya koymak bakımından geçerli değildir. İnsanla hayvan arasında varlık açısından fark vardır. Hayvanlarda dil kullanımı, inanç, değer duygusu, ahlaki faillik, tarihsellik, öngörü ve öngörüye göre plan, tavır alma gibi insana ait

özellikler yoktur. İnsan kendi bütünlüğü içerisinde hayvan kendi varlık alanında ayrı ayrı incelenmelidir. (Mengüşoğlu, 2015:81)

Mengüşoğlu'na göre insan doğa karşısında bağımsızlığa sahip olan bir varlık, bu özelliği ile doğayı değiştirir ve doğanın kendisine hizmet etmesini sağlar. Bitkiler ve hayvanlar ise doğa yasalarına bağlıdır. (Mengüşoğlu, 2015:374) İnsan doğal koşullara egemen olmaya çalışan bir varlıktır. Hayvan ise doğaya uymak zorundadır. (Mengüşoğlu, 2015:423)

Mengüşoğlu, insanın fenomenlerinden ve başarılarından hareket ederek insan görüşünü ortaya koyar. Bu fenomenler sınırlı değildir, geliştirilebilir. İnsanı sadece insan türünde var olduğunu savunduğu etkinliklerinden yola çıkarak ortaya koymaya çalışır. Onun antropolojisinde insan bilen bir varlıktır, örneğin öleceğini önceden bilen tek varlık insandır. Yine bilen bir varlık olarak insan çalışmalı, kendisinden önce hazır buldukları ile sürekli hesaplaşmalı, korunması gerekenleri koruyarak, değiştirilmesi gerekenleri ise değiştirerek bir sonraki kuşağa başarılarını aktarmalıdır. Aslında hayvan hakları için düşünce tarihinin gelişim çizgisine bakıldığında insanın hazır buldukları ile sürekli bir hesaplaşma halinde olduğunu anlayabiliriz. İnsan hayvanı makine-otomat olarak gören felsefi düşünceyi sorgulamış, hayvanların duyarlı canlılar olduğu sonucuna vararak kendisinden önce hazır bulduğu görüşle hesaplaşmıştır. İnsan, böylelikle tarihsel süreçte hayvanlara karşı yaklaşımını zaman içinde değiştirmeye ve sorgulamaya başlayarak bu yaklaşımı ile hesaplaşma yoluna gitmiştir.

Yukarıda insan görüşlerine yer verilen filozofların genel anlamda sadece tür olarak insana özgü etkinliklerle insanı anlamaya çalıştıklarını görmekteyiz. İnsan haklarının temellendirilmesinde filozofların ortaya koydukları insan görüşleri ve insana ait etkinliklerin onu diğer canlılar arasında özel bir konuma yerleştirdiği düşüncesi esas alınır. İnsan haklarının temellendirilmesinde çoğunlukla insanın diğer canlılar arasında özel bir yeri olduğu düşüncesi yer alır. İnsanın bu özel yeri, tür olarak sadece kendisinde

var olduğu bilinen özelliklerden kaynaklanır. İnsanı diğer canlılardan ayıran olanakları vardır, insana özgü etkinliklerin ürünü olan bu olanaklar onu diğer canlılardan ayrı bir yere koyar. (Kuçuradi, 2018:2) İnsan hakları kuramında insanın olanaklarından bahsedilir, onu diğer canlılar arasında ayrı bir yere koyan olanaklarından. Nedir bu olanaklar?

Nussbaum'a göre insanın yapabilirlikleri vardır. Bu insanın olanaklar varlığı olması düşüncesine benzer bir noktadan hareket eder ve insanın olanaklarını ortaya koyarken şu soruyu sorar: İnsanlar gerçekten ne yapabilir ve ne olabilirler? Yapabilirlikler fikrinin başlangıç noktası insanın onur sahibi bir canlı olduğu temeline dayanır. Nussbaum haysiyetli bir yaşam sürmesi gerektiğini düşündüğü insan için insanın yapabilirliklerini ortaya koyan merkezi insan yeteneklerinden oluşan bir liste ortaya koymaya çalışır. Bu yapabilirliklerin gelişmesi için devletin pozitif yükümlülükleri bulunmaktadır.

Nussbaum'un ortaya koyduğu merkezi yapabilirlikler listesi şu şekildedir; Yaşam: İnsanın doğal ölüm dışında yaşayabileceği dönemi kapsar, zamanından önce ölmemesidir. Bedensel Sağlık: İnsanın bedenlen sağlıklı olması, yeterli beslenmesi ve gerekli barınma koşullarının ona sağlanması. Bedensel Bütünlük: Bir insanın kendi bedeninde hakimiyet sahibi olması, şiddet içeren saldırılara karşı güvende olması, bedeni hakkında tercih özgürlüğünün bulunması. Duyu sahibi olma: Hayal edebilmeyi, akıl yürütebilmeyi içerir. İfade özgürlüğünden yararlanabilir şekilde yeterli eğitimi almış olarak bu özelliklerini insani olarak geliştirilmiş düzeyde kullanabilmeyi içerir. İnsanın edebiyat, müzik gibi alanlarda kendi seçimleriyle ilgili keyifli deneyimler yaşayabilmesidir. Duygu sahibi olma: İnsanın diğer insanlara bağlanabilmesi, onları sevebilmesi, onlar için üzülebilmesi, özlem, minnet duyma ve yeri geldiğinde haklı öfkelerini yaşayabilmesidir. Pratik Akıl Sahibi Olma: İnsanın belli bir iyilik anlayışına sahip olabilmesi, gelecek planları hakkında eleştirel düşünebilmesini içerir. Üyelik:İnsanın diğer insanlarla sosyal etkileşim içerisine girebilmesi, onlarla ya da onlara karşı durumlarda bulunabilmesi, diğer insanlarla eşit şekilde onur sahibi bir varlık olarak insan topluluğunun bir üyesi sayılmasıdır. Diğer Türlerle İlişki Kurma:

İnsanın bitkiler ve hayvanlarla doğal çevrenin unsurlarıyla ilişki kurabilmesi, onlarla yaşayabilmesidir. Boş zamanları değerlendirebilme: İnsanın boş zamanlarında aktivitelerde bulunabilmesi, rekreasyonel aktivitelerden zevk alabilmesidir. Çevresini Kontrol Edebilmesi: İnsanın çevresini belirleyebilmesi, çevresi üzerinde kontrol sahibi bir varlık olmasıyla ilgilidir. (Nussbaum, 2012)

Nussbaum, insanın bu yapabilirliklerini sınırlandırmamıştır. Merkezi olarak ortaya koyduğu tüm bu yapabilirliklerin eşit öneme sahip olduğu, birine fazla önem verilip diğerinin göz ardı edilemeyeceğini söyler. Her bir yapabilirlik insan haklarına dayalı devlette sosyal adaletin gerçekleşmesi açısından merkezi öneme sahiptir. Nussbaum bu görüşünü ortaya koyarken bir sezgiden hareket eder. Bu sezgi insanın yapabilirliklerini geliştirme koşullarının sağlanmasının ahlaki öneme sahip olduğudur. İnsan ancak bu yapabilirliklerin gerçekleşme koşulları sağlandığında kendisini diğer insanlarla aynı değere sahip eşit, özgür ve onur sahibi bir varlık görebilir.

Kuçuradi de insanın olanaklar sahibi bir varlık olduğu görüşünden yola çıkarak insan haklarını temellendirir. Burada insanların yapısal olanaklarının gerçekleştirilebilirliğinin koşullarına yönelik talepler olarak karşımıza çıkar insan hakları. İnsan hakları etik ilkelerdir, insanın başka insanlara nasıl davranması gerektiğine ve kendisine nasıl muamele edilmesi gerektiğine ilişkin yol göstericidir. Ona göre insan hakları, insanın diğer canlılar arasında tür olarak özel bir yere sahip olmasından kaynaklanır. İnsanın diğer canlılar arasında özel bir yere sahip olması, onun diğer canlılarla paylaştığı özelliklere ek olarak belli yapısal olanaklarını kapsayan özelliklere sahip olması demektir. İnsanın olanaklarını kapsayan bu özellikler onun değerini ortaya koyar. (Kuçuradi, 2018:71-72)

Çalışmamızın bu kısmına kadar felsefi düşünce tarihinin önemli filozoflarının, insan görüşlerine yer verildi. Platon'dan bu yana düşünürler insanın akıl ve irade sahibi bir varlık olduğu, hayvanların aksine seçimler yapabilen insanın ahlaki eylemde

bulunabilme olanağına sahip olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir. Kant'ın, Mengüsoğlu'nun, Nussbaum'un ve Kuçuradi'nin insanın olanaklar sahibi bir varlık olduğunu noktasında görüşlerinin benzer olduğunu söyleyebiliriz. İnsan hakları bu açıdan insanın yapısal olanaklarının gerçekleşme koşullarına ilişkin süreklilik arz eden talepler olarak karşımıza çıkıyor.

Hayvan hakları ise insan haklarının aksine hayvanların doğada özel bir yeri olan canlılar olduğu düşüncesinden hareketle temellendirilmeye çalışılmamıştır. Bir insan kavramı ile düşünüldüğünde hayvanların da bütünsel açıdan başarılarından söz edilebilir. Kendisine besin bulması, düşmandan kaçması vs. (Mengüsoğlu, 2015:440) Fakat hayvan hakları hayvanların başarılarından yola çıkarak temellendirmeye çalışılmamıştır. Hayvanlar, ahlaki anlamda eylemde bulunabilme yeteneğine de sahip değildirler. Onların da insanlarla özdeş sayılabilecek çıkarlarının eşit önemsenmesi şeklindeki ahlaki ilkedен yola çıkılarak hayvan hakları temellendirilmeye çalışılır. Singer, hayvanların tıpkı insanlar gibi acı ve haz kapasitesine sahip olduklarını söyleyerek onların bu nedenle çıkarları olduğunu ve bu çıkarlarının eşit önemsenmesi gerektiğini vurgular. Eğer ahlaki açıdan gerçekten önemli sayılabilecek bir gerekçemiz yoksa acı çekebilen hayvanların acı çekmemek bakımından çıkarları olduğunu göz ardı etmemiz mümkün değildir.

İnsan hakları düşüncesinde dikkat çeken bir diğer vurgu insanın; akıl ve irade sahibi bir varlık olarak, rasyonel şekilde eylemlerde bulunabilme olanağına sahip olduğu düşüncesidir. Hayvanlar bu olanaktan yoksundur, ahlaki açıdan edilgenlerdir. Hayvan hakları fikrine karşı çıkanlar da genellikle hayvanların ahlaki eylemde bulunma yetisinden yoksun olduklarından, adaletli davranamayacaklarından ya da zeka bakımından insandan aşağı varlıklar olduğu gibi düşüncelerle bu fikre karşı çıkarlar.

Singer, hayvanların olanaklar sahibi canlılar olduğu düşüncesinden hareket etmez. Acı ve hazzı hissetme kapasitesine sahip bu canlıların aynen insanları gibi acı çekmemek

bakımından çıkarları olduğunu ve bu çıkarların da eşit önemsenmesi gerektiğini söyler. Ona göre bir varlığın çıkar sahibi olmasının başlangıç noktası acı ve hazzı hissetme kapasitesine sahip olmasıdır, bu fikri Bentham'dan alır. Örneğin bir tavuğun tüylerinin yolunmaması onun çıkarıdır, aksi durumda tavuk acı çeker. Eşitlik ilkesi ahlaki bir fikirdir ve hayvanların insanlarla benzer çıkarlarına bu ilkenin uygulanmaması, ahlaki açıdan haklı çıkarılamaz. (Singer, 2018:55) Eşitlik ilkesi, ilkenin konusu olan varlığın çıkarlarının eşit önemsenmesi gerektiği fikrine dayanır, bu varlık zekası bakımından insanla eş değer olmasa bile. Singer'a göre haklara dayanmaksızın hayvanların sadece çıkarları olduğunu kabul ettiğimizde dahi insanlarla benzer sayılabilecek türden çıkarlarının eşit önemsenmesi gerektiğini, ahlaki açıdan başka türlü davranmanın keyfilik olacağını söyler. Kaldı ki eşit muameleyi sadece zekaya ya da ahlaki eylemde bulunabilme kapasitesine indirgersek; küçük çocukların ya da ileri derecede zeka geriliği olan insanların haklarından bahsetmemiz bu varsayıma göre mümkün olmayacaktır. İnsanın bir bütün olarak olanaklar sahibi bir canlı olduğu fikri genellikle doğru ise de bu olanakları asla gerçekleştiremeyecek insanlar da vardır. Bu insanların yaşam hakkını, işkence görmeme hakkını savunmaya devam ederiz. Onlara yapısal olanaklarını gerçekleştirebilme koşullarını sağlasak bile gerçekleştirme olanağından doğal şekilde yoksun olmaları nedeniyle yine de onları tüm haklardan yoksun bırakmayız. Aynı durum hayvanlar için de geçerlidir. Hayvan hakları fikrinin temelinde hayvanlar ve insanların birebir aynı haklara sahip olması gerektiği düşüncesi yer almaz. Örneğin; tabi ki bir kedinin oy kullanma hakkından bahsedemeyiz. Ama aynı kedinin doğada serbestçe dolaşma, yavrularını emzirme ve acı çekmemek bakımından çıkarlarından bahsedebiliriz.

Hayvanların yaşamları da insanlar bunu önemsesin ya da önemsemesin kendileri açısından iyiye ya da kötüye gidebilir. (Regan, 2007:10) Bir ineğin yaşamak istediğini, rüzgarı hissettiğini, yavrularını emzirmeyi istediğini anlamamız için basit bir gözlem yeterlidir. Regan, hem insanlar hem de hayvanlar açısından hakları temellendirirken bir yaşamın öznesi fikrini ortaya atar. Hayvanlar da insanlar da bu dünyaya gelmiş, kendisinin farkında, kendisine yapılanların farkında, dış dünyanın farkında olan ve ahlaki açıdan bu özellikler dikkate alındığından eşit varlıklardır. Regan, insanın

yeteneklerinden yola çıkılarak hakların temellendirilmesi halinde eşitliğe aykırı durumlarla karşılaşmamızın daha olası olduğunu düşünür. (Regan, 2007:80) Regan hem insanların hem de hayvanların bir yaşamın öznesi olmak bakımından eşit için değere sahip oldukları düşüncesi ile hayvan haklarını temellendirir.

Francione de hayvanların eşya olarak muamele görmeme hakkına, eşit gözetilme ilkesinin hayvanların acıdan kaçınma bakımından çıkarlarına uygulanması halinde ulaşabileceğini savunur. (Francione, 2008:42) İnsanların haklarının neler olduğu konusunda görüş ayrılıkları olsa da Francione insanların başka insanlar için kaynak olarak kullanılmama temel hakkına sahip olduklarını söyler. İnsanların başka insanlar tarafından kaynak olarak kullanılmama hakkına sahip olduklarını söylemek aynı zamanda tüm insanların yeteneklerine bakılmaksızın kaynak olmaktan öte bir değeri olduğunu kabul etmektir. Francione, eşya olarak görülmeme hakkının ahlaki topluluğa üye olma bakımından asgari kriter olduğunu söyler. Bu hakkın kabul edilmesi ise; insanın bir eşyadan öte için bir değerinin olduğu sonucuna bizi götürür. Eğer biz insanların eşya olmanın ötesinde için değere sahip olduklarını kabul etmezsek; onlara olan muamelelerimizi haklar değil, merhametimiz belirleyecektir. İçkin değer, ahlaki topluluğa üye olma kriterinin başka bir adıdır aynı zamanda. Hayvanlara karşı insanca muamele ilkesini kabul ettiğimizde eşit gözetilme ilkesinin hayvanlara da uygulanması gerektiğini kabul etmeliyiz. (Francione, 2008:196-199) Aksi durumda hayvanlar hiçbir çıkarları olmayan, ahlaki açıdan önemsiz varlıklar olarak görülmeye devam edecektir. Hayvanların eşya olarak muamele görmeme hakkını kabul etmemiz ise hayvanların da insanlar gibi kaynak olarak kullanılmanın ötesinde, bir değerlerinin olduğunu kabul etmemizi gerektirir. Francione, hayvanların eşya olarak görülmeme hakkını ortaya koyarken insan köleliği ile bir analogi kurar. İnsan köleliğinin kaldırılmasında hiçbir insanın eşya muamelesi görmemesi gerektiği bu muamelenin insan onuruna aykırı olduğu düşüncesi vardır. Hayvanlar için benzer durum şu şekildedir: Hayvanları eşya olarak muamele görmeme hakkını kabul etmezsek, hayvanların çıkarlarının eşit önemsenmesi gerektiğini savunmamız mümkün değildir. Bu durumda hayvanların göreceği muamele insanın merhametine bırakılmış olacaktır. Tıpkı insan köleliğinde, yasalarda kölenin durumunda iyileşme yapılsa dahi kölenin durumunun efendisinin

merhametine bırakılması gibi.

İnsan hakları düşüncesinde genel olarak insanın diğer canlılar arasında özel bir yere sahip olduğu fikri vardır. İnsan akıl ve irade sahibi bir varlık olarak diğer canlılardan farklı olarak belli olanaklara sahiptir. İnsanın olanaklar sahibi bir varlık olduğunu, insan haklarının bu olanakların gerçekleştirilebilirliğinin koşullarının sürekli olarak sağlanmasına ilişkin talepler olduğu düşüncesi, insan haklarını etik ilkeler olarak tanımlamamızı sağlar. Hayvan hakları düşüncesinin temelinde ise genel olarak hayvanların da insanlar gibi hissetme yetisine sahip varlıklar olduğu, acı ve haz kapasitesine sahip olan hayvanların da aynen insanlar gibi eşit gözetilmesi gereken çıkarlarının olabileceği düşüncesi vardır. Bu benzer nitelikte çıkarların varlığı kabul edildiğinde ise söz konusu çıkarları yok saymanın ahlaki açıdan haklı çıkarılamayacağı savunulur.

İnsan haklarının, hayvan haklarından farklı talepleri içermesi hayvan hakları fikrini önemsememizin önünde bir engel olarak görülmemelidir. İnsanlar ve hayvanlar farklıdır. Kaldı ki insanlar arasında bile farklılıklar bulunmaktadır. Eşitlik ilkesini incelerken bu ilkenin sadece aynı durumdakilere aynı şekilde muamele etmeyi içeren bir ilke olarak görülemeyeceğini ortaya koymuştuk. Aksi halde örneğin cinsiyete dayalı eşitsizliğin ortadan kaldırılması için; ekonomik ve diğer açılardan toplumsal alanda daha zayıf konumda bulunan kadınlara ya da engelli, yaşlı ve hasta insanlara, yasalarla pozitif ayrıcalıklar tanınması gerektiği şeklindeki düşüncüyü savunmamız mümkün olmaz. Bu açıdan hayvan haklarının gerçekleşmesini, insan haklarının gerçekleştirilebilirliği önünde daimi şekilde ortaya çıkabilecek bir engel olarak değerlendirmemiz de mümkün değildir. Bu konuda, Francione'nin de dediği gibi insanla hayvanın karşı karşıya geldiği her durumu sanki gerçek bir çatışma-zorunluluk hali içeren bir durum olarak görmek şeklinde; hayvanların çıkarlarını yok sayan bir yaklaşımı ahlaki açıdan savunmamız artık mümkün değildir. Her iki hak alanının, farklı temellendirmelerle ortaya konulması bu iki hak öznesinin çıkarlarının daimi çatışma içerisinde olduğu şeklindeki yanılığın bir düşünceye bizi götürmemelidir.

2. BÖLÜM

HAKLARIN GERÇEKLEŞMESİ AÇISINDAN EKONOMİK ENGELLER

Yirmi birinci yüzyılın başında olmamıza rağmen ülkemizde ve dünyada birçok insan hala yoksulluk, temiz suya erişim, salgınlar, iklim değişikliği ve süregelen iç çatışmalar ve savaşlar nedeniyle acı çekmeye devam ediyor. 2021/2022 İnsani Gelişme Raporu'nda da dünyada süregelen bu belirsizliğe, yoksulluk, savaşlar ve salgınlara vurgu yapılıyor. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Başkanı Steiner, raporun önsözünde belirsizliği şu cümlelerle ifade ediyor:

‘Belirsizlik katmanları birbiri üzerine yığılarak ve birbirleriyle etkileşerek yaşamlarımızı eşi benzeri görülmemiş biçimlerde etkiliyor. İnsanlar daha önce de hastalıklar, savaşlar ve çevrenin altüst oluşuyla karşılaşmıştı. Ancak, istikrarsızlaştırıcı gezegensel baskılar ile gittikçe artan eşitsizlikler, bu baskıları hafifletmeye yönelik geniş kapsamlı toplumsal dönüşümler ve yaygın kutuplaşmanın bileşkesi, dünyamız ve içinde yaşayan herkes için yeni, karmaşık, birbirini etkileyen belirsizlik kaynakları doğuruyor.’ (UNDP, 2022)

Alıntılanan kısımdan anlaşılacağı üzere belirsizlik bir noktada gezegenimiz üzerinde gerçekleşen baskının git gide artması anlamına geliyor. Steiner, insanlığın daha önce de hastalıklar, savaşlar ve çevre felaketleri ile karşılaştığını fakat belirsizliğin çok katmanlı ve artan şekilde ortaya çıktığı bu dönemin yeni bir dönem olduğunu söylemektedir. Rapor, antroposenin incelendiği insani gelişme raporlarının üçüncü ve son halkası olarak ortaya konulmuştur. İnsan çağı olarak nitelenen bu dönem, gezegenimiz üzerinde baskının artmasında insanın birincil olarak sorumlu olduğu düşüncesini anlatır. Steiner, gezegen üzerinde baskı arttıkça insanların daha da umutsuz hale geldiklerini ve bu umutsuzluğun onların yeteneklerini ve başarılarını olumsuz yönde etkilediğini söylüyor aynı zamanda. İnsan çağında gezegen üzerinde baskı arttıkça salgınlar, savaşlar, iklim

krizi ve gıda güvensizliği gibi sorunlar derinleşiyor ve bu derinleşme belirsizliği de beraberinde getirerek insanların endişesini artırmaya devam ediyor.

İklim krizinin etkileri ülkemizde ve dünyada artan sıcaklıkların etkisi ile meydana gelen yangınlarla da hissedilmeye başlandı. Yaşanan bu yangınlar birçok hayvan ve bitki türünün yok olması tehlikesini beraberinde getirmekle birlikte insanların yaşam alanlarının tahrip olmasına neden oldu. Gezegenimiz üzerindeki baskının geri döndürülemez aşamaya geldiği söylenilmekte ve baskının kaynağı olarak insan görülmektedir. Bu baskı nedeniyle hem insanlar hem de hayvanlar muazzam acılar çekmektedir.

İnsanlar ve hayvanlar üzerindeki bu baskının artmasının önemli nedenlerinden biri olarak kurumsallaşan ve gelişen kapitalizm görülmektedir. Nibert, hayvanlar ve insanlar üzerindeki baskıya dair eleştirel yaklaşımın kapitalizm üzerinden yürütülmesine şüpheyle yaklaşılabilirliğini söyler. Özellikle, hayvan hakları hareketi savunucularının birçok kurtuluş eylemini destekler bile konu ekonomik sistem eleştirisine geldiğinde destek vermek istemeyeceklerini ileri sürer. Çünkü birçok insan hala, kapitalizmin insanlar için en ideal olmasa da geliştirilebilecek en iyi ekonomik ve sosyal sistem olduğuna inanma eğilimindedir. (Nibert, 2002:15) Birçok insan, mevcut kapitalist düzeni sorgulamadan yaşamaya çalışmakta, hem insanların hem de hayvanların elit çıkarlar tarafından kullanıldığı bir düzenin içerisinde üzerinde fazla kafa yormaksızın kaybolup gitmektedir. Günümüzde kurumsallaşan ekonomik çıkarlar hayvanların ve insanların üzerindeki baskıyı derinleştirmektedir. Ekonomik baskıdan kaynaklı hak ihlalleri dolayısıyla en fazla acıya ise hayvanlar maruz kalmaktadır. Birinci bölümde Singer'dan örnek verdiğimiz üzere baskıya maruz kalan grubun baskıya karşı direnç gösterme yeteneğinin olmaması, baskının daha da artmasına neden olur. Ekonomik çıkarlar tarafından teşvik edilen baskı mekanizmaları küresel düzeyde insanlar arasındaki kaynakların dağıtılması açısından da eşitsizliğe neden olmakta, özellikle dezavantajlı insan grupları açısından adaletsiz sonuçlar doğurmaktadır.

Nibert, hayvanlar ve insanlar üzerindeki baskı ile ilgili kapsamlı bir teorisinin daha önce ortaya konulduğundan bahseder. Bu teoriye göre hayvanlar ve insanlar üzerindeki sistematik baskının üç ana bileşeni vardır. Değeri yok sayılan bir grubun sömürülmesi ya da ortadan kaldırılması yoluyla maddi kazanç elde etme çabası birinci bileşendir. Gücü elinde bulunduran bir grubun kendisine yönelen direniş karşısında, çoğunlukla devlet desteğini de alarak, kendi iradesini başkasına dayatması ikinci bileşendir. İdeolojik açıdan mevcut baskıcı uygulamaları meşru kılmak amacıyla kültürel ve sosyal açıdan kurulan baskı mekanizmaları ve kontrol ise üçüncü bileşendir. (Nibert, 2012) Gerçekten de örneğin; yumurta ve et tavukçuluğunda her yıl yedi milyar erkek civciv ‘verimli olmadığı’ gerekçesiyle öldürülüyor. İtalya, Almanya ve Fransa’da ise bu zalim yöntem yasaklanmış bulunmakta. Erkek civcivlerin öldürülmesi yöntemleri de ayrı bir vahşeti gözler önüne sermektedir. ‘Üretim fazlası’ civcivlerin öğütücüye atılması, gazla zehirlenme, çuvalarda boğma şeklinde yok edildiği bir sistem dünyada ve ülkemizde uygulanmaya devam ediyor. (İtalya da erkek civcivlerin öldürülmesini yasakladı, Türkiye’de vahşete devam, 2022) Tavuk yumurtası ve eti endüstrisi hem ülkemizde hem dünyada büyük bir endüstridir. Maddi kazanç ve ‘verimlilik’ uğruna tavukların dar alanlarda hapsedilmesi, erkek civcivlerin katledilmesi ekonomik gerekçelerle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Değeri yok sayılan erkek civcivlerin ortadan kaldırılması baskının birinci bileşenine örnek verilebilir.

Baskının ikinci bileşeninin anlaşılması bakımında şöyle bir örnek verilebilir: Orta Çağ Avrupa’sında aristokratların kontrolünde olan hükümetler, yasalar yoluyla ‘çitleme’ denilen bir uygulamayı mümkün kılmışlardır. Toprak sahipleri, yün üretimi için koyun yetiştirmenin önemini kavrayınca, büyük çiftlikler kurmak için kira karşılığında toprağı işleyen köylüleri buldukları topraklardan çıkarmak için her türlü haksız ve acımasız yöntemlere başvurmaktan çekinmemişlerdir. Britanya’da parlamento kararları ile imtiyazlı sınıfa koyunları otlatabilmeleri için geniş araziler verilmesi sağlanmıştır. Ayrıca, Çitleme Yasaları ile yalnızca toprağın yeni sahipleri olan aristokratların geyik, tavşan, sincap ve çeşitli kuş türleri gibi hayvanları avlamasına izin verilmiştir. (Nibert, 2002:40) Böylelikle geleneksel olarak herkesin avlanmasına izin verildiği bir sistemden avlanma izninin yalnızca imtiyazlı sınıflara tanındığı bir sisteme geçilmiştir. Tarihsel

süreçte meydana gelen bu olaylarda baskının ikinci bileşenini görebiliriz. İmtiyazlı sınıf devlet desteğini de alarak kendi ayrıcalıklarına yenisi eklemiş, ayrıca zaten daha zayıf konumda olan köylülerin üzerindeki baskının iyice derinleşmesine neden olmuştur. Baskının üçüncü bileşeni ideolojik tahakküm ise mevcut düzenin sürmesinden kazanç elde edenlerin, düzenin değişmesi yönündeki talepleri genellikle yok sayma, küçümseme, karalama ya da şeytanlaştırma gibi yöntemlerle kültürel ve sosyal açıdan kontrol etmeye çalışması şeklinde ortaya çıkabilir.

Hayvanlar ve insanlara uygulanan baskının aynı politik, sosyal ve kültürel süreçler sonucunda gerçekleşmesi ve çoğunlukla iç içe geçmesi yeni ortaya çıkmış bir durum değildir. Örneğin; savaşlarda atların kullanımı Antik Çağ'dan yirminci yüzyıla kadar süregelmiştir. Yine savaş ve ulaşım aracı olarak kullanılmaktan filler de nasibini almıştır. Bu büyük hayvanların Kartacalılar tarafından Romalılara karşı yapılan savaşlarda kullanıldığı da kaynaklarda yer almaktadır. Filler askeri amaçlı kullanılmadıkları dönemlerde halka açık bir alanda sergilenmişlerdir. Roma'da M.Ö. 4.yy'da zengin aileler misafirlerini eğlendirmek için engelli insanları evlerinde beslemiş, eğlence amaçlı olarak bu insanları kullanmış ve misafirlerine sergilemiştir. Yine bazı toplumlarda ayrıcalıklı konumda olan üst sınıf erkekler, misafirlerini eğlendirme ve memnun etme amacıyla kadınları köleleştirmiş, yine bu kadınları 'müşterilerin' ödemeleri karşılığında genelevlere hapsetmiştir. (Nibert, 2002:29-30)

Günümüzde de hayvanlar ve insanlar üzerinde gerçekleşen baskı belki Ortaçağ'dakinden daha farklı, fakat daha az acı verici değildir. Yirmibirinci yüzyılın başında da insanlar eşitsizlik, iklim değişiklikleri, salgınlar, temiz suya erişim ve yoksulluk, gıda erişimi gibi sorunlarla boğuşmaya devam etmektedir. Milyonlarca insan savaşlar nedeniyle yerinden edilmekte, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet tırmanmaktadır. Tüm bunların yanında şiddete örgütlü şekilde karşı çıkabilme yeteneğinden yoksun hayvanlar en fazla acıyı çekmektedir. Hayvanlar, eğlence amaçlı avlanmakta, bilimsel değeri olmayan deneylerde kullanılmakta, yiyecek amacıyla

kullanılan hayvanların ezici çoğunluğu ise kısa ömürlerini dar alanlarda ve kafeslerde acı içinde geçirmek zorunda kalmaktadır. (Nibert, 2013:xi)

Her yıl yeni piyasaya sürülecek gıda boyaları, kozmetik malzemeler, temizlik ürünleri gibi ürünler hayvanlar üzerinde test edilmektedir. Zaten benzerleri çokça piyasada bulunmasına rağmen üretilen yeni bir yer temizleyicisi ya da tonik için hayvanlar üzerinde toksitise testleri yapılmasının kimseye bir faydası olmamasına rağmen bu testler yapılmaya devam ediliyor. Bunun nedeni içerikte küçük ve önemsiz bir değişiklik yapılmış olmasına rağmen, yeni diye tanıtılan bu üründen kar elde etmeyi uman şirketlerin var olmasıdır. (Singer, 2018:110)

Kapitalizmin insanlar ve hayvanlar üzerinde yarattığı baskının ve acının tümüyle ortadan kaldırılmasının mümkün olmayacağı, yerleşik düzenin değişmesinin hayal ürünü olduğu savunulabilir. Gerçekten de, hayvanlar açısından ekonomik engellerin yarattığı olumsuzluklardan bahsederken değineceğimiz üzere; sadece karlılık uğruna A4 kağıdı büyüklüğündeki bir alanda yetiştirilen tavuğun yumurtasını yemeye devam etme gerekçesi olarak yumurtanın zaten üretilmiş olduğu şeklindeki argüman insanlar tarafından ileri sürülebilir. Benzer şekilde Singer, Amerikalı işçi lideri ve insan hakları aktivisti Cesar Chavez'den örnek verir. Chavez'in en ünlü eylemi 1964 yılından 1969 yılına kadar süren üzüm boykotuydu. (Singer, 2018:258) Eylemin amacı üzüm işçilerinin koşullarının diğer işçilerle eşit koşullara getirilmesinin sağlanmasıydı. Üzüm işçilerinin düşük ücretle ve güvencesiz şekilde çalışarak topladıkları üzümleri satın alma gerekçesi olarak zaten toplanmış olmalarını ileri sürmemiz nasıl mümkün değilse aynı durum kafes tavuğu yumurtasını tüketmeme açısından da geçerlidir. Geçmişte değiştirmek mümkün olmasa da koşulların değişmesi için boykot gerekli ve önemlidir. Aksi halde Chavez'in liderliği yaptığı eylemin başarıya ulaşması mümkün olmazdı.

Hayvan hakları ve insan haklarının gerçekleşmesi açısından ekonomik engellerin dışında kültürel, siyasi, sosyal, dini açıdan ortaya çıkabilecek başka engeller de

bulunmaktadır. Bahsedilen bu engellerin hepsi incelenmeye ve tartışılmaya değerdir. Bu çalışmanın önceliği ve ortaya koymaya çalıştığı tez açısından her iki alan açısından ekonomik engellerin neden olduğu haksızlıklar konuyla ilgili olduğu ölçüde sınırlı şekilde ele alınmaya ve irdelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca ekonomik engellerin neden olduğu tüm olumsuzlukların ve hak ihlallerinin tek tek tüm örnekleriyle ortaya konulması da mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamız açısından gerçekten dikkate değer ve konuyu anlaşılır kılabilecek baskı örneklerine yer verilecek ve bu baskının devamında ekonomik çıkarların nasıl rol oynadığı açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. İNSAN HAKLARI AÇISINDAN EKONOMİK ENGELLER:

İnsanlara ve hayvanlara uygulanan baskı benzer politik, ekonomik ve sosyal süreçlerden beslenmekte, genellikle iç içe geçen bu sömürünün ve baskının artışı ekonomik çıkarlar tarafından desteklenmektedir. (Nibert, 2002:15) Çalışmanın bu kısmında, insan hakları açısından meydana gelen baskı örneklerinin, hayvanlar üzerinde kurulan baskı ile ortaklığına dair örnekler verilerek, bu tür baskıların ortadan kaldırılması açısından ekonomik çıkarların nasıl engel olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

İnsanlar arasındaki eşitsizliğin ve yoksulluğun artmasının bir nedeni olarak görülen modern kapitalizm aynı zamanda hayvanlarında üzerindeki baskıyı da artırarak, özellikle artan dünya nüfusunu beslemek için uygulanan yoğun hayvancılık yöntemleri ile, hayvanların daha fazla acı çekmesine neden olmuştur. Şirket kapitalizmi; yoğun ve düzensiz çalışma saatleri, düşük ücretler, kötü çalışma koşulları açısından insan hakları ihlallerine neden olurken, hayvan haklarına da karlılığı artırma amacıyla uygulanan yoğun hayvancılık yöntemleri ile engel olmaktadır.

Nibert' e göre; W.E.B. DuBois de kapitalizm ile ırkçılığın birbiri ile ilgili olduğunu düşünmekte ve bu ikisinin birbirinden ayrılmaz şekilde bağlı olduğunu savunmaktadır.

Modern kapitalizmin özel kar arayışı gelişmiş ülkelerin, üçüncü dünya ülkeleri ile sömürgeci ilişkiler geliştirmesine neden olmaktadır. DuBois'e göre bu ilişkilerin çoğunda, zengin ülke kar güdüsüyle hareket eder ve daha zayıf ülkenin ihtiyaçlarının az olduğu ve kalkınma kapasitesinin az olduğu ya da hiç olmadığı şeklindeki bir düşüncenin yaygın hale getirilmesi için çalışır. Bu durumda kurulan ekonomik ortaklık, daha zayıf ülkenin belirgin bir şekilde dezavantajına çalışır. Hammadde satış koşulları, mal fiyatları ve sermaye kirası; emek ücretleri bile ekonomik ve askeri açıdan daha güçlü olan gelişmiş ülke tarafından belirlenir. DuBois, kapitalizm var olduğu sürece ırkçılığın yok olmayacağına inanmaktadır. Benzer şekilde, Oliver Cromwell Cox da ırkçılığın 15. yüzyılda Avrupa'nın kar arayışını meşrulaştırmak için ortaya çıktığını savunmuştur. (Nibert, 2002:16)

İrkçılığın kapitalizmle ilişkili olduğu düşüncesinin yanı sıra, kadınların değersizleştirilmesinin de avcılığın gelişmesi ve ekonomik toplumun bu yönde şekillenmesi ile bağlantılı olabileceği gibi bir düşünce savunulmaktadır. Eski insanların ağırlıklı olarak bitkisel bir diyeti benimsediğine dair arkeolojik araştırmalar vardır. Bu insanlar beslenmelerini kabuklu yemişler, meyveler, yenilebilir bitkiler, tohumlar ile sağlamakta bazen de ölü hayvan kalıntılarında arta kalanlarla gerçekleştirmekteydiler. (Nibert, 2002:22) Hayvanların sistematik ve giderek artan şekilde avlanmasının tarihi ise çok eskiye dayanmamaktadır. Avlanmanın genişlemesi, gerçekten gerekli olmasından ziyade ekonomik çıkarlar nedeniyle meydana gelmiştir. Başlangıçta toplayıcılığa dayanan bir kültür, ara sıra hayvanların avlanmasını içeren bir kültüre evrilmiş, avlanma potansiyelinin artması ve ekonomik açıdan da teşvik edilmesi neticesinde avcılığa dayanan bir toplum sürecine geçiş yaşanmıştır. Avlanma, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişki biçimlerini de etkilemiştir. Hayvanların bedenleri ekonomik açıdan bir kaynak haline gelirken bu bedenleri avlayan erkekler, hayvanları öldürdükleri için prestij ve güç elde etmişlerdir. Erkeklerin yiyecek arama için ayırdığı vakit, kadınların ev içi emek ve çocuk bakımında üstlendiği rolün artmasına ve erkeklerin bu işlere ayırdığı zamanın azalmasına neden olmuştur. Bakım işlerinin tümüyle kadınlara yüklenmesi kadınların boş zamanlarının azalması ile erkeklerin avlanmaya ayırdığı zamanın artmasını sağlamıştır. Kadınlara ve hayvanlara karşı gelişen bu kötü muamele

birbirlerinin sömürüne dayanmakla birlikte bu durum sömürünün daha da artmasına neden olmuştur. (Nibert, 2002:24)

Hayvanlar artık sadece avlanmakla kalmıyor, sınai çiftliklerde insanlar tarafından yenilmek üzere yetiştiriliyor. Böylelikle hayvanların yiyecek olarak kullanımı günümüzde de artan şekilde devam etmektedir. Bu kullanım ise insanların sağlıklı şekilde yaşaması için gerekli olan protein ihtiyacı gerekçe gösterilerek mantıksal ve bilimsel bir zemine oturtulmaya çalışılmaktadır. Hayvanların daha geniş ölçekte ve büyüklükte olmak üzere sınai çiftliklerde yetiştirilmesi dünya üzerinde yaşanan açlığa ve yetersiz beslenmeye çözüm getirmemiştir. Dünyanın birçok bölgesinde halen insanların büyük çoğunluğu yetersiz beslenme nedeniyle acı çekiyor. Singer bu noktada refah seviyesi yüksek ülkelerde uygulanan yoğun hayvancılık yöntemi ile gıda üretiminin açlık sorununu çözmediğine dikkat çekmektedir. (Singer, 2018:260)

Hayvanların insanların besin ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye gelmesi için belli bir yetiştirilme süreci vardır. Bu süreçte eti için mandıraya kapatılan bir danayı beslemek için soya fasulyesi, yeşil mısır ve baklagiller gerekmektedir, bu besinlerin yetiştirilmesi için ise arazi kullanımı gerekmektedir. Soya fasulyesi ve diğer baklagillerin çoğu bitkisel protein bakımından zengin besin kaynaklarıdır. Bu durumda protein içeren besini doğrudan yemek yerine bir hayvanı yemek suretiyle dolaylı olarak almaktayız. Singer, hayvansal protein üretimini protein üretmenin verimsiz bir yolu olduğunu söyleyerek eleştirir. Bir kilo hayvansal protein üretimi için; bir danaya 21 kilo protein yedirilmesi gerekmektedir. (Singer, 2018:261) Oysa danaların beslenmesi için kullanılan araziler insanların doğrudan bitkisel proteini alması amacına özgülenerek, sadece insanlar için soya fasulyesi, mısır ve diğer baklagiller üretilse dünyadaki açlık sorununa çözüm olabilirdi. Bitkisel besinler, et üretimine göre daha fazla proteini, üretimi için aynı büyüklükte arazi kullanılsa dahi bize sağlayabilir. Yapılan araştırmalara göre, bitkisel besinler kullanılan arazi büyüklüğü aynı kalsa dahi ete göre on kattan daha fazla protein sağlamaktadır. Hayvanların etlerini yemesek, sadece süt ve yumurtalarını kullansak dahi bu durumda da bitkisel kaynakların sağladığı proteinden daha az protein sağlamaktadır. Kalori açısından yapılan hesaplamada bitkisel kaynaklar daha fazla kalori üretmektedir. (Singer, 2018:262) İnsanların yemesi için et üretimi,

suyun kullanımı açısından da bitkisel besinlerin gerisinde kalmaktadır. Dünya Doğayı Koruma Vakfı, su ayak izi ile ilgili hazırladığı raporda bir hamburger üretimi için 2400 litre su kullanıldığını ortaya koymuştur. (Milliyet , 2020) Hayvan üretimi yer altı su kaynaklarının da tükenmesi ile kuraklığa neden olmaktadır. Sınai çiftlikler, yoğun hayvancılık yöntemleri ile su kirliliğinin artmasına da neden olmaktadır. İklim krizinin tüm dünyada önemli bir sorun olduğu düşünüldüğünde kıt olan su kaynaklarının bu şekilde kirlenmesini görmezden gelemeyiz. İklim krizi, et tüketimini azaltmak konusunda insanlara uyarı vermektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de birçok üniversitede yapılan araştırmalar gıda üretimi için kullanılan yöntemlerin değiştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda gıda üretimi, tüketim ve atık konularında; kayda değer bir değişim yapılmaması halinde küresel ısınmanın kontrol altına alınamayacağı vurgulanmaktadır. Journal Science dergisinde yayınlanan araştırmaya göre gıda üretimi halihazırdaki şekliyle devam ederse; 80 yıl boyunca toplam 1,4 metrik trilyon ton sera gazı emisyonuna neden olabilir. Büyükbaş hayvancılığın ise sera gazı emisyonu artışına etkisi yadsınamaz düzeydedir. (Aktan, 2020)

Tüm bunlar bize gösteriyor ki gıda üretimi için hayvanların kullanılması, hayvanların hayati çıkarlarını yok sayıyor, fakat bu durum insanlar için daha iyi sonuçlar doğmasına da neden olmuyor. Endüstriyel hayvancılığın çevre üzerinde oluşturduğu baskı görmezden gelinemeyecek düzeydedir. ‘Temiz suya erişim hakkı’ ve ‘su hakkı’ bir insan hakkı olmasına rağmen mevcut gıda üretim şekilleri bu haklar üzerinde de tehdit oluşturmaktadır. Hayvanlar üzerinde kurulan baskının önemli ölçüde insan haklarıyla ilgili olduğu, hayvancılığın çevresel etkileri de değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

Endüstriyel hayvancılığın insanlar arasında gıdanın dağılımına da ters etki ettiği kabul edilmektedir. Örneğin; ABD’ de üretilen tahılın büyük bir bölümü çiftlik hayvanları için harcanmaktadır. Zengin ülkelerin ete yönelik talepleri en yoksul ülkelerdeki insanlar için bitkisel beslenmeyi pahalılaştırmaktadır. (DeGrazia, 2002:116) Yumurta, et ve süt

endüstrisi alanlarında faaliyet gösteren şirketler geleneksel hayvancılığın yerini alarak, özellikle Amerika’da git gide küçük aile çiftliklerinin büyük ölçüde yok olmasına neden olmuştur. Günümüzde artan dünya nüfusunu beslemek amacıyla endüstriyel hayvancılık uygulamaları ile üretilen hayvansal gıdaları yemeyi reddetmek şeklindeki boykot, sektörün karlılığının azalmasına neden olur. Singer, bu aşamada değişimin bir anda gerçekleşmeyeceğini kabul etmemiz gerektiğini söyler. Değişim yavaş yavaş gerçekleşecek, sektör devi şirketler zamanla üretimlerini hayvansal ürünlere değil, diğer tür tarım faaliyetlerine kaydıracaklardır. Böylece insanların yemesi için daha az hayvan üretilecek, yerine başka hayvanlar konulmadığı için sınıai çiftçilik yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. (Singer, 2018:340) Gıda üretimi için hayvan yetiştirilmesi tarımsal arazilerin verimsiz şekilde kullanılmasına, bitkisel besin kaynaklarının hayvanların yenilmesiyle dolaylı alımına ve üretilen gıda miktarının azalmasına neden olmaktadır. Hayvancılığın artan dünya nüfusunu beslemek için daha da yaygınlaşması demek, ormanlık arazilerin mera ve hayvan yemi üretimi için yok edilmesi anlamına da gelmektedir. Hayvancılığın çevresel etkileri de düşünüldüğünde mevcut gıda üretim biçimlerinin değişmemesinin daha fazla ekolojik yıkıma yol açacağı açıktır. Şu aşamada, neredeyse tamamen hayvansal gıda üretimi üzerine kurulu ekonomik sistem içerisinde yer alan şirketlerin, üretim biçiminin değişimine karlılığın azalması nedeniyle başlangıçta tepki göstereceklerini ve direnmeye çalışabileceklerini kestirmek çok zor değildir. Fakat endüstriyel hayvancılık, hem hayvanlara çektirdiği muazzam acılar hem de çevre üzerindeki baskıyı artırarak hızla ekolojik yıkıma neden olması bakımından sürdürülebilir değildir. Gıda üretimi için hayvan üretmeyi bırakmak tarımsal arazilerin yalnızca insanların tüketmesi için bitkisel besin üretilmesi amacıyla kullanılacağı anlamına gelecektir. Bu şekilde daha fazla gıda üretiminin sağlanması ve bu gıdanın eşit ve adil dağıtımını yeryüzündeki açlık ve yetersiz beslenme sorununu çözebilecektir.

2.2. HAYVAN HAKLARI AÇISINDAN EKONOMİK ENGELLER:

Ekonomik çıkarlar tarafından desteklenen ve baskıyı artırarak hayvanların muazzam acılar çekmesine neden olan endüstriyel hayvancılık uygulamaları, hayvanların

çıkarlarının önemszenmesi açısından önemli bir engeldir. Kapitalizmin gelişmesi ile şirketlerin karlılığı artırma isteğinin birleşmesi; hayvanların yiyecek olarak kullanılması uygulamalarını genişletmiş, bu durum her geçen gün hayvanlar aleyhine doğan sonuçların katlanmasına neden olmuştur. (Nibert, 2012) Özellikle sınai çiftliklerde yetiştirilmeye devam eden hayvanların uğradığı kabul edilmez muamelenin kabul görmesini sağlayan kitle iletişim araçlarını kontrol eden kurumsallaşan şirketler ve diğer baskı odaklarıdır. Yumurta, süt, sucuk gibi hayvansal gıdaların gerçekte nasıl koşullarda üretildiğine reklamlarda yer verildiğini görmeyiz. Bunun bilinçli ve belirli siyasi ve ekonomik güç odakları tarafından desteklendiği düşüncesi yadsınamaz. Gerçekten de mezbahalarda seri şekilde ölüme gönderilen hayvanların yaşadıkları tüm süreç, insanlar tarafından göz ardı edilir. İnsanlar bilerek ya da bilmeyerek tabağındaki yemeğın, hangi koşullarda kendisine ulaştığını düşünmeden alışkanlıklarını sürdürmeye devam eder. İnsanların gerçekte ne olduğunu bilmesi, aslında endüstriyel hayvancılıktan kar sağlayan şirketler tarafından da istenen bir şey değildir. Reklamlarda mutlu inekler görürüz, kızmış yağda pişen parlak sucuklar gözümüze hoş gelir, gerçekte ne olduğu düşünmek aklımıza gelmez. Singer, hayvanları yeme alışkanlığını devam ettirmenin onların yetiştirilirken maruz kaldıkları acılar hakkında tarafsız düşünmemize engel olacağını söyler. (Singer, 2018: 254)

Hayvanların yiyecek olarak kullanımı ayrıca suyun ve havanın kirliliğine, çayır alanları için ormanların yok edilmesine, kuraklık ve küresel ısınmaya da neden olmaktadır. (Nibert, 2012) Bu durum hem türümüz hem de doğada yaşayan tüm canlı türleri açısından endişe vericidir.

İnsan hakları açısından da hayvan hakları açısından da kapitalizmin kar maksimizasyonu anlayışı olumsuz sonuçlar doğmasına neden olmaktadır. Ekonomik engeller sadece sınai çiftlikler açısından karşımıza çıkmamakta. Yakın zamanda Bitlis'in Adilcevaz İlçesi'nde gerçekleşen bir köpek ısırması ve kuduz vakası hararetili tartışmalara neden oldu. Başiboş köpeklerin ısırması nedeniyle kuduz hastalığına yakalanan bir çocuk ne yazık ki hayatını kaybetti. (Öztürk, 2022) Başiboş köpekler

sorunu başlığı altında yapılan tartışmalar, birbirinden ayrılan ve öne çıkan iki ayrı görüş etrafında toplanabilir. Bu görüşlerden biri tüm başıboş köpeklerin barınaklara toplanması ve barınakların kapasitesinin dolmasından sonra kalan diğer köpeklerin itlaf edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bir diğer görüş ise -yakala, kısırlaştır, aşıla ve yerine bırak- şeklinde özetlenebilecek, devlete ve kurumlarına sorumluluk yükleyen bir sistemi savunmaktadır. Birinci görüş açısından ortaya çıkan maliyet, barınaklara sığmayan köpeklerin öldürülmesidir. Francione, bu şekilde ortaya çıkan maliyetin dışsal maliyet olduğu söyler. Burada ekonomik verimlilik açısından en iyi sonucu doğuracak eylemi belirlemek için hayvanlar açısından ortaya çıkan acının ölçülmesi mümkün olmadığından bu tür maliyet dikkate alınmaz. (Francione, 1995:29) İkinci görüş ise ülkemizde eskiden de tartışılmış ve maliyet hesabı nedeniyle gerçekleşmesinin mümkün olmadığı iddia edilmiştir. 2002 tarihli Milliyet gazetesinde yayımlanan bir haberde, dönemin Sağlık Bakanı Osman Durmuş sokak köpeklerinin belediye barınaklarında toplanmasını ve sahihsiz köpeklerin öldürülmesi gerektiğini söylemiş, kuduz aşısının maliyetinin 16 trilyon olduğuna dikkat çekmiştir. (Milliyet, 2002) Sokak köpeklerinin kısırlaştırılması ve aşılanması halinde ortaya çıkan maliyet parasaldır. Böylelikle, hayvanlar açısından ortaya çıkacak acı ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik gerekçelerle bu acının maliyet hesabında dikkate alınmadığını görmekteyiz.

Çiftlik hayvanlarının üretim süreçlerinde yaşadığı acı, üreticiler ve dev şirketler tarafından karlılık ve yaşanan kıyasıya rekabet nedeniyle dikkate alınmamakta. Kapitalizmin daha fazla kar amacıyla maliyetleri düşürme ve üretimi artırma çabası da hayvanların çektiği acının artmasına neden olmaktadır. Hayvanlar bu sistemde adeta bir makine olarak görülmekte, maliyetleri azaltma uğruna her türlü acımasız muameleye maruz kalmakta, sürdükleri kısa yaşamlarında esenlikleri göz ardı edilmektedir. Hayvanların mal olarak görülmesi ve kullanımlarının olağan sayılması yaşamlarının daha da önemsiz ve değersiz görülmesine neden olmaktadır. Britanya'da çiftlik hayvanlarının yetiştirilme koşullarının ortaya çıkarılmasını ve tartışılmasını sağlayan Ruth Harrison, *Animal Machines* adlı kitabında hayvanların maruz kaldıkları acımasız muamelelerin ancak karlılığın önemsenmemeye başladığı noktada dikkate alınmaya başlandığından bahsetmiştir. (Singer, 2018:170-171) Sınai çiftlikler hayvanlara

uygulanan baskının hem ölçek hem de yoğunluk açısından artması ile doğmuştur. Çok sayıda hayvan daha dar alanlarda daha fazla üretilen tahıllarla beslenmektedir. Harrison, kitabında tavukların, ineklerin, domuzların ve tavşanların hapsedilmesini ve yetiştirilme koşullarını detaylı şekilde anlatmış; bir kişinin, bir hayvana insanca muamele etmemesi haline zulüm denilmesine rağmen bu sistemde insanların, hayvanlara sürekli kötü muamelede bulduklarını ortaya koymuştur. Bunun nedeninin ise, çok büyük meblağların söz konusu olduğu bu ticarete, söz konusu meblağların tehlikeye girmesindenense, zulmün göz yumulabilir hale gelmesidir. (Nibert, 2012)

Sınai çiftlikler sadece para kazanma amacıyla büyük ölçekte iş verimliliğini artırma üzerine kurulu bir çiftçilik türüdür. Otomatik ve dışa kapalı bu sistemde kar ve verimlilik ön plandadır ve hayvanlar ekonomik bir meta olarak görülürler. Bu çiftçilik yönteminde amaç, asgari düzeyde harcama yaparak -gerek insan emeği, gerekse mali açıdan- maksimum düzeyde süt ürünü, yumurta ve et üretmektir. (Francione, 2008:62)

Serbest piyasa ekonomisi içerisinde kıyasıya rekabetle var olan sınai çiftlik uygulamaları nasıl hayvanların daha fazla acı çekmesine neden olmuşsa bu ekonomik sistemin karı maksimize etme çabaları aynı zamanda daha fazla sayıda insanın acı çekmesine neden olmuştur. İnsanların büyük çoğunluğunun gelirlerinde artış yerine azalmaya neden olmuştur. Dünyanın her yerinde eşitsizlik hızlı bir şekilde büyümekte iken zenginler daha fazla zenginleşmekte fakirler ise daha fazla fakirleşmektedir. Kapitalizm çoğunluğun refahını arttırmak bir yana tüm dünyada gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmuştur. İnsanların çoğunluğu uzun çalışma saatleri, iş güvenliğinin olmaması ve güvencesiz çalışma koşulları ve düşük ücretleri kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. Tıpkı dezavantajlı insan gruplarının karlarını maksimize etmek isteyen şirketler tarafından sömürülmesi gibi hayvanlar da bu sömürü düzeninden maksimum seviyede etkilenmektedir. Bu bağlamda kümes hayvancılığı zararın boyutunu ortaya koymak açısından dikkat çekicidir. Kümes hayvancılığında üretim genişliği en fazla olan hayvan tavuktur. (Arıkan, 2016:28) Tavuklar dar bir alanda yetiştirilmekte bu süreçte civcivlerin birçoğu stres ve kötü koşullardan dolayı ölmektedir. Kapalı

kafeslerde birbiri üstüne yığılan tavuklar nefes alamamakta, serbestçe dolaşma imkanından yoksun bırakılmaktadır.

Endüstriyel hayvancılık uygulamalarında tavuklar için kullanılan kafes sistemi hayvan haklarının gerçekleşmesi açısından ekonomik engellerin en çarpıcı görünüm biçimlerinden biri olabilir. Bu sistemde demir tellerden oluşan katlı kafesler daha fazla tavuğun aynı anda yetiştirilmesine olanak sağlar. Kafes zemininin telden olması ise, tavuklarının dışkılarının bu aralıklardan düşmesi ve uzun süre biriktikten sonra temizlenmesine izin verir. Böylelikle üretim sürecinde insan emeği kullanımının azaltılması ile karlılığın artırılması hedeflenmektedir. Fakat bu hesap tavukların ayaklarının tel zeminden gördüğü zararı dikkate almamaktadır. Tavukların tırnakları tellere takılmakta ve zemine yapışıp kalmalarına neden olmaktadır. (Singer, 2018:186) Bu sistemin tercih edilmesinin bir diğer nedeni dar alanda hareket edemeyen tavukların yem ihtiyacının da azalmasını sağlamaktadır. Bu da yumurtacı tavukların birim başına üretecekleri yumurta miktarının daha az yem tüketimini gerektirmesi demektir. Kafes sistemi işgücü kullanımı açısından da avantajlıdır. (Arıkan, Yeryüzünde En Çok Ezizyet Çeken Hayvan: Kafes Tavuğu) Kafes yumurtacılığı sisteminde işgücü maliyetini minimuma indirmek için işçi sayısının da azaltılması ekonomik bir zorunluluk olarak görülmektedir. Başlangıçta her tavuğun tek kafese konulması şeklinde olan kafes kullanımı yerden ve bu sayede maliyetten tasarruf için tek kafese dört-beş tavuğun sığdırıldığı bir sisteme dönüşmüştür. Maliyetleri minimuma indirme amacı aynı zamanda çok sayıda tavuğun bakımının azalması anlamına gelmektedir. (Singer, 2018:185)

Ülkemizde de yumurta tavuklarının durumu yukarıda anlatılanlardan farklı değildir. 2013 tarihli bir haberde Manisa'nın Akhisar ilçesinde 360 Bin metrekare açık alana sahip, günlük yumurta üretimi 4 milyon kapasiteye ulaşan, 125 kişinin çalıştığı Keskinöğlü firmasına ait yumurta üretim tesisinden bahsediliyor. Tesiste 200.000 adet yumurtacı tavuk kapasiteli 11 adet kümes olduğu söyleniliyor. (Akhisar Haber, 2013) Basit matematiksel hesapla 15.000'den fazla tavuğun yalnız bir kişi tarafından

bakımının üstlenildiği anlaşılıyor. Bir kişinin bu kadar tavukla gerektiği gibi ilgilenemeyeceğini, ilgilenmenin sadece yem ve su kontrolü ile sıklık ve baskıdan kaynaklı olarak strese ölen tavukların uzaklaştırılması ile kalacağını anlamak zor olmasa gerek. Singer da, Amerika’da benzer koşullarda üretim gerçekleştiren tesisleri bu gerekçelerle eleştirmektedir.

Kafes sisteminde sıklığın neden olduğu baskı ve stres nedeniyle tavuklar birbirlerine saldırmaya, birbirlerinin tüylerini yolmaya ve birbirlerini öldürüp yemeye başlayabilirler. Kümesteki ışığın azaltılması yoluyla bu davranışların önüne geçilmeye çalışılır. Tüy yolma ve birbirlerini gagalayarak öldürme şeklindeki davranışların görülme nedeni sıkışık ortamın yarattığı baskı ve strestir. (Singer, 2018:173) Bu durumu engellemek için yapılan bir diğer acımasız yöntem ise gaga kesimidir. Bu yöntem de ciddi yaralanmalara sebep olmakta, tavukların bu durumda aynen kolları ve bacakları kesilen insanlarda olduğu gibi sınırlardan kaynaklı kronik ya da akut ağrı çektikleri düşünülmektedir. (Singer, 2018:176) Geleneksel hayvancılık yöntemlerinde tavukların gagalarının kesilmediği bilinen gerçektir. Köy tavukçuluğunda tüm tavuklar yetiştiricisi tarafından tanınır, hepsiyle tek tek ilgilenilir. Endüstriyel hayvancılıkta ise sektördeki aşırı rekabet nedeniyle tavukların üretim süreçlerinde çektiği acı önemsenmez. Bir kafese dört-beş tavuk yerine tek tavuğun konması gelirlerin düşmesine neden olacaktır, bu nedenle tavuklar arasında sıklık nedeniyle meydana gelen tüy yolma-yamyamlık gibi zarara neden olan huyları engellenmek için kümesin ışığını azaltma, gaga kesimi gibi yöntemlere başvurulur.

Türkiye İstatistik Kurumu Ocak 2022 verilerine göre tavuk eti üretimi 199 bin 454 ton, yumurta üretimi ise 1 milyar 672 milyon 183 bin’dir. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022) Bu muazzam miktarlardaki üretimin gerçekleşmesi için yukarıda anlatılanlarla benzer süreçler ülkemizde de yaşanmaktadır. Kafes sisteminde tavukların maruz kaldığı bir başka eziyet ise, biriken dışkılarının uzun süre temizlenmemesi nedeniyle havaya yayılan amonyağı solunması zorunda kalmalarıdır. Kuşların bu şekilde solunması zorunda bırakıldıkları hava gözlerinin kör olmasına, akciğerlerinin zarar görmesine neden

olmaktadır. Bu zehirli havanın kümeslerde çalışanların sağlığına nasıl etki ettiği üzerine yapılan bir çalışmada ise, bu kişilerin gözlerde yanma, bronşit ve astım gibi hastalıklarının arttığı şeklindeki bir sonuca varılmıştır. (Singer, 2018:180) Yumurta tavuklarının verimliliği artırma pahasına maruz kaldıkları bir diğer iğrenç yöntem zorla tüy döktürmedir. Tavukları yeniden yumurtlamaya teşvik etmek için on-on beş gün yem verilmez, bu sırada tavuklar vücut ağırlıklarının önemli bir kısmını kaybeder, süreç sona erdikten ve normal düzene döndükten sonra bir süre daha yumurtlamaya devam eder. Yumurta tavuklarının durumu böyleyken et tavuklarının da daha iyi koşullara sahip oldukları söylenemez. Onlar da endüstrinin maliyetleri azaltma ve gelirleri artırma amacı uğruna kullandıkları acımasız yöntemlerden payını almaktadır. Daha fazla et üretimi sağlama ve verimi artırmak için yapılan tür ıslahı nedeniyle günümüzde tavuklar atalarının iki katı ağırlığına çıkmıştır. İskelet sistemleri aynı kalan tavukların vücudu bu ağırlığı kaldıramadığından kemik kırılması, omurga zedelenmeleri ve yaşadıkları kilo artışı nedeniyle kalp krizi gibi hastalıklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. (Regan, 2007:143) Erkek piliçler altı, dişi piliçler ise yedi haftalık iken kesimhaneye gönderilir, baş aşağı asılarak kesilmeyi bekler, başları kesildikten sonra tüyelerinin daha kolay yolunması için kaynar suya batırılır, tavukların çoğu tam bayılmadan kaynar suya daldırıldığından son nefeslerini canlıyken yanarak verirler. (Francione, 2008:68)

Yumurta ve et tavuklarının endüstriyel hayvancılık uygulamalarında maruz kaldıkları muazzam acı hayvanlara karşı insancıl duyarlılığın artması ile günden güne daha fazla dikkat çekmekte ve tepki toplamaktadır. Bu tepkileri ve duyarlılığı dikkate alan Avrupa Birliği, 2027 yılına kadar kafes sistemine son vermeyi hedeflemektedir. Avrupa Komisyonu tüm üye ülkelerde aşamalı olarak kafes sisteminin kaldırılması için yeni yasalar çıkarılması konusunda çalışılacağını söylemiştir. Bu değişikliğe gidilmesindeki kamçılayıcı eylem ise, kafes sisteminin terk edilmesi için internet üzerinde 1.4 milyon üzerinde imza toplamayı başaran kampanya olmuştur. Avrupa Parlamentosu, bazı hayvanların, birliğin 2012 yılında batarya kafeslerin yasaklanması kararına rağmen halen bazı ülkelerde tavukların düz şekilde duramayacak, dönemeyecek, gerinemeyecek halde tutulduğuna dikkat çekmiştir. Değişikliğin gerçekleşmesi halinde tavşanlar, genç tavuklar, bildircinlar, ördekler ve kazlar bundan faydalanacaktır. Kararla ilgili olarak;

Avrupa Birliği Sağlık ve Gıda G¼venliđinden sorumlu komisyon ¼yesi Stella Kyriakides, "Hayvanlar duyarlı varlıklardır ve hayvanlar için çiftlik koşullarının bunu yansıtmasını sağlamak için ahlaki, sosyal bir sorumluluğumuz var." demiştir. (BBC News, 2021)

Çalışmamızda, end¼striyel hayvancılık uygulamalarının yarattığı b¼y¼k acıya maruz kalan yumurta ve et tavuklarının durumu, sayıca en fazla orana sahip olmaları nedeniyle ayrıntılı şekilde anlatılmaya çalışılsa da diğer çiftlik hayvanlarının durumu da hiç i açıcı değildir. S¼t inekleri ve kesimlik sığırlar da dar besi ¼nitelerinde tutulur. Bu hayvanların bir yerden başka bi yere nakledilirken de esenlikleri g¼zetilmez, hatta nakil kolaylığı için boynuzları çıkarılır. (Francione, 2008:64) ok acılı olan bu işlem gerçekleştirilirken dağlama, boynuz t¼p¼, kaşığı, makası, pensi, testeresi gibi aletler kullanılır. (Veteriner.CC: t.y.) Bu işlem sığırların kan kaybından ¼lmesine neden olabilir. Modern yetiştiricilikte sığırların boynuzlarının istenmemesinin ekonomik ve pratik gerekçesi vardır. Dar b¼lmelerde yetiştirilen sığırlarda saldırgan davranışlar meydana gelmektedir. Sığırların baskı ve sıklık altında ve ¼zellikle kamyonlarla taşınırken birbirlerine zarar vermesi ekonomik kayıplara da neden olacağından, sığır end¼strisi tarafından arzu edilmeyen bu durum boynuz çıkarma işleminin gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Yine ineklerin s¼rekli s¼t vermesi m¼mk¼n olmadığından yapay d¼llenme yoluyla s¼rekli hamile bırakılır ve ¼reme kapasiteleri azalınca da kesime g¼nderilirler. (Francione, 2008:66) 'Tecav¼z askısı' olarak bilinen bu y¼ntemde bir insan tarafından elle boğadan alınan sperm ineğin içerisine konulur. Bu şekilde doğal d¼ng¼s¼n¼n dışında s¼rekli s¼t vermesi için hamile bırakılan inekler sonunda t¼kenir ve işlenmiş gıda, hamburger ya da mama ¼retimi için mezbahaya g¼nderilir. (Singer, 2018:227) ¼lkemizde dini nedenlerle etinin t¼ketilmesi tercih edilmese de batı ¼lkelerinde domuzlar da benzer yoğun hayvancılık y¼ntemlerine maruz kalır. Bu şekilde besi ¼nitesindeki sığırlar, s¼t inekleri, tavuklar, s¼t buzağıları dar alanlarda yoğunluğun giderek arttığı bir baskı altında kısa hayatlarını geçirmeye çalışmaktadır. (Singer, 2018:231) Sığır yetiştiriciliğinde kapalı binalarda m¼mk¼n olduğunca daha fazla sığır yetiştirilmesi amacı sığırların daha sıklık şekilde yaşamak zorunda kalmasına neden olmaktadır. Daha geniş alan sağlanması, maliyetlerin ve

işgücüne duyulan ihtiyacın artması anlamına geldiğinden ekonomik açıdan istenmemektedir.

Endüstriyel hayvancılıkta eti için mezbahalara gönderilen hayvanların yaşadıkları da birçoğumuzu çok kısa bir anına bile tanık olsak rahatsız edecek türdendir. Mezbahalarda daha fazla et üretimi için öldürmenin seri şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu alandaki ekonomik rekabet teknolojik teçhizatlarla donatılan mezbahaların daha kısa sürede daha fazla hayvanı kesebilmesinin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. (Singer, 2018:245) Daha fazla üretim baskısı hızlı çalışmayı gerektirmekte bu da sektörde çalışanların durumunu negatif yönde etkilemektedir. Amerika'da et işçileri yüksek yaralanma oranlarına sahiptir, işçiler soğuk ve karanlık alanlarda bıçaklar, testereler, öğütücüler gibi tehlikeli aletlerle çalışırlar. (Yeşil Gazete, 2022) Bu çalışmanın birinci bölümünde hayvanlara gereksiz yere acı vermeme yani insanca muamele ilkesinde makul tüm insanların uzlaştığına vurgu yapmıştık. Endüstriyel hayvancılıkta daha fazla üretim ve karlılığın artırılması amacı hayvanların esenliklerini hiçe saymakta, yaşamlarını değersizleştirmektedir. Örneğin; sığırları, tavukları ve diğer hayvanları öldürmek için daha acısız yöntemlerin kullanılması ya da kafes yumurtacılığında tavuklara daha geniş alanların sağlanması gerektiğini savunabiliriz. Fakat endüstriyel hayvancılıkta örneğin bir sığırı öldürmek için bayılma tabancasının kullanılması maliyetler nedeniyle tercih edilmemekte ya da bir yumurta tavuğuna dosya kağıdından daha fazla alan sağlanması yumurtanın kuruş farkıyla daha fazlaya mal olabileceği endişesiyle, ekonomik gerekçelerle ertelenmektedir. İnsani yöntemler, maliyetin artmasına neden olmakta ve büyük şirketler tarafından tercih edilmemektedir. (Singer, 2018:247)

Hayvanların çıkarları sadece sınıai çiftliklerde yiyeceğe dönüştürülmeleri sırasında değil, hayvanların deneylerde kullanımı ile de yok sayılmaktadır. Hayvanların deneylerde kullanılması da büyük bir endüstridir ve çoğunlukla bu şekilde hayvanları kullananlar bunun gerçekten zorunlu olduğuna inanmamızı isterler. Alternatif yöntemler, örneğin, hayvanların daha az acı çekmesini sağlayarak deneylerde kullanılması ya da hayvanların

kullanılmadığı 3 boyutlu yazıcılarla geliştirilen organlar üzerinde deney yapma, organizmaları taklit edebilen mikroçipler kullanma gibi araştırma modelleri daha pahalıya mal olduğu gerekçesiyle çoğunlukla tercih edilmemektedir. Burada milyonlarca hayvanın deneylerde çektiği muazzam acı maliyet hesabında dikkate alınmamaktadır. Hayvanların deneylerde kullanımı da onların sınai hayvancılıktaki kullanımları gibi sömürülmesine ve büyük acılar çekmesine neden olmaktadır. Bu deneyleri gerçekleştirenler, gerçekten gerekli olup olmadığı üzerinde titiz bir tartışma yürütmeksizin en önemsiz amaçlar için dahi deneyleri yürütmeye isteklidir. Bunun sebebi de yine hayvanların deneylerde kullanılmasının neden olduğu muazzam acının maliyet hesabından dışlanarak dikkate alınmamasıdır. (Francione, 2008:102-103)

Toksitise testlerinde kullanılan hayvanların insan sağlığına fayda sağlamak için kullanıldığını yapılan deneylerin büyük çoğunluğu bakımından söylememiz mümkün değildir. Piyasaya yeni sürülecek bir fırın temizleyicisi ya da şampuanın hayvanlar üzerinde test edilmesinde bundan kar uman şirketler dışında gerçekten önemli derecede fayda sağlayan hiçbir insan bulunmamaktadır. (Francione, 2008:125)

Tüm bunların dışında hayvanların giyeceğe dönüştürülmesi endüstrisi de büyük bir endüstridir. Hayvanların, kürklerinin, derilerinin, yünlerinin kullanımı için en önemli çıkarları görmezden gelinebilmektedir. Örneğin; kürk üretimi için kafeslerde tutulan hayvanların zihinsel sağlığı ekonomik çıkarlara doğrudan bir etkisi olmaması nedeniyle dikkate alınmaz. Bu durumda sadece kürkün zarar görmemesi önceliklidir, buna dair önlemler alınır. Kürkün kullanıma uygun şekilde hayvanın derisinden alınması için antestezi içermeyen yöntemlerin kullanılması alışkanlıktır. Küçük hayvanların kürkü boyunları kırılarak alınır. Ya da daha yaygın yöntem karbonmonoksit gazıyla zehirlenerek öldürülmeleri şeklindedir. (Regan, 2007:162-163)

Kullandığımız birçok kıyafette merinos yünü bulunmaktadır. Bu yünün nasıl elde edildiği sorusunu sormak ise genellikle aklımıza gelmez. Yün endüstrisi de tek bir koyundan elde edilecek yünü ekonomik çıkarları önceleyerek artırmanın yolunu arar. Merinos koyunlarının derileri buruşuk olduğundan, derinin buruşuk kısımlarında idrar

ve dışkı artıklarının toplanması nedeniyle koyun endüstrisi bu durumu aşmak için ‘Mulesleme’ denilen bir yöntemle koyunun kasık altındaki bölgesinden keskin bir bıçak ile parça alınmaya başlanmıştır. Böylelikle yaralanan koyunun yarası iyileştiğinde buruşukluk giderilmiş olacak ve koyunun parazit istilasına uğraması nedeniyle yün veriminin düşmesi engellenmiş olacaktır. (Regan, 2007:180) Yün endüstrisinde de diğerlerinde olduğu gibi karın maksimizasyonu amacıyla hayvanların hayati çıkarlarının dikkate alınmadığını anlamak güç değildir. Hayalimizde koyunların yünlerinin kibarca makasla kesilerek alındığını ve zarar görmediklerini düşünebiliriz. Gerçekte ise çoğunlukla verimliliğin artırılması öncelendiğinden, daha kısa sürede daha fazla yün üretimi için, koyunların yünlerinin alınması sırasında yaralanmaları ve bu yaralanmalar nedeniyle acı ve ağrıya maruz kaldıkları durumlar meydana gelmektedir. İnsanların giyinmesi zorunludur, tartışılacak bir yanı yoktur. Fakat giyinmemiz için hayvan kullanımının zorunlu olduğu düşüncesi tartışmaya açıktır. Zira günümüzde bitkisel deriden ayakkabı, suni kürk, pamuk ve hayvan kullanımını içermeyen başka çeşitli kumaşlarla giysi üretilmektedir. Hayvanların eşya olarak kullanımını kabul ettiğimizde ve onların da bizim gibi bir yaşamın öznesi olduğunu unuttuğumuzda Francione’nin deyimiyle hayvanlarla karşı karşıya kaldığımız her durumda sanki gerçekten bir zorunluluk hali içerisindeymişiz gibi başka seçenekleri değerlendirmeksizin hayvanların aleyhine olacak şekilde aksiyon alma eğiliminde oluruz. Hayvanların giyecek üretimi için kullanılmaları esnasında gördükleri acımasız muameleler, insanların ekonomik çıkarları ileri sürülerek haklılaştırılmaz. Hayvanların ahlaken göz ardı edilemeyecek çıkarları olduğunu kabul ettiğimizde bu kabulün aksine olacak şekilde keyfi istisnalar yaratmamalıyız. Nasıl ki bir başkasının çıkarları çiğnenerek elde edilecek maddi kazancı ahlaki açıdan savunmamız mümkün değilse, bu ilkeyi yaşamsal çıkarları olduğunu kabul ettiğimiz hayvanlar açısından da uygulamamız için hiçbir ahlaki gerekçemiz olamaz. (Regan, 2007:184)

Nibert’e göre kapitalizmin gelişmesi ile ortaya çıkan endüstriyel hayvancılığın, hayvanlar üzerinde yarattığı baskı neden değil, sonuçtur. Baskıcı uygulamaların genişlemesi ve geliştirilmesi hayvanlara karşı ön yargımızın bir sonucu olmaktan ziyade maddi çıkarlar tarafından desteklenir. Baskıcı uygulamalar genellikle güçlü bir elitin ve

ayrıcalıklı sınıfın çıkarlarına hizmet etmektedir. Değersizleştirilen insanlara ve hayvanlara uygulanan baskı genellikle iç içedir. Birine karşı artan kötü muamele diğzerinin de durumunu kötüleştirir. (Nibert, 2002:52) Et endüstrisinde iş sağlığı ve güvenliği açısından var olan tehlikeli çalışma koşulları ile ya da yumurta tavuğu endüstrisinde kullanılan yoğun hayvancılık yöntemleri nedeniyle bronşit, astım gibi kronik hastalıklarla karşı karşıya kalan işçilerin durumu baskının iç içe geçtiği durumlara örnek verilebilir.

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik çıkarlar tarafından desteklenen ve hayvanların hayati çıkarlarını yok sayan baskı örneklerine yer verilmeye çalışıldı. Şüphesiz hayvanların ekonomik açıdan kullanımı yukarıda anlatılanlardan ve verilen örneklerden çok daha yaygın ve geniş yer tutmaktadır. Hayvan haklarının gelişmesi açısından kapitalizm ve hayvanları büyük ölçüde değersizleştiren ve insanların hayvanların yaşamlarını ve bedenlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını meşrulaştıran uygulamalar önemli bir engeldir. Fakat, nasıl ki insan hakları ekonomik gerekçelerle çığnenemez ya da görmezden gelinemez, diyebiliyorsak; ahlaki evrenin bir konusu olan hayvanların da ekonomik gerekçelerle görmezden gelinemeyecek hayati çıkarları olduğunu ve bu çıkarları eşit önemsemek bakımından gerçekten önemli bir ahlaki gerekçemiz olmadığı sürece aksi şekilde davranamayacağımızı kabul etmemiz önemlidir. Hayvanların yaşamlarını bir kez değerli olarak kabul ettiğimizde bu değeri ortadan kaldırır nitelikte tüm uygulamalara karşı çıkabilecek gücü kendimizde bulabiliriz.

3. SONUÇ

2020 yılında tüm dünyada yaşanan Covid-19 salgını yaşantımızda önemli değişikliklere neden olmuş, uzun süren salgında yaşanan kapanma ve karantina süreçleri yeni normalimizin artık belirsizlik olduğunu düşünmemize neden olmuştur. 2021/2022 İnsani Gelişme Raporu'nda da belirtildiği üzere gezegenimiz üzerindeki değişimde Antroposen'in etkisi tehlikeli düzeylere gelmiş ve bu durum aynı zamanda belirsizlikler içerisinde yaşadığımız bir dünyada yeni endişelerin gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada türümüzün yapacağı seçimler gelecek nesillerin kaderini belirleyecektir. Covid-19 salgınının Çin'de yer alan taze et pazarlarından yayılmış olabileceği üzerindeki güçlü kanıtlar tercihlerimizi sorgulamamız için önemli bir başlangıçtır. Hayvanların maruz kaldığı kötü muamelelerin insanlar açısından da çoğunlukla iyi sonuçlar doğurmadığı açıktır. Peki, ne yapabiliriz? Hayvanların içinde bulunduğu koşullar ve çektikleri acılar etik açıdan kabul edilemez. Fakat çoğu insan örneğin; çiftlik hayvanlarının maruz kaldığı acılar hakkında bilgiye sahip değildir. Singer, bu bilgisizliğin bu kadar uzun süre var olmasının nedeninin insanların gerçeği öğrenmek konusunda isteksiz olmalarına bağlar. (Singer, 2018:326) Çünkü bir kere gerçeği öğrenen insan tüm alışkanlıklarını gözden geçirmek zorunda kalacak ve ahlaki duyarlılığa sahipse zor da olsa bu alışkanlıklarından vazgeçmeyi deneyecektir.

Hayvanların maruz kaldığı muameleler hakkındaki bilgisizliğin aşılması için hayvan hakları ile ilgili çalışmalar yapan dernekler, sivil toplum örgütleri, diğer kurum ve kuruluşların; eğitim materyalleri olarak broşür, küçük kitapçıklar hazırlaması ve dağıtması ya da konu ile ilgili halihazırda var olan internet sitelerine yenilerinin eklenmesi bir çözüm olabilir. Aslında sosyal medya da bu konuda önemli ilerlemeler kaydedilmesinde etkilidir. İnsanlar herhangi bir sosyal medya platformunda gezinirken birdenbire hayvan hakları ile ilgili belgesel, kısa film ya da film tanıtımı ile karşılaşabilirler. Bu konuda hak savunucularının hazırladığı kısa ve bilgilendirici yazıların yer aldığı Instagram sayfaları, tweetler bilgisizliğin aşılmasında rol oynayabilir. Tabi ki bu noktada doğru, mantığa uygun, güncel ve öznellikten

arındırılmış bilginin insanlara ulaşması önem arz etmektedir. Üniversitelerde hayvan hakları ile ilgili düzenlenecek konferanslar, sempozyumlar, sunumlar ile eğitim programlarına hayvan hakları konularının da dahil edildiği derslerin eklenmesi de faydalı olacaktır. Hak savunucularının aklına şu düşünce gelebilir: Bu kadar basit bilgiye çoğu insan sahiptir, daha fazla anlatmaya gerek yok. Bu düşünceden acilen vazgeçilmesi gerektiğini pesketaryen diyetin (balık veya diğer su ürünlerinin bulunduğu, diğer hayvanların etlerinin dahil olmadığı beslenme şekli) ne olduğunu yeni öğrendiğini ifade eden felsefe ve din alanında tanınmış üniversite profesörünün attığı bir tweet dahi bize göstermektedir. (Yüksel, 2022)

Hayvanları kullanımımıza özgü eşyalar olarak görmeye devam ettiğimiz sürece koşulların değişmesi açısından gerekli adımları atmamız mümkün olmayacaktır. Sınai çiftliklerde dar bölmelerde, kapalı alanlarda, kafeslerde tutulan hayvanların durumu ise hayvanların eşya olarak görülmesine dair yaygın kanımızı pekiştirmektedir. Hayvanları kullanmaya devam etmemiz sınai çiftliklerde yetiştirilen tavukların, sığırların ve diğer hayvanların koşullarını tarafsız şekilde değerlendirmemize engel olur. Burada Singer'ın yaklaşımını benimsemek faydalı olacaktır. 'Kendi hayatımızın sorumluluğunu üstlenmeli ve onu elimizden geldiğince zulümden arındırmalıyız.' (Singer, 2018:326) Yoğun hayvancılık yöntemleri ile üretilen ürünleri almaya istekli olduğumuz sürece hayvanların koşullarında iyileşmeler olması mümkün değildir.

Endüstriyel hayvancılığın çevreye verdiği zarar ise türümüzün geleceği ve diğer türlerin geleceği açısından endişe vericidir. Bu noktada hayvan sömürsünün devamında önemli etkisi olan kurumlara ve modern hayvancılık ürünlerini satmaya devam eden şirketlere karşı protestolar, kampanyalar düzenlenmesi de mevcut durumun değişmesinde etkili olacaktır. Değişimin aşama aşama gerçekleşeceğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Hayvanlar üzerinde uygulanan baskıdan ekonomik çıkarları olan şirketlerin ya da hayvan kullanımı konusundaki alışkanlıklarını değiştirmeye isteksiz olan insanların ikna olmasının zaman alacağı kabul edilmelidir. Bu noktada Francione, hayvan haklarına sürekli bağlılık gösterilmesi gerektiğini, gerçek zorunluluk halleri dışında haklardan

sapmanın kabul edilemez olduğunu savunmaktadır. Uzun vadede hayvan hakları hedefinin, kısa vadede ise hayvan refahının gerçekleşmesine yönelik melez bir konumu reddettiğini söylemektedir. (Francione, 2007:3) Örneğin; Çiftlik hayvanlarının koşullarında iyileştirilmeler yapılması değil bu tür hayvancılığın tümden ortadan kaldırılması gerektiği gibi. Her türlü hayvan sömürsünün, bundan fayda sağlayan kurumları, şirketleri ve insanları düşündüğümüzde derhal sona ermesi gerektiği şeklindeki düşüncenin etik açıdan saygıdeğer olsa da gerçekçi olmadığını kabul edilmesi gerekir. Bu noktada Singer'ın aşamalı değişim yaklaşımı daha makul görünmektedir. Bu yaklaşıma ek olarak, kendi hayatımızın sorumluluğunu almakla birlikte hayvanların koşullarının iyileştirilmesine yönelik kampanyaları desteklemenin çelişkili olmadığını, birini savunmanın diğerini de savunmaktan bizi alıkoymaması gerektiğini söylememiz gerekir. Tüm bu konuların yanında, sorumlu vatandaşlar olarak hayvanlarla ilgili yasalarda değişiklik taleplerimizi de yüksek sesle dillendirmek konusunda çekingen olmamalıyız.

Hayvanlara karşı yaklaşımımızı gözden geçirmemiz için bir neden daha var: Salgınlar. 2020 yılında tüm şiddetiyle hissedilen koronavirüs pandemisinin Çin'in Wuhan kentindeki canlı hayvan pazarından yayıldığı konusundaki kanıtlar çok güçlü. Ekonomi üzerindeki yıkıcı etkisi hala süren bu salgının son olmayacağı, dünyamızın bu salgınlara hazırlıklı olması gerektiğini söylenmektedir. Çin'in canlı hayvan pazarlarında pek çok farklı hayvan yenilmek için satılır: kurt yavruları, yılanlar, kaplumbağalar, kobaylar, fareler, su samurları, porsuklar ve misk kedileri. (Singer, 2020) Hayatımızı deyim yerindeyse cehenneme çeviren böyle bir salgının tekrar yaşanmaması için bu tür canlı hayvan pazarların sadece Çin'de değil tüm dünyada yasaklanması gerekmektedir. Yasaklama girişimi büyük ihtimalle canlı hayvan pazarlarından gelir sağlayan insanların ekonomik gerekçelerle karşı çıkmasına neden olacaktır. Fakat bu tür pazarlar var olduğu sürece yeni salgınlar meydana gelmeye devam edecektir. Hayvanların ahlaki açıdan değerli olduğu kabul edilmese dahi salgınların neden olabileceği felaketlerin ekonomik gerekçelerle yasaklanmaların getireceği olumsuzluklar karşısında daha ağır basacağı kabul edilmelidir.

Et tüketiminin kuraklık, sera gazı emisyonu, ormanlık alanların yok edilmesi ile iklim değişikliğine yol açtığını söylemiştik. Küresel et tüketiminin 2050'de son yıllara göre %76 daha fazla olacağı tahmin edilmektedir. Bu büyümenin çoğu Asya'dan, özellikle de artan refahın et talebini artırmasına yol açtığı Çin'den kaynaklanacağı hesaplanmaktadır. (Singer, 2020) İklim krizi açısından, küresel sıcaklıkların sanayi öncesi seviyelerin 2°C üzerine çıkmasına izin verildiği halde bunun dünyamız açısından yaratabileceği felaket düşünüldüğünde bu konuda bir şeyler yapmamız gerektiği ortadadır. Dev şirketlerin yatırımlarını gözden geçirmesi et üreten şirketlerin aşama aşama bitkisel protein üretimi ve yapay et üretimine ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu aşamada taleplerimizin değişimin gerçekleşmesi üzerinde etkili olacağı gözden kaçırılmamalıdır. 2050 yılına geldiğimizde hayvansal et üretiminin günümüz muazzam büyüklükteki şehirlerini beslemekte yetersiz kalacağı düşünülmektedir. Dünyanın en büyük et üreticilerinden olan Tyson Foods ve Cargill hayvan yetiştirmeden et üretmek isteyen şirketlere yatırım yapıyorlar. (Singer, 2020) İnsanların talepleri değişirse ve yapay et, bitkisel protein kaynaklarına yönelirse şirketlerin yatırımlarını hayvansal protein kaynaklarından bitkisel protein kaynaklarına kaydıracağı açıktır. Bir ürüne olan talebin artması, üretimin ve karlılığın artmasını sağlar. Daha çok beslenmek amacıyla kullandığımız hayvanların çıkarlarının ekonomik gerekçelerle göz ardı edilmesine karşı çözüm önerileri sunmaya çalıştığımız bu kısımda hayvanların diğer kullanımlarının da kabul edilemez olduğunu tekrar vurgulamakta fayda var. Hayvanların deneylerde, eğlence amaçlı, giyim sektörü ve diğer kullanımlarında alternatif yöntem ve üretim şekillerine geçilmesine, mevcut durumun değiştirilmesinin 'maliyetli' olacağı gerekçesiyle itiraz edilebilir. Burada Francione'nin dediği gibi hayvanların bu alanlardaki kullanımlarında çektikleri acılar dışsal maliyet olarak görülmekte, bu acılar maliyet hesabında dikkate alınmamaktadır. Acı ve haz kapasitesine sahip hayvanları kendi kullanımımıza yönelik nesnelere olarak görmekten vazgeçmemiz gerekmektedir. Hayvanlar üzerinde tarihsel süreç boyunca kurulan ve artırılan baskının dezavantajlı insan grupları üzerinde kurulan baskı ile ilişkisi düşünüldüğünde ve ahlaki açıdan başka türlü davranmamızın - gerçekten haklı bir sebebimiz yok ise- çalışmamız boyunca anlatılanlar ışığında kabul edilemeyeceği farkedildiğinden ekonomik çıkarların bir bahane olarak ne hayvan ne de insanların yaşamsal önemi haiz çıkarları için ileri sürülemeyeceğinin kabul edilmesi gerekmektedir.

Günümüzde kapitalizmin gelişmesiyle hem hayvanlara hem insanlara yönelik baskılar ve hak ihlalleri devam etmekte ise de hayvan haklarına ilişkin bilincin ve farkındalığın artması ve bu alanın git gide daha da popüler hale gelmesi ile insanların hayvanların ahlaki statüsüne ilişkin yeni yaklaşımlar benimsemeye başladığı söylenilebilir.

İnsanın kendisini evrenin merkezi olduğuna inandığı anlayışın aslında en çok insana zarar vereceği kabul edilmelidir. İnsan doğada yaşayan tek canlı varlık değildir. Her şeye sınırsız bir şekilde sahip olma isteği en büyük bedeli hem insanın kendisinin hem de doğada yaşayan diğer canlıların ödemesine neden olmaktadır. İnsanın diğer türler üzerindeki hükümlanlığı ya da Tanrı rolünü üstlenmesi gerektiği şeklindeki kirli anlayış reddedilmelidir.

Bu açıdan ekonomik gerekçelerle ne insanın onur ve saygınlığı ne de hayvanların menfaati, refahı hiçe sayılmalıdır. Bu ikisi tez boyunca uzunca bahsettiğimiz üzere birbirine bağlıdır ve türler arasında uyum ve eşitlik içerisinde yaşamın sağlanması her açıdan gereklidir. Hayvanların da insanlarla kıyaslanabilir türden çıkarlarının korunması etik açıdan savunulabilir olmalıdır. Ekonomik engeller hem insan haklarının hem de hayvan haklarının gerçekleşmesi açısından önemli bir sorundur. Hissetme yetisine sahip duyarlı canlılar olan hayvanların insanlarla kıyaslanabilir çıkarlarının eşit önemsenmesi gerektiği şeklindeki ahlaki ilke değerlendirme açısından bize rehberlik sağlar. Artık hayvanların hayati öneme sahip çıkarlarının dikkate alınması gerektiği, türümüzün üstünlüğü varsayımına dayalı önyargımızdan beslenen ekonomik çıkarların hayvanların haklarının gerçekleşmesi üzerinde yarattığı engellerin ortadan kaldırılması gerektiği kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akhisar Haber. (2013, Ekim 30). Türkiye'nin En Büyük Yumurta Üretim Tesisi Akhisar'da Açıldı. Kasım 27, 2022 tarihinde <http://www.akhisarhaber.com/turkiyenin-en-buyuk-yumurta-uretim-tesisi-akhisarda-acildi-16988h.htm#:~:text=Manisa%20ili%20Akhisar%20il%C3%A7esinde%20350,a-raziye%20kurulan%20tesiste%20yakla%C5%9F%C4%B1k%20125> adresinden alındı
- Aktan, S. (2020, Kasım 6). İklim krizi et tüketimini azaltmaya zorluyor; peki vegan olmak şart mı? Kasım 30, 2022 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/11/06/iklim-krizi-et-tuketimini-azaltmaya-zorluyor-peki-vegan-olmak-sart-m-arast-rma> adresinden alındı
- Animal Oppression and Capitalism. (2017). D. Nibert, & A. b. Coe (Dü) içinde, *The Oppression of Nonhuman Animals as Sources of Food* (s. xi-xxv). ABC-CLIO.
- Arıkan, E. (2016). *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Arıkan, E. (tarih yok). Yeryüzünde En Çok Eziyet Çeken Hayvan: Kafes Tavuğu. Kasım 26, 2022 tarihinde <https://kafessizturkiye.com/blog/yeryuzunde-en-cok-eziyet-ceken-hayvan-kafes-tavugu-whnaf> adresinden alındı
- Aristoteles. (2017). *Politika* (19. b.). (M. Tunçay, Çev.) İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a Etik* (1. b.). (S. Babür, Çev.) Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Atam, H. (2021, Haziran 17). Ekim 15, 2022 tarihinde Sözcü Sitesi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/yavru-kedileri-yiyen-japon-ulkesine-gonderiliyor-6491725/> adresinden alındı
- BBC News. (2021, Haziran 30). Caged animal farming: EU aims to end practice by 2027. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-europe-57668658> adresinden alındı
- BBC. (tarih yok). What does Buddhism teach about animal rights? Eylül 21, 2022 tarihinde <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/zc3c7ty/revision/5> adresinden alındı
- Bekhechi, M. (2022, Haziran 24). Ekim 15, 2022 tarihinde Independent Türkçe Web Sitesi: <https://www.indyurk.com/node/524911/yazarlar/her-y%C4%B1l->

d%C3%BCzenlenen-yulin-k%C3%B6pek-yeme-festivali-
ba%C5%9Flad%C4%B1-evet-do%C4%9Fru-okudunuz adresinden alındı

Degrazia, D. (2006). *Hayvan Hakları* (1. b.). (H. Gür, Çev.) Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Doğan, İ. (Dü.). (2015). *İnsan Hakları Hukuku* (2 b.). Ankara: Astana Yayınları.

Eco Center Webinar. (tarih yok). Doğanın Araçsal Değeri. Eylül 12, 2022 tarihinde <http://uni-ecoaula.eu/index.php/tr/2-uncategorised/885-3-2-antroposentrik-bak-s-ac-s?showall=1#:~:text=Antroposentrik%20bak%C4%B1%C5%9F%20a%C3%A7%C4%B1s%C4%B1na%20g%C3%B6re%3B%20hayvanlar,'ara%C3%A7sal%20de%C4%9Fer'%20olarak%20adland%C4%B1r%C4%B1l%C4%B1r.> adresinden alındı

Francione, G. L. (1995). *Animals, Property, And The Law* (1 b.). Philadelphia: Temple University Press.

Francione, G. L. (2007). *Rain Without Thunder*. Philadelphia , Amerika Birleşik Devletleri: Temple University Press. Şubat 7, 2021 tarihinde <https://www.scribd.com/book/247829344/Rain-Without-Thunder-The-Ideology-of-the-Animal-Rights-Movement> adresinden alındı

Francione, G. L. (2008). *Hayvan Haklarına Giriş Çocuğunuz mu Köpeğiniz mi?* (1 b.). İstanbul: İletişim Yayıncılık A.Ş.

Francione, G. L. (2022, Ekim 4). Why I Did Not Sign the Montreal Declaration on Animal Exploitation. Kasım 6, 2022 tarihinde <https://www.abolitionistapproach.com/why-i-did-not-sign-the-montreal-declaration-on-animal-exploitation/> adresinden alındı

Francione, G. L., & Charlton, A. (2015). *Animal Rights: The Abolitionist Approach* (1 b.). Exempla Press.

Goldman, J. G. (2015, Nisan 24). *BBC News Türkçe*. Ekim 18, 2022 tarihinde *BBC Future*: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150424_vert_fut_hayvan_ruyasi adresinden alındı

Hayvan Deneyleri Merkezi Etik Kurulu. (2015, Kasım). 2010-2014 Yillari Deney Hayvani Kullanimi Faaliyet Raporu. Ekim 21, 2022 tarihinde https://cdniys.tarimorman.gov.tr/api/File/GetFile/423/Sayfa/649/942/DosyaGaleri/20102014_rapor.pdf adresinden alındı

Hayvanları Koruma Kanunu. (2004, Temmuz 1). Türkiye. Ekim 21, 2022 tarihinde <https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5199.pdf> adresinden alındı

İnsan hakları evrensel beyannamesi. (1948). Ekim 21, 2022 tarihinde <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> adresinden alındı

İtalya da erkek civcivlerin öldürülmesini yasakladı, Türkiye 'de vahşete devam. (2022, Ağustos 12). Kasım 21, 2022 tarihinde *Yeşil Gazete Web Sitesi:* <https://yesilgazete.org/italya-da-erkek-civcivlerin-oldurulmesini-yasakladi-turkiyede-vahsete-devam/> adresinden alındı

Jamieson, D. (1990). *Rights, Justice, and Duties to Provide Assistance: A Critique of Regan's Theory of Rights.* Ethics. içinde The University of Chicago Press. Ekim 27, 2022 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/2381001> adresinden alındı

Kaced Derneği. (tarih yok). Çevre Hakkı. 09 12, 2022 tarihinde <http://www.kaced.org/tr/insan-haklari.html?sayfa=447> adresinden alındı

Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi* (3. b.). (İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, & F. Akatlı, Çev.) Türkiye Felsefe Kurumu.

Kepekçi, E. (2012, 2). (Hegemonik) Erkeklik Eleştirisi Ve Feminizm Birlikteliği Mümkün Mü? Kadın Araştırmaları Dergisi. Ekim 15, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/7202> adresinden alındı

Kniess, J. (tarih yok). Bentham on Animal Welfare. Newcastle University E-Prints. Eylül 29, 2022 tarihinde <https://core.ac.uk/download/pdf/327373664.pdf> adresinden alındı

Kuçuradi, İ. (2018). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları* (4. b.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Lee, H. (2014). *Bülbülü Öldürmek.* (Ü. İnce, Çev.) Sel Yayıncılık.

Linzey, A., & Clarke, P. B. (Dü). (2004). *Animal Rights A Historical Antology.* New York: Columbia University Press. Eylül 24, 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=E1ly_ZJ6YH0C&pg=PA14&dq=rene+descartes+animal+rights&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiG7rqf-qz6AhW-X_EDHZYJAsUQ6AF6BAgJEAI#v=onepage&q=rene%20descartes%20animal%20rights&f=false adresinden alındı

Linzey, A., & Regan, T. (Dü). (2007). *Animals and Christianity: A Book of Readings.* Oregon: Wipf and Stock. Eylül 18, 2022 tarihinde <https://books.google.com.tr/books?id=hipKAwAAQBAJ&printsec=frontcover&>

dq=animal+rights+bible&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=animal%20rights%20bible&f=false adresinden alındı

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme. (1966). Ekim 2, 2022 tarihinde İnsan Hakları Hukuku Uygulama Ve Araştırma Merkezi:
<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararar-sozlesme/> adresinden alındı

Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi* (2. b.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Milliyet . (2020, Mart 29). Dünya Doğayı Koruma Vakfı açıkladı: Hangi üründe ne kadar su harcanıyor? Kasım 30, 2022 tarihinde
<https://www.milliyet.com.tr/galeri/dunya-dogayi-koruma-vakfi-acikladi-hangi-urunde-ne-kadar-su-harcaniyor-6176517/1> adresinden alındı

Milliyet Gazete Arşivi. (2002, Mayıs 30). Hükümette Köpek Kavgası AYTEKİN: Koruyun Durmuş: Öldürün. Kasım 23, 2022 tarihinde
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Sokak%20K%C3%B6pekleri/> adresinden alındı

Mızrak, B. (2017, Şubat 2). *Hakkımızda: İnsani Ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.* Ekim 13, 2022 tarihinde İnsamer Web Sitesi: https://www.insamer.com/tr/amerikada-ayrimci-politikalar-ve-siyahi-mucadele-tarihi_542.html adresinden alındı

Narveson, J. (1987, Ocak). *On A Case For Animal Rights.* Oxford University Press. Ekim 25, 2022 tarihinde :<https://www.jstor.org/stable/27903012> adresinden alındı

Nibert, D. (2002). *Animal Rights/human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation.* Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Nibert, D. (2012, Mart). The fire next time: the coming cost of capitalism, animal oppression and environmental ruin. *Journal of Human Rights and the Environment*(3), s. 141-158.

Nussbaum, M. C. (2012). *Creating Capabilities: The Human Development Approach.* The University of Chicago. Kasım 13, 2022 tarihinde
https://apps.ufs.ac.za/media/dl/userfiles/documents/News/2012_12/2012_12_10_Martha_Nussbaum_UFS_December_2012.pdf adresinden alındı

Öztürk, F. (2022, Kasım 10). *Türkiye’de kuduz vakaları: Risk artıyor mu, istatistikler ne?* Kasım 23, 2022 tarihinde BBC News Türkçe Web Sitesi:
[https://www.bbc.com/turkce/articles/cl41454png6o#:~:text=D%C3%BCnya%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%20\(DS%C3%96\)%20verilerine,kuduz%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1na%20yakaland%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20tahmin%20ediliyor.](https://www.bbc.com/turkce/articles/cl41454png6o#:~:text=D%C3%BCnya%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20%C3%96rg%C3%BCt%C3%BC%20(DS%C3%96)%20verilerine,kuduz%20hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1na%20yakaland%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20tahmin%20ediliyor.) adresinden alındı

- Platon. (2018). *Devlet* (35. b.). (S. E.-M. Cimcöz, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Regan, T. (1980). *Utilitarianism, Vegetarianism, and Animal Rights*. Wiley. Ekim 26, 2022 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/2265001> adresinden alındı
- Regan, T. (2003). *Animal Rights, Human Wrongs An Introduction to Moral Philosophy*. United States of America: Roman & Littlefield Publishers.
- Regan, T. (2004). *The Case For Animal Rights*. California: University Of California Press. Ekim 23, 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=Y0tWjRmxFE4C&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false adresinden alındı
- Regan, T. (2007). *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek* (1. b.). (S. Çağlayan, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Regenstein, L. (2008). *Commandments of Compassion: Jewish Teachings on Protecting Animals and Nature*. Eylül 19, 2022 tarihinde https://www.humanesociety.org/sites/default/files/archive/assets/pdfs/faith/commandmentsofcomp_3_08.pdf adresinden alındı
- Singer, P. (Dü.). (1986). *Applied Ethics*. Oxford University Press. Ekim 18, 2022 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=TTmcAQAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=applied+ethics+peter+singer&hl=tr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=applied%20ethics%20peter%20singer&f=false adresinden alındı
- Singer, P. (1999). *Practical Ethics* (2. b.). Cambridge University Press. Ekim 11, 2022 tarihinde <http://www.stafforini.com/docs/Singer%20-%20Practical%20ethics.pdf> adresinden alındı
- Singer, P. (2018). *Hayvan Özgürleşmesi* (2. b.). (H. Doğan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Singer, P. (2020). *Why Vegan?: Eating Ethically* (1. b.). New York: W.W.Norton&Company . Aralık 3, 2022 tarihinde <https://www.yisk-books.com/en/show/book/why-vegan-:-eating-ethically-pdf> adresinden alındı
- Soybaş, F. (2021, Nisan 18). Tavşan Ralph'i kurtaralım ama nasıl. Ekim 21, 2022 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/fulya-soybas/tavsan-ralphi-kurtaralim-ama-nasil-41791085> adresinden alındı
- States, T. H. (2021, Nisan 6). *Save Ralph - A short film with Taika Waititi* (2022 Webby Award).

https://www.youtube.com/watch?v=G393z8s8nFY&ab_channel=TheHumaneSocietyoftheUnitedStates adresinden alındı

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, Mart 14). Kümes Hayvancılığı Üretimi, Ocak 2022. Ekim 30, 2022 tarihinde

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=K%C3%BCmes-Hayvanc%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1-%C3%9Cretimi-Ocak-2022-45690&dil=1> adresinden alındı

UNDP. (2022). 2021/2022 İnsani Gelişme Raporu 2021/2022 Özet. New York. Kasım 16, 2022 tarihinde <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/2022-insani-gelisme-raporu> adresinden alındı

Veteriner.CC. (tarih yok). Sığırlarda Boynuz Giderme:. Türkiye. Kasım 28, 2022 tarihinde https://www.veteriner.cc/sigir/sigirlarda_boynuz.asp adresinden alındı

Yeşil Gazete. (2022, Ağustos 25). Hayır, bitki bazlı beslenme endüstrisine geçmek büyük iş kaybına yol açmayacak. Kasım 28, 2022 tarihinde <https://yesilgazete.org/hayir-bitki-bazli-beslenme-endustrisine-gecmek-buyuk-is-kaybina-yol-acmayacak/> adresinden alındı

Yılmaz, S. (2013, Aralık 19). Alternatif Yöntemler. *Türkiye Klinikleri Cardiovascular Surgery - Special Topics*. (S. Günaydın, Dü.) Türkiye Klinikleri Kalp Damar Cerrahisi. Ekim 21, 2022 tarihinde <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-alternatif-yontemler-67838.html#:~:text=Deney%20hayvan%C4%B1%20yerine%20kullan%C4%B1labilecek%20alternatif,kullan%C4%B1m%C4%B1%20ve%20epidemiyojik%20%C3%A7al%C4%B1%C5%9Fmalar%20say%C4%B1labilir.> adresinden alındı

Yüksel, E. (2022). @edipyuksel. A. ö. imişim.. içinde Kasım 3, 2022 tarihinde <https://twitter.com/edipyuksel/status/1582004361504268289> adresinden alındı

EK 1. Orijinallik Raporu

EK 2. Etik Kurul/Komisyon İzni ya da Muafiyet Formu

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Fikriye ATAR

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar : Giresun Barosu Avukatlık Stajı-2016

Çalıştığı Kurumlar : Zenginpedük Hukuk Bürosu-2017

Kaynak Hukuk Bürosu-2018

Bilge Avukatlık ve Danışmanlık-2019-Halen

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih : 11/01/2023